

Povijest restauriranja šibenske katedrale u 19. i 20. stoljeću

Žitko, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:808140>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

POVIJEST RESTAURIRANJA ŠIBENSKE KATEDRALE U 19. I 20.
STOLJEĆU

Lucija Žitko

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, red.prof.
Komentor: dr. sc. Predrag Marković, izv.prof.

ZAGREB, 2021.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

POVIJEST RESTAURIRANJA ŠIBENSKE KATEDRALE U 19. I 20. STOLJEĆU

The history of restoration of the Cathedral in Šibenik in 19th and 20th century

Lucija Žitko

SAŽETAK

Povijest restauriranja katedrale sv. Jakova u Šibeniku u punom jeku započinje u prvoj polovici 19. stoljeća s Paolom Bionijem, koji je pokrenuo priču o sustavnom rješavanju problema konstruktivno-statičke naravi ove građevine. Cilj ovog diplomskog rada je dočarati čitatelju dvostoljetni put šibenske katedrale kroz restauratorsko-konzervatorske pristupe manjeg ili većeg opsega pod vodstvom raznih nadležnih tijela, od Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starih građevina unutar Habsburške Monarhije, preko Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju te Restauratorskog zavoda Hrvatske sve do osnivanja današnjeg Hrvatskog restauratorskog zavoda 1996. godine. Sama katedrala počela je prije otprilike dva stoljeća uživati veliki interes šire javnosti, koja je u njoj prepoznala jedinstvenu vrijednost, te je zahvaljujući tome opstala u formi i stanju u kakvom ju danas gledamo.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 80 stranica, 21 reprodukciju

Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: katedrala sv. Jakova, konzerviranje, kupola, Paolo Bioni, Restauratorski zavod Hrvatske, restauriranje, sakristija, Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starih građevina, Šibenik, Vicko Andrić

Mentori: dr. sc. Marko Špikić, redoviti profesor, dr. sc. Predrag Marković, izvanredni profesor

Ocjenjivači: dr. sc. Marko Špikić, redoviti profesor, dr. sc. Predrag Marković, izvanredni profesor, dr. sc. Franko Ćorić, izvanredni profesor

Datum prijave rada: 16. siječnja 2019.

Datum predaje rada: 4. studenog 2021.

Datum obrane rada: 16. prosinca 2021.

Ocjena: Odličan (5)

Izjava o autentičnosti rada:

Ja, Lucija Žitko, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatorstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti i Nastavničkom smjeru diplomskoga studija talijanistike na Odsjeku za talijanistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Povijest restauriranja šibenske katedrale u 19. i 20. stoljeću rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,
16. prosinca 2021.

Vlastoručni potpis
Lucija Žitko

Zahvale:

Zahvaljujem prije svega svome mentoru, dr. sc. Marku Špikiću, na iskazanom povjerenju, pomoći, trudu i savjetima, kao i svome komentoru dr. sc. Predragu Markoviću na bogatom izvoru znanja na kojemu je baziran veliki dio ovoga diplomskog rada. Isto tako zahvaljujem svim profesorima koji su mi prenijeli opširno znanje o povijesti umjetnosti, te svim djelatnicima Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske te Hrvatskog restauratorskog zavoda na iskazanoj susretljivosti i pomoći.

Zahvale dugujem i cijeloj svojoj obitelji koja me uvijek u svemu podupirala. Od srca hvala mojim roditeljima koji su mi omogućili da studiram ono što želim, te mi usadili ljubav prema domovini i time inspirirali temu ovoga rada. Veliko hvala mojoj baki na zainteresiranom zalaganju za ovaj diplomski rad, te mome didi koji, iako više nije tu, i dalje živi među ovim stranicama.

Zahvaljujem i svojim prijateljima na neumornoj podršci te svome posinku Leonu koji uvijek željno očekuje naučiti nešto novo o umjetnosti, te koji je čitavi proces učinio zanimljivijim.

Na kraju zahvaljujem i svome suprugu Josipu koji je vjerovao u mene i kada ja nisam, i bez kojeg ovaj cijeli put ne bi imao smisla.

Ovaj diplomski rad dugujem svome Ocu.

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Konzervatorsko-restauratorski radovi na katedrali sv. Jakova u Šibeniku od početka XIX. do početka XX. stoljeća	5
1.1. Restauratorski radovi pod nadzorom Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starih građevina	5
1.1.1. Paolo Bioni i period najvećih restauratorskih radova (1843. - 1860.).....	6
1.1.2. Vicko Andrić – analiza stanja, kritike prethodnih intervencija i prijedlozi za daljnje radove.....	12
1.1.3. Novi val intervencija s kraja XIX. stoljeća.....	15
1.1.4. Nastojanja Središnjeg povjerenstva na početku XX. stoljeća.....	18
1.2. Pitanje izgradnje zvonika katedrale	20
1.3. Pitanje interesa Habsburške Monarhije za šibensku katedralu i zaključna razmatranja o restauratorskim radovima u IX. i na početku XX. stoljeća.....	23
2. Restauratorski radovi na katedrali od 1918. do 1991. godine.....	26
2.1. Manji zahvati od pada Habsburške Monarhije do 1940-ih godina	27
2.2. Radovi na sakristiji katedrale (1947.-1949.).....	29
2.3. Intervencije provedene 1954., 1961. te 1963. godine.....	32
2.4. Radovi i nadzor Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1970. do 1991. godine	33
2.4.1. Studija ostakljenja katedrale 1987. godine.....	38
2.5. Zaključna razmatranja o zahvatima provedenima u periodu od 1918. do 1991. godine	40
3. Devedesete godine XX. Stoljeća – od ratnih sanacija do Popisa svjetske kulturne baštine	43
3.1. Granatiranje šibenske katedrale u Domovinskom ratu.....	43
3.2. Nove spoznaje o kupoli i osvrt na provedene intervencije.....	51
3.3. Katedrala sv. Jakova i UNESCO	53
Zaključak.....	56
Slikovni prilozi.....	58
Popis ilustracija	78
Popis literature	80
Arhivski izvori	82
Internetski izvori	83
Summary	84

Uvod

Svaki grad i njegovi stanovnici usko su vezani uz najvažniju gradsku crkvu i ponosno vole govoriti kako je njihova katedrala izrazito posebna, a Šibenčani tako nešto mogu, u potpunosti neokaljano subjektivnim gledištima, s pouzdanjem tvrditi. Oni su svoju katedralu s ponosom gledali i prije nego je bila sagrađena, i dugo su morali čekati da bi ju u cijelosti mogli vidjeti kako zajedno s četiri tvrđave čuva ovaj povijesni grad. Vjerojatno bi se u jednome svi mogli složiti – sve prepreke bile su vrijedne ove skladne i neobično svestrane građevine.

Moglo bi se reći da je povijest gradnje katedrale sv. Jakova započela puno prije prvih arhitektonskih planova. U vrijeme kada se grad Šibenik uzdigao na razinu biskupije, potreba za novom, većom katedralom postala je istančana i opipljiva. Građani Šibenika u njoj su vidjeli simbol samostalnosti, uspoređujući se s Trogirom i njihovom novosagrađenom raskošnom prvostolnicom. Kada je na mjesto šibenskog biskupa došao Bogdan Pulšić (stolovao od 1402. do 1436. godine), želja vjernika počela je izgledati ostvarivom, te je 1402. godine gradsko vijeće donijelo odluku o gradnji katedrale.¹ Početno uzbuđenje bilo je kratkoga vijeka, jer je ubrzo Šibenik naišao na mnoge velike nepogode, uključujući rat, požar, kugu i glad. Međutim, ta skoro tri teška desetljeća nisu im odagnala nadu, dapače, ona je postajala sve jačom i jačom, sve do 9. travnja 1431., kada je postavljen kamen temeljac.²

Prvo razdoblje izgradnje katedrale, čiji je glavni protagonist i promotor bio biskup Pulšić, trajalo je od 1428. do 1441. godine. On je još 1402. osnovao fond za izgradnju nove stolne crkve koji je između ostalog izvore imao u desetinama vinarija cijele biskupije.³ Za financiranje izgradnje su se zauzeli i građani, a šibenski javni bilježnici su se obvezali da će svim svojim klijentima napomenuti da u oporukama ostave manju ili veću svotu u te svrhe, o čemu svjedoči većina oporuka sve do 18. stoljeća.⁴ Prvotno je nova katedrala bila zamišljena kao jednostavna trobrodna bazilika bez apsida i transepta, koju je Bonino da Milano projektirao za mjesto na kojem se tada nalazila crkva Svetog Trojstva (danas Svetog Ivana Krstitelja). Majstor Bonino isklesao je dijelove glavnog portala i skulpture koje su danas smještene u južnom transeptu, a godinu dana nakon njegove smrti 1429. godine projekt preuzima i modificira Francesco di

¹ Antonio Giuseppe Fosco, *Documenti inediti per la storia della fabbrica della cattedrale di Sebenico e del suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipografia della Curia vescovile, 1891., str. 6-8.

² Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, Šibenik: Biskupski ordinarijat, 1969., str. 41.

³ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku : Prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., str. 489.

⁴ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 42.

Giacomo iz Venecije.⁵ Iako po novome predviđena za Općinski trg (Trg Republike Hrvatske na kojemu se danas nalazi), katedrala po njegovoj zamisli nije trebala biti ništa manje monumentalna od Boninove. Međutim, nedugo nakon postavljanja temelja 1431. godine na mjesto Francesca di Giacoma dolaze venecijanski majstori Lorenzo Pincino i Antonio di Pierpaolo Busato, koji nastavljaju izgradnju vanjskih zidova i dovršavaju Boninov glavni portal, a po njegovom primjeru započinju rad na sjevernom portalu. Već je djelomično bilo izgrađeno sjeverno pročelje zajedno s prvom kapelom u unutrašnjosti, zapadni zid podignut je sve do razine vijenca a južni zid je vjerojatno bio skoro pa u cijelosti dovršen u trenutku kada su se pojavili problemi statičkog i konstruktivnog karaktera zbog neravnog i nedovoljno stabilnog terena. Ubrzo nakon toga proširen je prostor za izgradnju katedrale, a za novi projekt i rješavanje postojećih prepreka angažiran je Juraj Dalmatinac.⁶

Razdoblje Jurjeve katedrale trajalo je od 1441. godine sve do njegove smrti 1473., s međuperiodom stagnacije radova od 1455. do 1461. godine. Tih nekoliko desetljeća okarakterizirano je značajnom monumentalizacijom ranijeg projekta koja se očituje u graditeljsko-konstruktivnim i skulpturalnim inovacijama Jurja Dalmatinca. On je imao težak zadatak inkorporiranja većeg broja liturgijskih i funkcionalnih elemenata nego što bi se inače moglo smjestiti na prostoru te veličine. Nastavio je s izgradnjom uzdužnih zidova do razine vijenca, kao i arkada koje su u prvoj fazi ovog perioda također dovršene do iste visine. Realizirao je reprezentativnije svetište do razine friza s glavama, s tri izvana poligonalne apside, krstionicu ispod južne apside uz koju je na tri stupa postavio sakristiju i riznicu. Dalmatinac je zaposlio Pincina i Busata za radove postavljanja arhitektonske dekoracije koje su venecijanski majstori ranije već bili započeli. Godine 1455. Juraj Dalmatinac preuzima druge poslove u Dalmaciji i na zapadnoj strani Jadrana te su veći radovi na izgradnji šibenske katedrale na narednih šest godina zaustavljeni.⁷

Nakon njegovog povratka u Šibenik izgradnja je bila koncentrirana pretežito na dovršavanju poligonalnih zidova svetišta. U prvih pet godina prezbiterij je skladno povezan s vanjskim zidovima, dovršeno je otprilike 50 glava apsidalnog friza, a same apside su izgrađene do razine tjemena. Ova etapa druge faze perioda Jurjeve katedrale obilježena je ranorenesansnim inovacijama pretežito slikarskog karaktera koje potječu iz Padove, a za čiju prisutnost u šibenskim krajevima je zaslužan slikar Juraj Čulinović.⁸

Od 1465. godine pa sve do Jurjeve smrti radilo se na podizanju stupova na križištu s kapitelima

⁵ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku*, 2010., str. 489-490.

⁶ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku*, 2010., str. 490.

⁷ Isto, str. 491-492.

⁸ Isto, str. 493.

stilski mješovitih karakteristika, uklapanju novih dekorativnih motiva, kao i postavljanju velikih pravokutnih prozora u glavnoj apsidi. U tom periodu je Dalmatinac dovršavao reljef sv. Jeronima u pustinji koji se nalazi na sjevernom zidu kapele svetišta. Ova etapa specifična je zbog firentinsko-dubrovačkih dekorativnih motiva koje Juraj Dalmatinac primjenjuje na šibenskoj katedrali nakon putovanja u Dubrovnik. Pred kraj svog života Dalmatinac radi na reljefu Skidanja s križa, kojeg ne uspijeva dovršiti. Nakon njegove smrti 1473. proces izgradnje je zaustavljen na dvije godine, nakon čega je za nastavak radova angažiran Nikola Firentinac.⁹

Treće razdoblje Nikoline katedrale trajalo je od 1475. do 1536. godine. Iako Nikola Firentinac umire 1506. godine, radovi su dovršeni po njegovim projektima pa su tako i sljedeća tri desetljeća objedinjena pod njegovim stvaralaštvom. Nikola Firentinac dolazi u Šibenik i zatiče sagrađenu katedralu do visine friza s glavama, te započinje s podizanjem istočnih dijelova prezbiterija, izvevši izvana antikizirajući vijenac koji se protezao cijelom građevinom, nakon čega je poviše bočnih korskih kapela postavio svodove, a glavnoj apsidi dovršio je polukupolu. S početkom 1480-ih godina Nikola Firentinac bavi se podizanjem tambura i kupole iznad križišta brodova. Sama kupola završena je 1499. godine, a u trenutku Firentinčeve smrti dovršeni su bili i dijelovi bačvastog svoda glavnog broda, te svodova bočnih brodova. Od 1520. godine preostale dijelove Firentinčevog projekta provodi u djelo arhitekt Bartolomeo del Mestre i potom njegov sin Giacomo od 1527. godine. Oni dovršavaju svodove glavnog i bočnih brodova, kao i gornji dio trolisnog pročelja. Godine 1555. katedrala je nakon 105 godina izgradnje posvećena.¹⁰

Više od jednog stoljeća upornog rada i nepokolebljivih nastojanja kako protomajstora tako i vjernika, rezultiralo je veličanstvenom građevinom s ujedinjenim gotičkim i renesansnim oblicima. Katedrala sv. Jakova trobrodna crkva s tri poligonalne apsida, ima oblik latinskog križa i osmerokutni tambur sa šesnaest prozora i kupolom koji se uzdižu nad križištem. Dvanaest elegantnih stupova nosi tešku konstrukciju bačvastog svoda glavnog broda, koje je kao i bočni svodovi sastavljeno od kamenih blokova učvršćenih kamenim lukovima. Glavni brod je visok i dobro osvijetljen, dok su bočni brodovi rasvijetljeni s nešto manjim prozorima sa sjeverne strane katedrale (njena južna strana prislonjena je uz biskupsku palaču iz 15. stoljeća). U kapelama bočnih brodova smješteni su bili oltari, od kojih je danas ostalo šest iz baroknog doba. S istočne strane katedrale, na kosini u uskom prolazu s trga prema moru, smještene su sakristija i krstionica. Sakristija je, zajedno s riznicom, masivna konstrukcija koju podupire pet stupaca (tri Jurjeva i dva pilona kojima još uvijek nije sa sigurnošću utvrđeno razdoblje nastanka), a odmah do nje smještena je krstionica, i to ispod južne apsida. Zapadno pročelje, s monumentalnim

⁹ Predrag Marković, Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku, 2010., str. 494.

¹⁰ Isto, str. 495-496.

portalom i elegantnom rozetom, ističe se svojim trolisnim završetkom koje se podudara s oblikovanjem svodova glavnog i bočnih brodova. Specifično je i sjeverno pročelje i njegova Lavlja vrata, a jedan od zanimljivijih elemenata je i Jurjev friz glava koji se proteže dijelom sjevernog pročelja i apsidalnim predjelom katedrale.

Ovaj kratak presjek povijesti izgradnje, kao svjedok neumornih i nepokolebljivih nastojanja, uvod je u temu ovoga diplomskoga rada o povijesti novog vala uporne težnje ka očuvanju onoga što je tolikom mukom stečeno. Temeljni njegov cilj je dati čitatelju uvid u način na koji je ovaj spomenik, kroz dva stoljeća i mijene vlasti, ratna razaranja i različite pristupe konzervatorsko-restauratorske prakse, preživio do prelaska s 20. na 21. stoljeće.

1. Konzervatorsko-restauratorski radovi na katedrali sv. Jakova u Šibeniku od početka XIX. do početka XX. stoljeća

Važnost šibenske stolne crkve u očima njenih vjernika može se vidjeti i u njihovoj kontinuiranoj brizi o tom gradskom simbolu. Genij graditelj katedrale sv. Jakova osigurao je gotovo četiri stoljeća bez većih restauratorskih radova, no karakter građevine izgrađene gotovo isključivo u kamenu ipak je zahtijevao manje zahvate prije razdoblja velikih restauratorskih radova koje je nastupilo sredinom 19. stoljeća.

Prve potrebe za popravcima pojavile su se nedugo nakon dovršetka izgradnje katedrale, kada je 1562. godine kupolu katedrale pogodio grom.¹¹ Nekoliko godina poslije, 1566., nastupila je sanacija pokrova katedrale zbog prokišnjanja, a majstor Ivan Dismanić reške je popunio vapnom i drugim materijalom.¹² Prodor vode bio je kontinuirani problem šibenske katedrale, pa su tako slični zahvati izvođeni 1616. i ponovno 1640. godine. Uzroke prokišnjanja pokušao je 1672. godine riješiti Mihovil Triffon iz Zadra. Međutim, godine 1694. gradsko Vijeće ustanovilo je potrebu za novim restauratorskim radovima, no nije poznato koji dio pokrova katedrale je trebalo popraviti.¹³ Sljedeće godine utvrđeno je oslabljeno stanje crkve, nakon čega sve do druge polovine 18. stoljeća nema sačuvanih zapisa o mogućim popravcima. Godine 1771. prokurator katedrale izvješćuju o vrlo lošem stanju građevine, kojoj je trebalo popraviti kupolu, sanirati pokrov radi prokišnjanja te učvrstiti kamenje koje se razmicalo.¹⁴ Dvije godine poslije kupoli je prijetilo urušavanje jer je u nju ponovno udario grom, no ona je sanirana već sljedeće godine.¹⁵ Natpis na zapadnoj strani tambura svjedoči o još jednoj intervenciji iz 1797. godine, o kojoj nisu sačuvani zapisi.

Kupola je treći put stradala od udara groma 1804. godine.¹⁶

1.1. Restauratorski radovi pod nadzorom Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starih građevina

Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starih građevina osnovano je 1850. godine sa sjedištem u Beču kao centralno tijelo sustavne zaštite spomenika

¹¹ Josip Čuzela, »Radovi na obnovi katedrale Sv. Jakova kroz povijest«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 5.

¹² Isto, str. 5.

¹³ Isto, str. 5.

¹⁴ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku : Prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., str. 485.

¹⁵ Josip Čuzela, »Radovi na obnovi katedrale«, 1997., str. 5.

¹⁶ Isto, str. 6.

kulture unutar Habsburške Monarhije. Do kraja Prvog svjetskog rata, odnosno do raspada Monarhije, Povjerenstvo je nekoliko puta mijenjalo svoj naziv i strukturu, pa tako od 1873. mijenja ime u C.kr. Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje umjetničkih i historijskih spomenika, dok od 1911. godine djeluje pod nazivom C.kr. Središnje povjerenstvo za zaštitu spomenika. Prije Austro-ugarske nagodbe Središnje povjerenstvo bilo je nadležno za sve pokrajine u Monarhiji, dok se nakon 1867. taj teritorij smanjio samo na austrijski dio.¹⁷ Na našim prostorima to je uključivalo Dalmaciju i hrvatski dio Istre, dok je Hrvatska potpala pod ugarski dio Monarhije.

Sustav zaštite spomenika funkcionirao je preko široke mreže nadležnih konzervatora i dopisnika imenovanih u svakoj pokrajini, koji su o stanju, vrijednosti i potrebnim popravcima određenih spomenika obavještavali glavne konzervatore u Beču.¹⁸ Uz to je Povjerenstvo poticalo istraživačka putovanja svojih konzervatora po pokrajinama Monarhije, pa su se tako u samom Šibeniku našli i Alois Hauser, Max Dvořák i Julius Deininger.

Ulogu konzervatora za dalmatinsko područje tijekom čitavog djelovanja Središnjeg povjerenstva obavljali su, među ostalima, za zadarski i splitski okrug okružni inženjer Vicko Andrić (od 1853., odnosno 1854. godine), nakon čije smrti 1866. godine na mjesto konzervatora za splitski okrug dolazi umirovljeni gimnazijski profesor dr. Francesco Lanza. Nakon Lanze konzervatorom za to područje postaje gimnazijski profesor Mihovil Glavinić.¹⁹ Don Frane Bulić obnaša dužnost konzervatora za splitski okrug od 1883. godine pa sve do raspada Monarhije. Od 1893. pa do 1909. godine konzervator za grad Šibenik u II. odjeljenju je viši građevni savjetnik u zadarskom namjesništvu Bartol Tamino.²⁰

Oni su pisali i izvještavali o radovima na pojedinim objektima, a jedna od najvećih intervencija prvog perioda djelovanja Povjerenstva je upravo zahvat saniranja i restauriranja katedrale u Šibeniku.

1.1.1. Paolo Bioni i period najvećih restauratorskih radova (1843. - 1860.)

Nakon manjih intervencija prethodnih stoljeća, pojavila se potreba za dotada prvim velikim radovima na restauriranju katedrale. Kao i u prijašnjim slučajevima, problem se pojavio

¹⁷ Franko Ćorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil* 57(1) (2014), str. 127-128.

¹⁸ Isto, str. 128.

¹⁹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama: ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850. - 1918.*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 84.

²⁰ Isto, str. 364.

u prodoru kišnice u unutrašnjost crkve.²¹ Najveća oštećenja nađena su na svodu središnjeg broda, kao i na onom poprečnom koji se sa središnjim svodom križa pod kupolom. Polukružni svodovi građeni su na način da je niz poprečnih lukova spajao izdužene kamene ploče, a cijela konstrukcija bila je povezana utorima i preklopima koji su sprječavali prodiranje kišnice. Pretpostavljalo se da je voda počela ulaziti u unutrašnjost crkve nakon što su se pokrovne ploče razmaknule a reške otvorile, što je posljedica slijeganja terena i pomicanja zidova tijekom vremena.²²

Manje sanacije uslijedile su 1828. godine, a sastojale su se od zapunjavanja sljubnica smjesom živog vapna, finog praha dobivenog mljevenjem stakla i cigle, te lanenog ulja. Kasnije se ispostavilo da je ovo rješenje s vremenom donijelo više štete nego koristi.²³ Okružni inženjer Sigmund Ransberg u svom izvješću iz 1854. godine navodi da su za vrijeme tih radova izvedene i intervencije na postamentu kupole, tijekom kojih se koristila obična opeka u cementnom mortu, a 1852. godine su te opeke zamijenjene fino klesanim kamenom.²⁴

Šibenski biskup Antonio Giuseppe Fosco (1826.-1894.), koji je stolovao od 1876. do smrti 1894. godine, veliki je dio svog života posvetio proučavanju katedrale sv. Jakova i zalaganju za njenu zaštitu. U svome značajnom djelu o povijesti šibenske stolne crkve, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, koja je tiskana u dva izdanja – 1873. te potom 1893. godine, on se dotiče i restauratorskih intervencija u razdoblju nakon završetka izgradnje crkve do vlastita vremena. Prethodno navedenim radovima Fosco posvećuje svega jednu rečenicu, jer ih zbog manjka stručnosti i sposobnosti izvoditelja smatra nedostojnima spominjanja.²⁵ Moglo bi se stoga pretpostaviti da navedene intervencije nisu odgodile početak potrebnog sustavnog restauriranja, nego da su ga možda čak i ubrzale.

Godine 1843. priču o najobuhvatnijem restauriranju šibenske katedrale započinje Paolo Bioni, šibenski graditelj koji se aktivno zalagao za očuvanje katedrale. Bioni je rođen u Šibeniku 1. lipnja 1806. godine. Školovao se u rodnome gradu, kasnije i u Splitu i Zadru, a arhitekturu je završio na Akademiji lijepih umjetnosti u Veneciji, gdje je 1830. i 1831. dobio nagradu za svoje arhitektonske crteže i perspektive. Godine 1836. vraća se u Šibenik, a iduće godine imenovan je za praktikanta u Direkciji javnih gradnji pri dalmatinskom Namjesništvu u Zadru. Godine 1842. je u ulozi Privremenog nadglednika premješten u Pokrajinsku upravu državnih cesta u Zadarskom okružju za područje Šibenika, koju je obavljao do smrti 1848. godine. Osim

²¹ Josip Ćuzela, »Radovi na obnovi katedrale«, 1997., str. 6.

²² Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali iz XIX. stoljeća«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 13.

²³ Josip Ćuzela, »Radovi na obnovi katedrale«, 1997., str. 6.

²⁴ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 111.

²⁵ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipi della Curia Vescovile, 1893., [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1873.] str. 80.

njegovog velikog interesa za katedralu rodnog grada, izradio je nacрте po kojima su izvedeni kapela obitelji Fontana u Zablaću i oltar sv. Križa u crkvi Gospe vanka grada u Šibeniku. Pripremio je i projekt za novo šibensko kazalište, no za njegovu gradnju izabran je nacrt trogirskog arhitekta Josipa Slade Šilovića.²⁶

Paolo Bioni je 1842. godine na svoju inicijativu napravio projekt demontaže tambura i kupole katedrale (*Cenni intorno la chiesa Cattedrale di Sebenico*), prema kojemu su radovi uredbom gubernija 18. siječnja 1843. i odobreni.²⁷ Bio je imenovan nadzornikom i upraviteljem radova,²⁸ koje je izvodilo poduzeće Michaela Hardinija i koji su trajali naredne dvije godine.²⁹ Biskup Fosco ističe da je Bioni tu zadaću s veseljem prihvatio jer je i sam bio Šibenčanin pa je gajio veliku ljubav prema katedrali.³⁰ On je, sastavivši projekt najhitnijih intervencija, utvrdio da jedino rješenje ponavljajućeg problema prodiranja vode u unutrašnjost crkve leži u demontaži njenih svodova i kupole.³¹ Fosco navodi kako je većina ovih restauratorskih radova izvođena na lanterni kupole jer je taj dio katedrale bio najviše oštećen, a svjedok tome je natpis na tamburu s inicijalima P.B. i godinom 1845.³² U tom periodu obavljani su i manji zahvati, kao što je sanacija pojedinih dekorativnih elemenata u unutrašnjosti, fugiranje cementnim mortom i prekrivanje fuga mješavinom *Eisenfeile*, stakla, vapna i lanenog ulja.³³ Prema Foscovu mišljenju, na ove se intervencije uzaludno potrošilo dvije godine i 5.409 forinti, jer se tada još nije koristio portland cement, a uz to su otkrivena nova oštećenja.³⁴

Zbog toga je 20. travnja 1845. godine Bioniju uredbom gubernija dana zadaća izrade novog projekta i troškovnika još jednog vala restauratorskih radova, koje je trebalo predložiti Dvorskom građevnom vijeću³⁵. Iste godine Bioni je izradio četrdesetak nacрта (slike 1 i 2), te je napisao izvještaj pod nazivom *Cenni storici ed artistici sull'insigne Cattedrale di Sebenico* (Povijesne i umjetničke bilješke o glasovitoj Šibenskoj katedrali), a tada je vjerojatno napravio i drveni model katedrale.³⁶ Jednim od glavnih problema koji su doveli do potrebe za tako znatnim intervencijama držao je lošu kvalitetu kamena korištenog pri izgradnji crkve, a prije početka

²⁶ Bioni, Pavao. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 30. lipnja 2021.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7789>>

²⁷ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća: Otkrivanje prošlosti - zalog budućnosti«, u: *Šibenik od prvog spomena : zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, Šibenik ; Zagreb: Muzej grada Šibenika ; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018., str. 531.

²⁸ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 111.

²⁹ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 531.

³⁰ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 80.

³¹ Josip Čuzela, »Radovi na obnovi katedrale«, 1997., str. 6.

³² Isto, str. 6.

³³ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 111.

³⁴ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 81.

³⁵ Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali«, 1997., str. 11.

³⁶ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova«, 2018., str. 531.

radova planirao je osigurati građevinu drvenim skelama te ju opasati metalnim obručem, što je kasnije i učinjeno.³⁷ U pretpostavljene četiri godine radova, prije no što je Bioni 5. svibnja 1848. iznenadno umro od tifusa³⁸, bilo je predviđeno započeti s poboljšanjem stabilnosti same građevine. To je prije svega uključivalo podizanje potrebnih skela i izgradnju dviju baraka, popravak krovova i žljebova hidrauličnim cementom, oblaganje žljebova asfaltnim premazom i umetanje željeznih kopči. Navedene ideje nisu u potpunosti ostvarene zbog problema s nabavom materijala, ponajviše drveta za izgradnju skela, pa je prve godine dovršeno samo podizanje baraka, jedne u Šibeniku a druge u Castel Andreis.³⁹ Bioni je u tom periodu, točnije 1847. godine, napravio detaljne nacрте katedrale pod nazivom *Decorazioni d'ornamenti dell'insigne Cattedrale di Sebenico, disegnati e ritratti dal vero dal cittadino Paolo Bioni* (Uresni ornamenti glasovite šibenske katedrale, koje je narisao i vjerno prikazao građanin Paolo Bioni).⁴⁰ Nedugo zatim radovi su privremeno zaustavljeni. Fosco ovaj period od dvije godine pauze naziva razdobljem tuge zbog smrti inženjera Paola Bionija, kojeg je držao zaslužnim za početak velikih restauratorskih radova šibenske katedrale, hvaleći njegov neumorni trud i zalaganje za ovaj jedinstveni spomenik koji je toliko volio.⁴¹

Koncem 1850. godine u Beču je osnovano Carsko kraljevsko Središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina, čime započinje period sustavne i organizirane zaštite katedrale sv. Jakova u Šibeniku. Na Bionijevo mjesto dolazi c. kr. inženjer Volfang Pakler, koji zajedno s dekoraterom Jakovom Pasinijem i njegovim sinovima Dominikom, Antunom i Dimitrijem nastavlja ono što je Bioni započeo.⁴² U iduće dvije godine, kada se počeo koristiti portland cement, izveden je veliki dio popravaka na armaturi crkve, restaurirani su oštećeni dijelovi vijenca u unutrašnjosti, a izvana lukovi svoda, više kamenih oplata, devet kamenih ploča svoda južnog bočnog broda, jedno hvatište svoda nad glavnim oltarom, kao i sveukupno 13 kamenih ploča u unutrašnjosti i na vanjštini. Pripremljene su i kamene oplatae za pročelje, zajedno s kamenom za druge elemente koji su se planirali restaurirati.⁴³ Restaurirane su skulpture apostola sjevernog portala te apostola i proroka zapadnog portala, kao i pojedine glave na

³⁷ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku*, 2010., str. 33-34.

³⁸ Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali«, 1997., str. 11.

³⁹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 111-112..

⁴⁰ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova«, 2018., str. 531.

⁴¹ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 81.

⁴² Isto, str. 81.

⁴³ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 112.

apsidalnom dijelu katedrale.⁴⁴ U slučajevima najoštećenijih Jurjevih i Boninovih skulpturalnih djela, Pasini i njegovi sinovi su, možda iz želje za pokazivanjem vlastitog umjetničkog izražaja a možda zbog nedovoljno očuvanih primjeraka za izradu vjerne kopije, na mjesta izvornih postavili svoje verzije navedenih skulptura.⁴⁵ Sveukupni trošak tih restauratorskih radova iznosio je 3.904,22 forinti.⁴⁶

Jedan od velikih pothvata bili su radovi na samoj kupoli koji su započeli 1852. godine, a vodio ih je inženjerski asistent Pietro Zen pod nadzorom okružnog inženjera Sigmunda Ransberga. Dana 15. kolovoza 1852. Pokrajinsko građevno ravnateljstvo odobrilo je plan demontiranja kupole, koji je rađen u skladu s Bionijevim nacrtima, s obzirom na to da je on otpočetak takav zahvat držao potrebnim. Cilj je bio zamijeniti oštećene ploče novoisklesanima, uz korištenje portland cementa prilikom fugiranja, a novih 366 fino tesanih ploča oplata, kanelirani pilastri, kapiteli, gređe i dio vijenca ugrađeni su na postament kupole.⁴⁷ Splitski arhitekt i konzervator u službi bečkog Središnjeg povjerenstva Vicko Andrić navodi kako je promijenjeno 16 ploča i 58 stopa vijenca kupole, a popravci su izvođeni i na lanterni kupole. Nedavna istraživanja provedena na kupoli nakon bombardiranja u Domovinskom ratu iznijela su na vidjelo nove spoznaje, kao što je promjena više segmenata rebara i pojedinih dijelova akroterija, ali i upotreba dvaju različitih materijala prilikom ponovne montaže kupole – prvo mort svijetle boje s vapnom kao vezivom, a kasnije mort tamnije boje kojemu je vezivo cement. O kasnijem zahvatu ne postoji dokumentacija pa nam nije poznato u koje je vrijeme korišten cementni mort.⁴⁸

Godine 1854., u doba biskupa Ivana Berčića (1844.-1855.), kupola katedrale je ponovno sastavljena.⁴⁹

U međuvremenu se Pietro Zen, potaknut dotada iznimno uspješnom izvedbom demontaže i ponovne montaže kupole, samouvjerenio dao u istraživanje uzroka problema ravnoteže pokrova svoda glavnog broda, za koje je zaključio da se ne mogu riješiti drugačije nego demontažom cijelog pokrova.⁵⁰ Projekt restauriranja svoda odobrilo je Ministarstvo bogoštovlja i nastave 19.

⁴⁴ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 53.; Cvito Fisković restauratorske radove na glavama Jurja Dalmatinca smatra bezobzirnima i nepouzdanima, usporedivši kopiju tog razdoblja s kasnije pronađenom originalnom glavom koja je bila uzidana u jednu kuću. (Cvito Fisković, »Prilog Jurju Dalmatincu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 15(1) (1963), str. 44.); Još jedna Dalmatinčeva glava s apsidalnog dijela pronađena je 2003. na Jadriji, uzidana na svjetioniku. (Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova«, 2018., str. 539.)

⁴⁵ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 535.

⁴⁶ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 81.

⁴⁷ Franko Ćorić, *Čarsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 112.

⁴⁸ Josip Ćuzela, »Radovi na obnovi katedrale«, 1997, str. 6.

⁴⁹ Isto, str. 6.

⁵⁰ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 82.

kolovoza 1853., a već iduće godine podignuta je skela i kompletno demontiran svod.⁵¹ I ovaj zahvat je izvršen s velikim uspjehom, kako ističe Fosco. Rastavljena je ukupno 91 ploča i 76 komada, odnosno najvjerojatnije pojasnica, o čemu svjedoči Ransbergova bilješka na kraju Bionijeva rukopisa iz 1845. godine.⁵²

Do 1854. godine je na ove zahvate potrošeno 22.621,57 ½ forinti, a kako bi se radovi dovršili bilo je potrebno još 11.363,33 ¼ forinti, s time da je Ransberg planirao radovima obuhvatiti i bočno pročelje katedrale kako bi se upotpunio Bionijev projekt.⁵³

U to se vrijeme Pietro Zen bavio i manjim intervencijama koje je Ransberg držao hitnima, kao što je primjerice zamjena velikog dijela glavnog vijenca na koje se svod glavnog broda neposredno oslanja, jedan stup i dva kapitela pilastara ispod vijenca, 4 i pol kapitela i 4 imposta stupova koji podupiru svodove glavnog i bočnih brodova.⁵⁴ Također, brojni drugi zamijenjeni elementi uključivali su pilastre u triforijumu nad arkadama, dijelove kamenih blokova u arkadama te dijelove stilobata stupova, parapetne ploče kanoničkog kora, arhivolt iznad reljefa sv. Jerolima te znatan dio vanjskog vijenca u području apside. Radovi su obuhvaćali i manje popravke na zapadnom pročelju – restaurirane su tri skulpture portala te jedan stup s postamentom. Obnovljeni su elementi sjevernog portala sa skulpturom lava, mali viseći lukovi svih sedam prozora te lukovi prozora glavnog broda.⁵⁵ Što se tiče materijala korištenog za zamjenu oštećenih dijelova tijekom ovih restauratorskih radova, Ransberg je držao da je najbolje upotrebljavati kamen iz kamenoloma »Dabar«, bez obzira na to što se građa za katedralu izvorno vadila iz kamenoloma »Studena Draga«. Naime, taj kamen bio je strukturno više pješčenjak i samim time otporniji na atmosferilije i jednostavniji za obrađivanje.⁵⁶

U razdoblju od 1854. do 1856. potrošeno je 15.717,33 forinti,⁵⁷ od čega je najvećim dijelom pridonijela država, a za ostatak je šibenska biskupija bila prisiljena, kako stoji u izvorima, prodati kalež poznatog talijanskog kipara Benvenuto Cellinija.⁵⁸

Do kraja ovih najobuhvatnijih restauratorskih radova na šibenskoj katedrali zamijenjen je velik broj dekorativnih i konstruktivnih elemenata crkve – velik dio vijenaca pod kupolom, svi osim jednog kapitela, sve željezne zatege i ključevi te sve pete lukova arkada.⁵⁹

Za vrijeme radova mise su održavane u obližnjoj crkvi sv. Franje, a katedrala je ponovno

⁵¹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 112.

⁵² Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 532.

⁵³ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 113.

⁵⁴ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 82.

⁵⁵ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 82.

⁵⁶ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 112.

⁵⁷ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 82.

⁵⁸ Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali«, 1997., str. 12.

⁵⁹ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova«, 2018., str. 533.

otvorena za bogoslužje na blagdan Svetoga Trojstva 3. srpnja 1860. godine, na veliku radost vjernika. Ponovo ju je posvetio šibenski biskup Mons. Pietro Doimo Maupas (službovao između 1855. i 1862.), koji je neumorno iščekivao i požurivao kraj radova.⁶⁰

Nažalost, iz ovog razdoblja najobuhvatnijih restauratorskih intervencija na šibenskoj katedrali nije ostalo sačuvano dovoljno detaljnih zapisa o radovima. Nezanemariva je to šteta jer danas nemamo jasnijeg svjedoka te uporne potrebe za zaštitom spomenika čiju jedinstvenost su prepoznale vlasti Austrijske Monarhije. To su tek neki od brojnih dokaza, ako su takvi uopće potrebni, posebnosti i veličanstvenosti šibenske katedrale, čija je važnost u narednim desetljećima samo rasla.

1.1.2. Vicko Andrić – analiza stanja, kritike prethodnih intervencija i prijedlozi za daljnje radove

Vicko Andrić, hrvatski arhitekt i konzervator, rođen je u Trogiru 3. ožujka 1793., a umro je u Splitu 1866. godine. Studirao je na Sveučilištu matematičkih znanosti te na Akademiji sv. Luke u Rimu, nakon čega dolazi u Split gdje radi kao inženjer Uprave javnih gradnja, a 1821. godine bio je imenovan tehničkim upraviteljem iskapanja u Saloni. Godine 1826. uredio je groblje na Sustipanu s klasicističkim paviljonom.⁶¹ Nakon osnivanja Središnjeg povjerenstva u Beču, dodijeljen mu je 1853. godine naslov Konzervatora za splitski i zadarski okrug. Najviše se posvetio proučavanju Dioklecijanove palače i, u duhu klasicizma, zalagao se za povrat antičkih građevina u zamišljene izvorne forme. Naime, u njegovu viđenju pažnja se imala primarno posvećivati antičkom razdoblju u umjetnosti, donekle i renesansi, dok je romaničke i gotičke forme držao nedovoljno dostojnima proučavanja i očuvanja. To je razlog zašto se Vicko Andrić ograničio većinski samo na Split i Salonu, s obzirom na to da je Dioklecijanova palača bila najmonumentalniji antički spomenik na tom prostoru.⁶²

Još jedan dokaz važnosti šibenske katedrale leži u činjenici da je Andrić, unatoč navedenim težnjama, 1854. godine posjetio Šibenik i dao opširno izvješće o stanju crkve i prethodnim intervencijama, kao i prijedloge za daljnje održavanje.

Andrić tada komentira spomenutu sanaciju pukotina 1820-ih godina novim vezivom sastavljenim od živog vapna i finog praha od cigle i stakla s lanenim uljem, za koju piše da je

⁶⁰ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 83.

⁶¹ Andrić, Vicko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (Pristupljeno 30. lipnja 2021.) <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2622>>

⁶² Duško Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator: 1793. - 1866.*, Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture: Književni krug, 1993., str. 153.

bila više štetna negoli korisna pa se zbog toga crkva privremeno morala zatvoriti misnim slavljinama.

Prije no što daje savjete za daljnju zaštitu, Andrić iznosi analizu stanja građevine, koncentrirajući se na materijal i tehničku izvedbu, te pritom ne zazirući od subjektivne stilske kritike majstora. Kritizira upotrebu gotičkih formi, koje naziva najvećom dekadencijom umjetnosti, i optužuje ih za nepravilnosti koje su njihovom primjenom počinjene na štetu katedrale. S druge strane, manje je strog prema renesansi kao razdoblju napretka i preporoda u kojemu su ispravljane ranije počinjene pogreške. Pri opisu unutrašnjosti crkve navodi da je bogato ukrašena i da je korišten kamen koji nije lokalni a bliži se mramoru. Uzevši u obzir kvalitetan i trajan materijal od kojeg je cijela katedrala izgrađena, držao je neobičnim što je toliko pretrpjela od zuba vremena, a za to krivi neadekvatnu brigu o solidnosti gradnje. Primjerice, navodi statički problem nedovoljno čvrstih potpornih zidova glavnog i bočnih brodova, koji svojom debljinom od samo 1,6 bečkih stopa nose bačvasti svod glavnog broda raspona 23,7 bečkih stopa.⁶³

Primijetio je također da su zatege u glavnom i bočnim brodovima bile nejednako opterećene, pa je sukladno tome preporučio zamjenu zatega koje bi u novom slučaju bile pravilno raspoređene. Problem prokišnjavanja krova Andrić je vidio u više razloga koji su svi zajedno pridonijeli nastajanju procjepa. Prvi je bio pomicanje u ležajima triju stupova između glavnog i južnog broda, koji više nisu bili u istoj ravnini s drugima. Taj je problem, pretpostavio je, nastao nedugo nakon izgradnje katedrale, poremetivši tako na nekim mjestima spoj kamenih ploča krova, a atmosferilije su onda s vremenom povećale nastale pukotine. Nadalje, još jedan uzrok koji je pridonosio razmicanju kamenih ploča bile su i slabo postavljene željezne zatege, ali i loše sjedanje ploča u utore kamenih rebara, što je kroz stoljeća pogoršavalo stanje. Za Andrićeva posjeta Šibeniku već su bile izmijenjene napukle ploče u glavnom brodu, no on je držao da takva intervencija nije bila dovoljna i da bi se isto trebalo napraviti i u bočnim brodovima. Također, vjerovao je da se kamen za gradnju vadio iz preplitkih slojeva kamenoloma te da je zbog toga bio podložniji pucanju, a tome je pridonijela i upotreba teških čekića (maca) bez pogodnijih šiljatih dlijeta i pile pri njihovoj obradi. Prema njegovu mišljenju, bilo je potrebno ispraviti te pogreške, nakon čega bi se druge lako riješile. Ipak, nije preporučao ispravljanje stupova jer je držao da je njihovo pomicanje bilo zaustavljeno (kao što je to bio slučaj sa zvoncima i tornjevima u Pisi i Bologni), a kako bi pomak na prvotno mjesto mogao rezultirati još većim posljedicama i kasnije potrebi za rušenjem cijelog zida i pokrova bočnog broda.⁶⁴

Kao argument za rastavljanje i ponovno sastavljanje pokrova glavnog i bočnih brodova

⁶³ Duško Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator*, 1993, str. 154.

⁶⁴ Isto, str. 154.

katedrale, Andrić navodi primjer ponovnog sastavljanja kupole 1852. godine, kada je 16 oštećenih ploča i 58 stopa vijenca (korniča) zamijenjeno nanovo klesanima bez pomicanja oslonaca kupole. Ti radovi bili su izvedeni uspješno, a u međuvremenu je i tehnologija rada napredovala, tako da je on smatrao i više nego opravdanom takvu intervenciju. Također, držao je potrebnim pregledati južne zatege i proširiti stube pod bazama stupova jednim obrubom. Preporučio je provjeru oksidiranih željeznih zatega i klinova koji ih drže, i to nakon demontaže pokrova južnog broda. Što se ticalo novog kamena koji je trebao prekriti krov katedrale, istaknuo je važnost odabira kvalitetnog, vađenog iz dubljih slojeva kamenoloma, koji se mora obrađivati dljetom i pilom. Kamene ploče koje bi se nakon toga postavljale na krov katedrale trebale bi biti savršeno obrađene, bez ijedne pogreške. Savjetovao je da taj proces ne bi nikako trebao biti izveden brzopletu, nego bi se kamen u slučaju vađenja iz novog kamenoloma trebao prije postavljanja zadržati barem dvije godine na analizi, kako bi se vidjela njegova reakcija na vremenske promjene i atmosferilije. Kako bi se izbjegle već ranije viđene negativne posljedice, bilo je potrebno oprezno se voditi Vitruvijevim načelima graditeljstva, kao i onim kasnijih teoretičara.⁶⁵ Po pitanju odabira kamenoloma, Andrić je dao prijedlog onoga kod mosta na Dabru, istočno od Šibenika, koji je otkriven 1834. godine i iz kojeg se vadio kamen za radove na katedrali, čak i za dekorativne elemente. Osim njega nije bio nađen kvalitetniji kamen nigdje drugdje jer je ovaj bio veoma prikladan za glađenje i bilo koji način obrade, a sastojao se od velikih blokova sitne strukture. Još je jednom upozorio na korištenje suptilnijih alata, što podrazumijeva odvaljivanje kamenih blokova dljetima, a zatim daljnje reguliranje veličine pilama. Upotrebom velikih batova (maca) prilikom vađenja kamena, kao što je to bio običaj u cijeloj Dalmaciji, teško je na kamenu uočiti moguće pogreške. U trenutku postavljanja ploča na bočne zidove potrebno je bilo provjeriti stanje vijenca, jer bi on morao u punoj debljini zida biti iz jednog komada. Prilikom odabira materijala za zamjenu oštećenih elemenata od iznimne je važnosti bilo voditi se jednim od temeljnih restauratorskih principa koji podrazumijeva izbjegavanje mogućnosti da se ugrozi izvorni izgled i stilsko jedinstvo građevine.⁶⁶ Andrić je, sukladno stajalištima stilskih restauratora, težio vraćanju građevine u njeno izvorno stanje s ciljem prezentiranja i očuvanja samo jednog, najvrjednijeg sloja.

Dotaknuo se i problematike klesarskog zanata u Dalmaciji. Andrić opisuje zastarjelu praksu dalmatinskih kamenara i klesara koji nisu koristili pilu nego batove zbog izobilja kvalitetnog kamena kojeg nije bilo potrebno obrađivati s tolikom pozornosti, pa je to često uzrokovalo nepotrebna oštećenja obrađivanog materijala. Držao je da bi se arhitekti i inženjeri trebali

⁶⁵ Duško Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator*, 1993., str. 154.

⁶⁶ Isto, str. 155.

zanimati za novosti u svojoj struci. Međutim, to nažalost nije bio slučaj kada je Andrić prolazio kroz Šibenik u vrijeme kada se radilo na demontaži kupole katedrale, pa ga je tada zaduženi majstor, nakon što mu je savjetovao da se ne drži tih zastarjelih metoda, odbio. Zadržao se na važnosti dobrog klesara i podijeljenosti posla, odnosno stupnjevanju zadaća prije završnog postavljanja kamena na građevinu. Smatrao je štetnim da samo jedan zanatlija radi sve poslove, što je bio slučaj kada je od otprilike 1845. godine bio aktivan samo jedan klesar u cijeloj pokrajini, koji je bio angažiran i za radove na katedrali.

Za financijski aspekt takvih radova je prema Andrićevu mišljenju trebala biti zadužena država, dok je općina trebala osigurati jeftinu radnu snagu a biskupija je morala nadalje brinuti o održavanju građevine. Crkvinarstvo je trebalo izabrati jednu osobu kao tehničkog ravnatelja. Na taj način bi sav potreban posao oko obnove i održavanja građevine bio podijeljen i svatko bi mogao savjesno obavljati svoj dio posla.⁶⁷

Iz navedenog se može vrlo lako vidjeti razina truda koji je Vicko Andrić uložio u analizu stanja građevine, kao i neumorno proučavanje pojedinosti s ciljem konkretnijeg i uspješnijeg restauriranja, bez obzira na to što mu razdoblja koje je šibenska katedrala predstavljala nisu bila od značajnog interesa. Na kraju svog izvješća on je u šest točaka sažeo svoje prijedloge za daljnje radove, u nadi da će time još malo više pridonijeti očuvanju ovog spomenika čiju je iznimnu važnost prepoznao.

1.1.3. Novi val intervencija s kraja XIX. stoljeća

Nakon velikih restauratorskih radova sredine stoljeća, katedrala je u nešto više od dva desetljeća doživjela tek manju intervenciju na pali Filippa Zanibertija (1585.-1636.) iz Brescie s početka 17. stoljeća, koja se nalazila na oltaru sv. Fabijana i Sebastijana, a koju je 1875. dao restaurirati car Franjo Josip I. Također, 1876. godine izrađen je oltar blaženom Nikoli Taveliću, šibenskom mučeniku, nakon što je bila naručena njegova zavjetna kapela ispred katedrale.⁶⁸

Godine 1880. ponovno je započeta rasprava o restauriranju pojedinih dijelova katedrale koji su već neko vrijeme čekali na popravak. Ministarstvo bogoštovlja i nastave se po tom pitanju obratilo Središnjem povjerenstvu. Smatrano je potrebnim zamijeniti staro popločenje katedrale novim, koje bi trebalo biti izvedeno po uzoru na izvorno.⁶⁹ Ispod razine poda bočnih brodova nalazili su se grobovi u kojima su vjernici pokapani do 1828. godine, kada je započeta praksa

⁶⁷ Duško Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator*, 1993., str. 156.

⁶⁸ Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali«, 1997., str. 12.

⁶⁹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 259.

sahranjivanja na javnome groblju.⁷⁰ Nadgrobne ploče trebalo je detaljno dokumentirati, a 38 manje oštećenih pričvrstiti na zidove bočnih brodova. Na kraju je odlučeno da će one najvrijednije ostati na svojim mjestima. Nadalje, planiralo se zamijeniti oštećene kamene dijelove, a fuge na svodu i pročelju ispuniti uljnim kitom ili poculanskim cementom.⁷¹

Još jedan planirani predmet radova bilo je ostakljenje, koje je na pojedinim dijelovima trebalo biti zamijenjeno novim. Ukoliko je to mogućnost, savjetovano je da se koriste olovna ili metalna okna za obla stakalca umjesto onih drvenih, jer bi tako bila duljeg vijeka, ali i drveni okviri bi, prema mišljenju austrijskih stručnjaka, stilski više nagđivali cjelokupni dojam. Predviđeni su i zahvati na korskoj ogradi i ambonu za Evandjelja, koji je trebao biti restauriran prema starome stanju.⁷²

Nakon smrti Jakova Pasinija većinski je poslove preuzeo njegov sin Dominik, pod nadzorom inženjera Dr. Pietra Teste.⁷³ Godine 1888. započeli su pojedini restauratorski radovi o kojima je djelomično raspravljalo Središnje povjerenstvo. Popločenje je kompletno restaurirano, kako u glavnom tako i u bočnim brodovima, a oblikovano je kombinacijom bijelih i sivih kvadratnih polja u mramoru iz Carrare. Tijela šibenskih biskupa koji su bili pokopani unutar katedrale prenesena su u zajedničku grobnicu u bočnoj kapeli jedne od manjih apsida, iza biskupske stolice, koja je bila namijenjena i za buduće biskupe. Na kamenu ispod nje, nakon što je dovršeno novo popločenje katedrale, postavljen je natpis s imenima pokopanih biskupa zajedno s godinama njihove smrti.⁷⁴

Godine 1890. radilo se na obnovi ostakljenja. U početku se, kako tvrdi Fosco, planiralo zamijeniti sva stakla na katedrali, ali dio novca predviđenog za te zahvate morao se potrošiti na druge hitnije popravke, pa je zato obnova ostvarena samo u dva slučaja koja su bila u najlošijem stanju – na rozeti zapadnog pročelja te na luneti glavnog portala.⁷⁵ Međutim, u studiji ostakljenja Restauratorskog zavoda Hrvatske iz 1987. godine stoji kako su se radovima obuhvatili i prozori kupole te svi drugi prozori katedrale. Vitraji su, prema prof. konz. Vinku Štrkalju te dipl. ing. arh. Krešimiru Ivaniševiću, postavljeni na velikoj rozeti, u luneti zapadnog portala te u malim rozetama i okulima na zabatima glavnog i bočnih brodova i transepta, i to polaganjem u olovne

⁷⁰ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 86.

⁷¹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 259.; N. N. Notizen, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Anhang*, 1880, CLVII-CLVIII.

⁷² Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010, str. 259.; N. N. Notizen, *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Anhang*, 1880, CLVII-CLVIII.

⁷³ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 86.

⁷⁴ Isto, str. 86.

⁷⁵ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 87.

opšave koje su povezane i pričvršćene metalnim šipkama i plosnatim željezom, ugrađenima u kameni okvir. U slučaju prozora glavnog i jednog od bočnih brodova, te prozora središnje apside, staklo je bilo ugrađeno u drveni okvir s drvenim prečkama, dok su prozori kupole bili izvedeni metodom ugradnje staklenih ploča u drvene okvire s metalnim ukrutama.⁷⁶

U svakom slučaju, oba izvora navode obnovu ostakljenja velike rozete pročelja i lunete glavnog portala, prilikom čega se izrazito pazilo na očuvanje monumentalnosti građevine, uzimajući u obzir da rezultat mora biti u skladu sa stilom cjeline.⁷⁷ Angažirana je tvornica stakla *Tiroler Glasmalerei und Kathedralen-Glashütte* iz Innsbrucka, a arhitekt i konzervator Središnjeg povjerenstva Alois Hauser (1841.-1896.) naglasio je da će se radnici tijekom izrade i postavljanja konzultirati s konzervatorima.⁷⁸

Velika rozeta je bogato ukrašena, promjer u staklu joj je 3,60 metara, a u središtu ima još jednu kružnu formu promjera 77 centimetara koja je s vanjskim krugom povezana stupićima. Kapiteli tih 20 stupića nose šiljaste lukove koji zatvaraju rozetu. Uzevši u obzir ovaj način njenog oblikovanja, izrađeni su vitraji u dva dijela. Obojano staklo sjedalo je na novoizrađenu željeznu armaturu, čvrstu ali u isto vrijeme laganu, koja se savršeno poklapala sa stupićima tako da izvana nije bila vidljiva (slika 3). Vitraj lunete glavnog portala (koji je sedamdesetih godina 20. stoljeća zamijenjen pločom od pleksiglasa⁷⁹), visok 1,71 i širok 2,21 metar, također je izveden u obojanom staklu, no umjesto zatečenog motiva heksagona i rombova⁸⁰, upotrijebljen je geometrijsko-cvjetni uzorak. Na ova dva zahvata potrošeno je 558 forinti za sveukupno 12,8 četvornih metara obojanog stakla, i još 185 forinti za željeznu armaturu. Radove postavljanja stakla i armature izveo je inženjer Pietro de Erco, no taj trošak nije bio uračunat u navedenu sumu.⁸¹

Za početak prijašnjih, ali i nastavak ovih restauratorskih radova zaslužan je niz biskupa koji su se zalagali za očuvanje šibenske katedrale. Među njima su Luigi (Vjekoslav) Marina Pini (1839.-1844.), Ivan Berčić (1844.-1855.), Pietro Doimo (Petar Dujam) Maupas (1855.-1862.) i Giovanni (Ivan) Zaffron (1863.-1872.), kao i Guverneri provincije koji su podržali nastojanja biskupa: Johann August von Turszky (1778.-1856.), Lazar Mamula (1795.-1878.), Franjo

⁷⁶ Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

⁷⁷ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 87.

⁷⁸ Franko Čorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 260.

⁷⁹ Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1988.

⁸⁰ Ana Škevin Mikulandra, *Šibenik, katedrala sv. Jakova; Tehničko rješenje obnove i rekonstrukcije prozorske stolarije ispod kupole*, Hrvatski restauratorski zavod, TD 13/15, 2015., str. 17.; Portale del Duomo di Sebenico in Croazia 1870.-1880., <https://www.alinari.it/it/esplora-immagini?query=sebenico> (pristupljeno 27.11.2021.)

⁸¹ Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 87-88.

Filipović (Franz von Philippovich, 1820.-1903.), Johann Wagner (namjesnik Dalmacije 1868.-1869.) i Gabrijel Rodić (1812.-1890.).⁸²

1.1.4. Nastojanja Središnjeg povjerenstva na početku XX. stoljeća

Potreba za novim zahvatima pojavila se ponovno početkom 20. stoljeća, točnije 1907. godine, kada je šibenska Općina obavijestila tamošnje Kotarsko poglavarstvo o oštećenjima sakristije koja mogu biti opasna za prolaznike. Nekoliko je mjeseci kasnije arheolog, konzervator i tadašnji predavač na Bogoslovnoj školi u Zadru Luka Jelić (1864.-1922.) iznio svoje mišljenje o potrebnim radovima, nakon čega je u Poglavarstvo stigao zahtjev za izradu troškovnika, a odobren je i troškovnik postavljanja skela. Krajem 1908. godine Građevni je odsjek u Šibeniku izradio tehnički izvještaj u kojem je rečeno da nisu samo u sakristiji nađene pukotine u zidu, već da i ostatak katedrale ima oštećenja koja je potrebno popraviti. Uzevši u obzir vrijednost ovog spomenika, u raspravu se 1909. uključilo i Središnje povjerenstvo, kada su glavni konzervator Max Dvořák (1874.-1921.) i tehnički savjetnik Julius Deininger (1852.-1924.) posjetili katedralu i zaključili da su restauratorski radovi potrebni u unutrašnjosti sakristije. Po njihovoj procjeni, valjalo je djelomično demontirati oštećene dijelove dugačkih ugaonih stupova te ih nakon sanacije ponovno postaviti. Također, primijetili su da bi oštećeni dio vijenca trebalo dopuniti, i da valja ustanoviti jesu li potrebni radovi na stabilnosti pilona trijema.⁸³

Još 1908. godine u unutrašnjosti katedrale pojavili su se problemi s padanjem dijelova kamena sa svoda pa su postavljene skele radi sigurnosti, a na to, kao i na činjenicu da izaslanici iz Beča nisu prilikom analize sakristije pregledali i unutrašnjost katedrale, se 1909. godine požalio Biskupski ordinarijat u Šibeniku. Vezano uz pitanja sakristije, došlo je do neslaganja i nedoumica među stranama aktivnima oko njezina restauriranja. Namjesništvo, koje je dijelilo mišljenje arhitekta Ćirila Metoda Ivekovića (1864.-1933.), smatralo je da stanje sakristije predstavlja opasnost za prolaznike zbog materijala gornjeg kata koji je nestabilan, te da bi zahvati trebali biti puno opsežniji od same zamjene stupića i nadopune vijenca. Dvořák je tvrdio da je uzrok tome loša konstrukcija sakristije od samog početka i da je rješenje obnova. S druge strane, mišljenje okružnog inženjera bilo je da sakristija nije u tako lošem stanju da bi mogla predstavljati opasnost, te kako je daleko bitnije riješiti problem krovova katedrale.⁸⁴

U ožujku 1910. sazvano je povjerenstvo, koja se sastojalo od namjesničkog vijećnika Szilve,

⁸² Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 83.

⁸³ Franko Ćorić, *Carško i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 394.

⁸⁴ Isto, str. 395.

višeg građevnog savjetnika Walacha, Ćirila Metoda Ivekovića, Maxa Dvořáka, Juliusa Deiningerera i Frane Bulića, kako bi se razriješila problematika sakristije i ostatka stolne crkve. Uzrok oštećenjima nađen je u lošoj zaštiti od vlage koja je prodirala s gornje strane, a kao rješenje predloženo je uklanjanje brončanih trnova, obruča i manjih dijelova koji se nisu dali učvrstiti, a savjetovano je i da se učvrsti pojedine istrošene dijelove adekvatnim sredstvima, ukoliko je to moguće. Zbog toga je ujedno bilo potrebno krov zaštititi od vlage. Zaključeno je također da je i starija željezna sidrišta bilo potrebno pregledati, očistiti i popraviti. Dan je naputak da se svakih pet godina crkva temeljito pregleda i da se u slučaju pojave novih oštećenja, ona poprave. Što se tiče problema sakristije, članovi povjerenstva su se složili da nije riječ o pukotinama nedavnog nastanka, a s tehničke strane je utvrđeno da se ne smije dirati u konstruktivne dijelove građevine jer tako postoji opasnost da se uruši. Na kraju, dopustili su vraćanje na izvorno mjesto stupa u lijevom uglu crkve koji je dotad nedostajao.⁸⁵

Radovi su definirani kao vrlo hitni zbog opasnosti po ljudske živote, a trebali su biti izvedeni u konzultaciji sa Središnjim povjerenstvom. Kasnilo se s početkom radova, a Ivekovićevo izvješće je 1911. proslijeđeno Središnjem povjerenstvu, u kojem on navodi da su pukotine na sakristiji zapunjene cementnim mortom, da je krov popravljen a problem vlage riješen. Za sakristiju je iznio mišljenje da bi bilo najpametnije da se cijela rastavi i ponovno sastavi,⁸⁶ što se u periodu od 1947. do 1949. godine i dogodilo⁸⁷. Iveković je pregledavši katedralu izvijestio o problemima propusnosti krova, djelomičnog sjedanja propovjedaonice, trulih prozora i zahrđanosti željezne zatege apside južnog broda, ustanovivši doduše da se radi o manjim poteškoćama i da je stanje građevine zapravo vrlo dobro. Drvene svornjake (spojni element valjkasta oblika) i komade u fugama, koji su bili uzrok propuštanja svoda, valjalo je po njegovu mišljenju zamijeniti olovom, a fuge zatvoriti sredstvom *Matscheko*, kamenim kitom ili nečim sličnim. Od ostalih intervencija koje je smatrao potrebnima na popisu su se našli i popravak pojedinih oštećenih komada, izmjena zahrđale zatege, zatvaranje fuga unutar i izvan objekta, umetanje bakrenih kopči i trnova te zamjena postojećih na propovjedaonici i pilonu južnog bočnog broda, uklanjanje zahrđalih željeznih rešetki, zamjena starih uglavnom trulih prozora, učvršćivanje i ostakljenje, popravak i restauriranje vrata, čišćenje unutrašnjosti i pročelja od uljnih mrlja. Za te zahvate predvidio je svotu od 15.000 kruna.⁸⁸

Ministarstvo bogoštovlja i nastave poticalo je Središnje povjerenstvo da se izjasni o planu

⁸⁵ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 395.

⁸⁶ Isto, 396.

⁸⁷ Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić u Šibeniku*, Šibenik: Društvo arhitekata Šibenik: Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik, 1994., str. 11.

⁸⁸ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 396.

radova, na što je Dvořák objasnio da će se na velikom povjerenstvu u Šibeniku odlučiti i o pitanju katedrale, no sudeći po nedostatku dokumentacije, do većih radova izgleda da ipak nije došlo.⁸⁹

1.2. Pitanje izgradnje zvonika katedrale

Danas šibenska katedrala nema svoj zvonik. Potreba za njim postojala je od samog početka izgradnje, no građani Šibenika su toliko dugo priželjkivali svoju stolnu crkvu da su na njenu izgradnju iscrpili svaki financijski izvor, a i kada su je napokon vidjeli dovršenu, nisu ni razmišljali o novim radovima. Neutemeljeno je vjerovanje kako je prvotni plan bio postaviti zvonik iznad sakristije, no ta ideja bi arhitektonski i statički bila neostvariva.⁹⁰ U svakom slučaju, sve do 19. stoljeća, kada se aktivnije počelo postavljati pitanje gradnje katedralnog zvonika, crkva je u tu svrhu koristila četvrtastu kulu gradskih zidina koja se nalazila ispred katedrale prema zapadu. Bila je vrlo jednostavne forme, s ložom na vrhu i dva polukružna prozora sa svake strane, a kroz stoljeća ju je nagrdio zub vremena, pa nije ni čudo da su građani Šibenika priželjkivali zvonik dostojan svoje prelijepe katedrale.

Kada je car Franjo Josip I. u travnju 1875. godine posjetio Šibenik, Crkovinarstvo mu je podnijelo molbu za izgradnju zvonika.⁹¹ Car je, diveći se ljepoti katedrale, primijetio da joj taj neizostavni element nedostaje, pa je stoga bez razmišljanja odobrio navedeni zahtjev. Otvoren je natječaj, koji sa sobom nije nosio obećanje novčane naknade već su trojica prijavljenih volonterski predstavila svoje nacрте.⁹² Odlučivalo se između tri sudionika – okružnog inženjera u Splitu Antonia Inchiostrija iz Šibenika, koji je predstavio tri nacрте, doktora arhitekture na Sveučilištu u Rimu Gaetana Mazzolija iz Bologne te inženjera u šibenskom Kapetanatu Luke Gausa. Ministarstvo bogoštovlja i nastave obratilo se Središnjem povjerenstvu po pitanju stila novog zvonika, za što je ono zadužilo višeg građevinskog savjetnika u Ministarstvu, arhitekta Hermanna Bergmanna (1816.-1886.). On je zajedno s Aloisom Hauserom, predstavnikom Središnjeg povjerenstva u Beču, radio na planovima za novi katedralni zvonik. Odlučeno je da on ne smije stilski odudarati od katedrale te da se stoga treba projektirati u dva stila – donjem gotičkom i gornjem renesansnom, a završetak je zamišljen u formi šiljaste piramide a ne u formi kupole. Središnje povjerenstvo je na kraju odobrilo nacرت koji je Bergmann 1881. godine

⁸⁹ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 396-397.

⁹⁰ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, Šibenik: Biskupski ordinarijat, 1969., str. 52.

⁹¹ Stanko Piplović, »Nacرتi zvonika šibenske katedrale«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 76.

⁹² Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico*, 1893., str. 89.

predstavio, a i Ministarstvo bogoštovlja i nastave ga je sukladno tome prihvatilo.⁹³ Zvonik je trebao biti viši od katedrale za 9,30 metara, odnosno za dužinu piramidalnog završetka, dosežući visinu od 40,60 metara. Trebao je imati pet katova; dva donja u suzdržanim formama gotike, iznad kojih su se nizala tri kata s bogatijom renesansnom dekoracijom.

Nakon što su osigurana sredstva za izgradnju, podijeljenu između Ministarstva, crkve, općine i građana, inženjer Gaus angažiran je za odabir položaja zvonika i izradu predračuna ukupnih troškova. Prema njegovoj procjeni, ukupno bi se na izgradnju potrošilo 26.234 forinte, ali se nakon revidiranja nacrtu u Tehničkom odjelu Ministarstva unutarnjih poslova ta suma podigla na 29.127 forinti, od kojih bi država snosila 15.000, općina 4.177 a crkva 9.950 forinti.⁹⁴ Velika želja Šibenčana za zvonikom vidjela se i u tomboli za prikupljanje novca za izgradnju, koja je organizirana na dan godišnjeg gradskog sajma 26. srpnja.⁹⁵ Tome je pridružena i velikodušna darovnica građanina Antonija Semovića u iznosu od 2.500 forinti.⁹⁶

Iz statičkih razloga novi zvonik se nije mogao smjestiti pored katedrale pa je jedan od prijedloga bila pozicija na kojoj se tada još nalazila kula Teodošević. Zbog dotrajalosti i samim time opasnosti od rušenja, ali i kako bi se pripremilo mjesto za gradnju, uklonjena je 1889. godine stara kula koja je služila kao zvonik katedrale.⁹⁷ Četiri zvona koja su se u njoj čuvala prebačena su u crkvu svete Barbare, iz koje se od onda zvonilo prije misnih slavlja u katedrali. Otvorena je i rasprava o rušenju susjedne zgrade Fondaka na čijem mjestu se planiralo podići široko stubište koje bi povezivalo obalu s trgom ispred katedrale.

Šibenski biskup Antonio Giuseppe Fosco, koji se uvelike zalagao za izgradnju zvonika, kao i za očuvanje same katedrale, te koji je surađivao s europskim znanstvenim društvima, nastojao je pokrenuti proces izgradnje, pa je tako 1889. godine pri svom posjetu Beču zamolio ministra da ubrza odobrenje iznosa od 15.000 forinta za radove, i da dozvoli njihov početak s onim što je crkva već pripremila kao svoj doprinos.⁹⁸

Rasprava o gradnji zvonika nastavila se 1890. godine, kada je Hauser problematiku iznio Središnjem povjerenstvu, a odlučeno je da projekt koji predaje Ministarstvo bogoštovlja i nastave mora biti odobren od strane Središnjeg povjerenstva, uzevši u obzir jedinstvenost katedrale i njene vrsne autore. Ministarstvo je ispunilo svoj dio dogovora, a iduće godine Fosco je saznao da je Središnje povjerenstvo htjelo još jednom uzeti u obzir Bergmannov nacrt iz 1886.

⁹³ Stanko Piplović, »Nacrti zvonika«, 1997., str. 76.

⁹⁴ Isto, str. 76.

⁹⁵ Autor (Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 53.) ovdje ne navodi točnu godinu kada se održala tombola na dan godišnjeg gradskog sajma.

⁹⁶ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 53.

⁹⁷ Stanko Piplović, »Nacrti zvonika«, 1997., str. 76-77.

⁹⁸ Isto, str. 76-77.

To saznanje ga je nagnalo na pritužbe predsjedniku Povjerenstva na taj projekt, što je rezultiralo njegovim povlačenjem. Također, od Hausera je dobio obećanje o skorom dovršetku projekta i sveukupnih pripremnih planova gradnje. Još dvaput je 1891. godine na sjednicama povjerenstva dotaknuta tema zvonika šibenske katedrale, a nakon Bergmannove smrti je na njegovo mjesto autora projekta stupio Hauser.⁹⁹ On je biskupu Foscu uskoro poslao skicu zvonika s izvješćem o potpuno novom projektu koji je odobrilo Središnje povjerenstvo. Novo rješenje uvelike se svidjelo biskupu jer je zvonik bio stilski usklađen s katedralom, uz prisutnost dvaju stilova – gotike na dvije donje zatvorene i visoke razine, na koje sjeda renesansa. Također, s oktogonalmim tamburom kupole katedrale podudara se i poligonalni završetak s polukružnim prozorima između kojih su pilastri. Jedini drugačiji element bila je piramida zvonika u odnosu na kupolu katedrale (slika 4).

Činilo se da je jedino što ih dijeli od početka gradnje izrada troškovnika za radove, no došlo je do još jedne prepreke. Naime, viši inženjer Ministarstva unutarnjih poslova u Beču Theodor Hödl je 1892. godine poslan u Dalmaciju sa zadaćom da pregleda katedralu u Zadru, zvonik u Splitu i katedralu u Šibeniku, kao i poziciju na kojoj je bilo predviđeno izgraditi njen zvonik. Prema njegovu mišljenju, predviđeno oblikovanje zvonika još uvijek nije bio u skladu s raskošnim formama katedrale, pa je zatražio izradu novoga projekta. Godine 1893. Ministarstvo je potvrdilo novi Hauserov projekt, a on je imenovan arhitektom zvonika katedrale u Šibeniku zbog svog neumornog zalaganja za njegovu izgradnju.¹⁰⁰ Napokon je dalmatinsko Namjesništvo iste godine obavijestilo Ordinarijat da će se započeti s izgradnjom. Već se dva tjedna nakon toga sastalo povjerenstvo za određivanje mjesta gradnje zvonika, među kojima su bili biskup Fosco i građevni savjetnik u mirovini dr. Josip Slade (1828.-1911.). Oni su predložili da se novi zvonik pomakne, da se zgrada Fondaka ukloni te da se izgradi potporni zid u prostoru ispred katedrale.¹⁰¹

O zvoniku katedrale se dugo raspravljalo i razmišljalo, a veliki broj uglednih Šibenčana, kao i sam Alois Hauser, trudilo se ubrzati proces. Godine 1911. opet se pojavila mogućnost izgradnje, no Car se toj ideji usprotivio.¹⁰² Stanovnici grada Šibenika su dugi niz godina priželjkivali taj nedostajući element katedralnog sklopa kako bi napokon vidjeli svoju stolnu crkvu u još veličanstvenijem svjetlu, pa su tako pokušavali novčano pridonijeti toj ideji, no na kraju iz više razloga nije došlo do njenog ostvarenja.

⁹⁹ Stanko Piplović, »Nacrti zvonika«, 1997., str. 77.

¹⁰⁰ Isto, str. 77.

¹⁰¹ Isto, str. 77.

¹⁰² Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 440.

1.3. Pitanje interesa Habsburške Monarhije za šibensku katedralu i zaključna razmatranja o restauratorskim radovima u IX. i na početku XX. stoljeća

Činjenica da se šibenska katedrala već po samom osnivanju Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starih građevina našla na popisu spomenika potrebitih očuvanja, i to u periodu kada se centralno tijelo zaštite kulturne baštine u Beču, zbog manjka financija te iskustva, koncentriralo prvenstveno na proučavanje spomenika pod svojom nadležnošću, ustrojavanje službe zaštite, te pretežito na intervencije preventivnog karaktera, još je jedan od pokazatelja velikog austrijskog interesa za nju.¹⁰³ U duhu vremena u kojem je Vicko Andrić nastojao uspostaviti pretpostavljeni izvorni oblik Dioklecijanovog mauzoleja te se zalagao za prezentiranje antičkog sloja Dioklecijanove palače, kada je Ivan Kukuljević Sakcinski izveo regotizaciju crkve sv. Marije u Glogovnici (1858.-1860.)¹⁰⁴, te kada je ostvareno kompletiranje atrija Eufrazijeve bazilike u Poreču prema ideji Friedricha von Schmidta (1863.-1865.)¹⁰⁵, katedrala sv. Jakova je po opsegu zahvata te poštivanju njenog izvornog i zatečenog stanja zauzela istaknuto mjesto u pregledu restauratorskih radova 19. stoljeća. Nije dakle neobično zapitati se kako je došlo do tako zamjetnog angažmana austrijske vlasti te tko je u tom procesu bio glavni posrednik i začetnik (a zasigurno je netko morao biti). S jasnim i očitim argumentom u obliku pisama između Paola Bionija i Pietra Nobilea (1774.-1854.), uglednog talijanskog arhitekta koji je tada obnašao visoku državnu ulogu i koji je Bioniju u jednom periodu bio izravno nadređen (te je s njim po svemu sudeći bio u veoma dobrim odnosima), Predrag Marković nam na to pitanje daje izravan odgovor. Bioni se u jednom od svojih pisama dotaknuo tadašnjih problema šibenske katedrale, stanja u kojem se nalazila te iznimnog značenja kojeg ona predstavlja u povijesti sakralne arhitekture. Iste, 1846. godine je, nakon službenog zahtjeva Dvorskom vijeću za potrebu interveniranja, odobreno financiranje radova na katedrali.¹⁰⁶ Iz navedenog se, dakle, može zaključiti kako je Paolo Bioni odigrao presudnu ulogu u tadašnjim, a samim time i nešto kasnijim restauratorskim radovima na katedrali sv. Jakova.

Također, Predrag Marković smatra mogućim da je Bioni kao primjer prilikom izvedbe svojih projekata potrebnih restauratorskih radova imao i Titov slavluk u Rimu, koji je od 1818. do

¹⁰³ Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 76.

¹⁰⁴ Isto, str. 104.

¹⁰⁵ Isto, str. 107-108.

¹⁰⁶ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 536.; Vincenzo Miagostovich, »Lettere di Paolo Bioni a Pietro Nobile«, u: *Il Nuovo cronista di Sebenico*, Trieste: Tipografia Giovanni Balestra, 1893., str 100-104.

1824. rastavljen i ponovno sastavljen, i s kojim se zasigurno susreo tijekom studija.¹⁰⁷

Impresivno restauriranje katedrale sv. Jakova pod nadzorom Središnjeg povjerenstva trajalo je gotovo petnaest godina, što ukazuje na bitno mjesto koje je zauzela unutar Carstva. Ova intervencija može se uspoređivati s jednim od tada najznačajnijih primjera stilskog restauriranja – onim na bečkoj katedrali, a izvedena je u razdoblju prvih velikih zahvata Viollet-le-Duca, kao i restauriranja važnih spomenika poput katedrale Notre-Dame u Parizu i katedrale sv. Petra i Marije u Kölnu.¹⁰⁸ Marković jednim od razloga tako značajnog interesa Središnjeg povjerenstva za šibensku stolnu crkvu drži i činjenicu da je ona, predstavljajući tada prvenstveno građevinu renesansnog doba u kojoj se odražava antička arhitektura Dalmacije, za Austrijance mogla postati živućim simbolom Svetog Rimskog Carstva, a samim time i Monarhije.¹⁰⁹

Ova, dosada daleko najveća rekonstrukcija šibenske katedrale, pokazuje relativno ranu tendenciju pripisivanja jednake važnosti kako konstruktivnom, tako i dekorativnom aspektu građevine, koje je u slučaju ovog spomenika ponešto teže razdvojiti. I najmanje intervencije provedene su poštivanjem izvornog uz nezamjetnu težnju ostavljanja potpisa suvremenog autora. Stoga, mogli bismo reći kako katedrala vjerojatno ne bi do našeg vremena uspjela opstati u ovakvome sjaju da ovaj opsežni i radikalni zahvat nije izveden s tolikim uspjehom, te kako bi, da restauratorski radovi nisu bili toliko sveobuhvatni, ona nepovratno i u potpunosti izgubila dio dekorativnih elemenata.

Po pitanju ostakljenja katedrale 1890. godine, točnije njene velike rozete i prozora kupole, Vojko Devetak u svome djelu *Šibenska katedrala* navodi kako je »nagrđena zamisao graditelja, kad su (...) postavili šarena tamna stakla. Tako je zamračena vedrina gornjeg dijela, jer je umjetnik htio da baš ta visinska svjetlost uzdiže čovjekov duh u beskrajnost neba.«¹¹⁰ Takvom dojmu su vjerojatno pridonijeli tada već tamni zidovi čija bjelina je nestala nakon dugog niza godina stvaranja naslaga zbog paljenja svijeća. Kojeg god da su opsega radovi pred kraj 19. stoljeća bili¹¹¹, zasigurno nije bilo jednostavno donijeti odluku oko odabira stila i tehnike u pojedinim slučajevima. Taj proces mogla je otežati nemogućnost sigurnog utvrđivanja izvornog ostakljenja (odnosno trenutka u kojem su pojedine staklene ploče ili vitraji postavljeni) te kasnijih popravaka. S tim problemom su se čak i krajem 20. stoljeća susreli stručnjaci Restauratorskog zavoda Hrvatske kada je ponovno došlo vrijeme obnove ovog najosjetljivijeg područja katedrale. Uz krstionicu i sakristiju koje su uklopljene u katedralu, te biskupsku palaču koja se nalazi uz

¹⁰⁷ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 539.

¹⁰⁸ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku*, 2010., str. 34.-35.

¹⁰⁹ Isto, str. 35.

¹¹⁰ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 53.

¹¹¹ Vidi str. 16.

njenu južnu stranu, doličan zvonik koji bi upotpunio kompleks njihove stolne crkve Šibenčani su oduvijek priželjkivali. To pokazuju i uporne težnje biskupa Fosca i lokalne zajednice za njegovom izgradnjom jednom kada se za takvo ostvarenje pružila prilika nakon rušenja stare kule na trgu ispred zapadnog pročelja katedrale.

U tom periodu dovršen je srednjovjekovni zvonik zadarske katedrale pod vodstvom Thomasa Grahama Jacksona (1889.-1893.)¹¹², te je nešto kasnije (1890.-1908.) temeljito restauriran zvonik splitske katedrale, čiji projekt je izradio Alois Hauser te upotpunio Eduard Zotter (1857.-1938.), izmijenivši iz estetskih razloga posljednji njegov kat¹¹³. Potonji zahvat je izazvao brojne kritike i sumnje u utemeljenost odluka o metodama, a taj duh stilskog restauriranja odlično se prepoznaje na primjeru projekta zvonika u Šibeniku, u kojemu Hauser i Bergmann simuliraju postupnost gradnje same katedrale.

Međutim, iako zamišljen gotovo u potpunosti u skladu sa stilskim mijenama i formama koje se ocrtavaju na katedrali, šibenski zvonik možda ne bi bio, kao produkt svjesnog poznavanja granice dvaju razdoblja u povijesti umjetnosti, dostojan katedrale, čija svojstva neosporno ukazuju na jednostoljetni tijek promjene i nadopune graditeljske zamisli. Danas je katedrala, te njena kupola kao najistaknutiji atribut, u vizuri grada detalj koji se daleko najviše ističe, te je kao takva ona postala motiv koji predstavlja grad Šibenik. Zasigurno bi se, da je ostvarena želja vjernika izgradnjom zvonika koji je trebao biti viši od katedrale, narušila njena veličanstvenost, a samim time i prvotna zamisao majstora koji su šibensku prvostolnicu podigli.

¹¹² Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo*, doktorski rad, 2010., str. 249-251.

¹¹³ Isto, str. 396-398.

2. Restauratorski radovi na katedrali od 1918. do 1991. godine

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine započinje razdoblje Kraljevine Jugoslavije (do 1929. Kraljevine SHS), unutar koje još ne dolazi do sustavne zakonske regulacije zaštite spomenika. Zakoni i Naredbe su se razlikovali ovisno o pokrajini, a konkretnu brigu o spomenicima vodili su konzervatori te pojedini muzeji ili znanstvene akademije. U tom periodu aktivna su bila dva ureda koja su nastavila svoje djelovanje još iz razdoblja Monarhije. U Zagrebu je to bio Konzervatorski ured (odnosno Zemaljsko povjerenstvo za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika osnovano 1911. godine), u Splitu Konzervatorski zavod (odnosno Konservatorijalni ured za Dalmaciju osnovan 1913. godine) unutar kojeg je do 1926. djelovao don Frane Bulić (1846. - 1934.) i nakon njega Ljubo Karaman (1886. - 1971.), te u Dubrovniku Nadleštvo za umjetnost i spomenike osnovano 1919. godine.¹¹⁴

S proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske, grad Split i okolica ne ulaze u sastav NDH te je primarna institucija za zaštitu spomenika postao Konzervatorski zavod u Zagrebu, preimenovan u Hrvatski državni konzervatorski zavod. Konservatorijalni ured u Splitu nastavlja s djelovanjem na području koje je potpalo pod talijansku upravu, unutar kojeg je bio i grad Šibenik, sve do uvrštenja u teritorij NDH 1943. godine. Iako su tada bile donesene dvije zakonske i pravne odredbe koje su se odnosile na zaštitu kulturne baštine, u tom je periodu praksa bila često daleko od teorije zbog vladajućeg režima koji je na spomenike gledao iz radikalno političke perspektive.¹¹⁵

Po završetku Drugog svjetskog rata na području novoosnovane Federativne Narodne Republike Jugoslavije (kasnije Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) uspostavljaju se Konzervatorski zavodi u Zagrebu, Splitu i Rijeci.¹¹⁶ Nakon odlaska Ljube Karamana u Zagreb 1941. godine, na mjestu ravnatelja ga u kratkom periodu mijenja Luigi Crema, dok nakon ponovnog uspostavljanja Konzervatorskog zavoda u Splitu ravnateljem 1945. godine postaje Cvito Fisković (1908. - 1996.), koji tu dužnost obnaša sve do 1977. Imenovani su i počasni konzervatori, među kojima je za grad Šibenik izabran Franjo Dujmović.¹¹⁷ Sukladno s političkom i administrativnom stabilizacijom, reguliran je i sustav odredbi, zakona, te samih službi zaštite

¹¹⁴ Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*, doktorski rad, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018., str. 82-83.; Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37/38 (2013), str. 27.

¹¹⁵ Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2013., str. 27.

¹¹⁶ Isto, str. 27.

¹¹⁷ Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine*, 2018., str. 202-203.

spomeničke baštine unutar tzv. Druge Jugoslavije.¹¹⁸

U SR Hrvatskoj od 1965. godine aktivna su četiri regionalna zavoda (Zagreb, Split, Rijeka i Osijek), a uz njih djeluju i komunalni zavodi za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku (od 1960.), Varaždinu (od 1961.), Zadru (od 1965.) te u Šibeniku (od 1978. godine). Kao operativna institucija u funkciji zaštite spomenika osnovan je 1966. godine Restauratorski zavod Hrvatske.¹¹⁹

2.1. Manji zahvati od pada Habsburške Monarhije do 1940-ih godina

Problemi sakristije uočeni su još 1909. godine kada su Julius Deininger i Max Dvořák posjetili Šibenik i temeljito pregledali njenu konstrukciju i oštećenja. S obzirom na to da veći radovi na konsolidiranju ili restauriranju nisu izvedeni, degradacija objekta je nastavljena. Dopisnik Središnjeg povjerenstva A. Kolendić je u listopadu 1918. godine izvijestio kako je uslijed obilnih kiša popustila već ionako trošna greda sakristije, pa se zbog toga srušio jedan njen vanjski stup. Sreća je bila u tome što nije pao na pločnik jer bi se zasigurno bio slomio, a zbog opasnosti po prolaznike premješten je u dvorište Poreznog Ureda pored sakristije. Kolendić je uputio Dalmatinsko namjesništvo u Zadru da obavi detaljan pregled armature sakristije i krstionice kako ne bi došlo do daljnjih oštećenja ili mogućih nesreća.¹²⁰

Godine 1920. zamijenjen je jedan stupić s medaljonima sjevernog portala katedrale, i to drugim s licima predstavnika talijanskog Risorgimenta, Giuseppea Garibaldija i Viktora Emanuela II. Zanimljiva je težnja dosada nepoznatog restauratora da na katedralu postavi politički pečat naroda pod čijom upravom je ovaj spomenik podignut.¹²¹ Ona se može objasniti talijanskom okupacijom Šibenika koja je trajala od 1918. do 1921. godine. Vrlo vjerojatno je taj postupak, uz skidanje hrvatskih i savezničkih zastava s objekata te stroge cenzure hrvatskih novina, samo još jedan u nizu talijanskih pokušaja prisvajanja i talijanizacije dalmatinskih teritorija.¹²²

¹¹⁸ Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara«, 2013., str. 27.

¹¹⁹ Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine*, 2018., str. 226-227.

¹²⁰ Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 101/K, 14. listopada 1918.

¹²¹ Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 538.; S druge strane, Vojko Devetak navodi kako je ova intervencija (uz dodatak medaljona Giuseppea Mazzinija) izvedena u 19. stoljeću, kada je kiparske radove vodio Jakov Pasini sa svojim sinovima. Taj slučaj je znatno manje vjerojatan s obzirom na tadašnju političku situaciju Dalmacije koja se nalazila pod upravom Austrijske Monarhije. (Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 53.); Od Alessandra Dudana, odnosno iz njegovog izvješća iz 1920. godine o protivljenju lokalnog biskupskog vikara korizmenim propovijedima na talijanskom jeziku, saznajemo da su prikazi Giuseppea Garibaldija i Viktora Emanuela II. tada već stajali na šibenskoj katedrali, međutim ne navodi kada su oni postavljeni. (Alessandro Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana : venti secoli di civiltà*, Milano: Fratelli Treves, 1921-1922., str. 316.)

¹²² Slavo Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik: Povremena izdanja Muzeja grada Šibenika, sv.4., 1974., str. 190-199.

U travnju 1923. upućeno je pismo Pokrajinskom Konservatorijalnom uredu za Dalmaciju u Splitu o pojedinim oštećenjima na katedrali koja su zahtijevala pregled i popravak. Biskup Jeronim Mileta (1871.-1947., biskup od 1922.) izvijestio je kako je još u lipnju 1922. pao jedan kip apostola na glavnom portalu crkve, koji do trenutka napisanog pisma nije bio vraćen na izvorno mjesto. Upozorio je na oštećenje još jednog kipa apostola kojem je jedan dječak igrajući se štapom odlomio ruku.¹²³ Biskup je procijenio kako se ne radi o izvornom djelu 15. stoljeća već o produktu posljednjeg restauriranja crkve, no da je u svakom slučaju otpali fragment sačuvan i pohranjen. Uz zamolbu o popravcima obaju kipova, uputio je i na nužne preglede i zahvate na kupoli i krovu crkve jer je već neko vrijeme dolazilo do propuštanja vode.¹²⁴

Početak sljedeće godine konzervator Frane Bulić zaprimio je zamolbu Biskupske kurije o vraćanju kipa apostola iz Konservatorijalnog ureda za Dalmaciju u Splitu, gdje je on prenesen kako bi se restaurirao, na njegovo izvorno mjesto radi cjelovitog monumentalnog dojma glavnog pročelja katedrale, a iz tog pisma saznajemo da je već tada kip bio obnovljen.¹²⁵

Biskup Mileta se iste godine obratio Velikom Županu unutar Odsjeka bogoštovlja Splitske oblasti po pitanju pregleda krova bazilike koji je i dalje propuštao vodu jer adekvatni popravci nisu bili izvedeni, ali i kako bi izvijestio o stanju crkvene riznice kojoj je prijetilo urušavanje. Crkvinarstvo je dalo pregledati stanje riznice, nakon čega je utvrđeno da je krov trošan i da nagnuti crijepovi prijete urušavanjem na prolaznike. Biskup je tim putem upozorio na nužnost što skorijeg zahvata i zamolio financijsku pomoć iz državnih sredstava, koja je prema njegovoj procjeni iznosila 6.000 dinara.¹²⁶

Dvadesetih godina 20. stoljeća pojavila se potreba za uređenjem prostora uokolo katedrale. U tom periodu u Šibenik je stigao tadašnji profesor arhitekture u Zagrebu Ćiril Metod Iveković, koji je izradio nacrt izoliranja katedrale. Taj projekt uključivao je rušenje kuhinje biskupske palače, uređenje nekadašnjeg porušenog fondaka i stubišta pred katedralnim trgom, no te su nacрте u najvećoj mjeri odnijeli Talijani u razdoblju reokupacije 1943. godine.¹²⁷

Godine 1927. još jednom je upućeno pismo Velikom Županu Splitske oblasti o nužnosti popravka krova katedrale koji je i dalje propuštao vodu. Ljubo Karaman (1886.-1971.) iz Konzervatorskog ureda za Dalmaciju istaknuo je posebnosti katedralnog pokrova koji je od velikog značenja za Šibenik i cijelo dalmatinsko područje. S obzirom na to da Crkvinarstvo nije bilo u mogućnosti prikupiti sredstva za potrebne hitne radove, Karaman je nastojao požuriti

¹²³ MKM – Arhiv KO u Splitu, br. 747/R, 24. travnja 1923.

¹²⁴ MKM – Arhiv KO u Splitu, br. 661, 16. travnja 1923.

¹²⁵ Isto, br. 658, 4. ožujka 1924.

¹²⁶ Isto, br. 837, 20. travnja 1924.

¹²⁷ Isto, br. 925, 24. prosinca, 1925.

osiguranje financijske pomoći kako bi se što prije moglo započeti s radovima.¹²⁸

Karaman je 1939. godine ponovno pisao o potrebi popravka krova, ovoga puta Banu Primorske banovine, uputivši na svotu od 10.000 dinara nužnih za provedbu radova, a iste godine se napokon otpočelo s radovima.¹²⁹

2.2. Radovi na sakristiji katedrale (1947.-1949.)

Četrdesete godine 20. stoljeća u Šibeniku obilježila su saveznička bombardiranja koja su u skoro godinu dana ostavila brojne posljedice na mnogim stambenim, javnim i sakralnim građevinama, uključujući i nepovratni gubitak ljudskih života.¹³⁰ Najviše od svih stradala je Gradska loža, čiju temeljitu faksimilsku rekonstrukciju je od 1949. do 1960. godine proveo arhitekt Harold Bilinić.¹³¹ Tada su, zbog jakog pritiska zraka koji se stvorio uslijed bombardiranja, oslabljene željezne spona u katedrali koja se nalazi na trgu preko puta Gradske lože. Zbog toga su popucali kapiteli stupova u kojima su bile usađene zatege, a oštećenja su se pojavila i na zidnim ploham a i to najviše na glavnom pročelju gdje su pojedine pukotine bile široke 2 centimetra.¹³² Pravo je, doduše, čudo što u tom periodu od 16. studenog 1943. do 25. listopada 1944. godine sama katedrala nije zadobila oštećenja većih razmjera.

Kao što je već spomenuto, od 1945. spomenicima se bave Konzervatorski zavod NR Hrvatske u Zagrebu (voditelj Ljubo Karaman), Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu (voditelj Cvito Fisković), a od 1947. i Konzervatorski zavod u Rijeci (voditelj Aleksandar Perc).

Iz izvješća Cvita Fiskovića o zaštiti spomenika četrdesetih godina 20. stoljeća doznajemo da su na šibenskoj katedrali uočena određena oštećenja koje je tadašnji konzervator za dalmatinsko područje smatrao potrebnima ukloniti. Južni zid glavnog broda zadobio je izbočine uslijed pritiska teškog središnjeg svoda, a slične pukotine uzrokovane težinom pokrovnih elemenata pojavile su se i na južnom transeptu. Godine 1949. povjerenstvo konzervatora, arhitekata i statičara obavilo je temeljit pregled katedrale i izvijestilo Ministarstvo prosvjete o potrebnim zahvatima, a u međuvremenu su ti dijelovi katedrale bili poduprti skelama. Izvedene manje intervencije uključivale su popravak zahrđalih željeznih prečki, popunjavanje polomljene kamene dekoracije visokih vijenaca, zamjenu dotrajalih stupića kora, kao i uklanjanje drvenih vjetrobrana vrata i barokne propovjedaonice koja se povjerenstvu činila preglomaznom za

¹²⁸ MKM – Arhiv KO u Splitu, br.10, 21. siječnja 1927.

¹²⁹ Isto, br. 72, 12. travnja 1939.

¹³⁰ Joško Zaninović, *Savezničko bombardiranje Šibenika (1943. – 1944.): iz dnevnčkih zapisa Radoja Novaka*, Šibenik: Državni arhiv u Šibeniku, 2017., str. 5-6.

¹³¹ Danko Zelić, »O Gradskoj loži u Šibeniku«, u: *Ars Adriatica* 4 (2014), str. 300.

¹³² Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća«, 2018., str. 537.

unutrašnjost crkve. Što se tiče vanjštine katedrale, kopijama su zamijenjeni oštećeni stupići i kipovi na glavnom i sjevernom portalu. Fisković je dobrom ocijenio izvedbu rušenja krila biskupske palače koje se nalazilo uz južni bok glavnog pročelja, prilikom čega je otkriven južni zid katedrale s kontraforima koji je nakon toga ostavljen u pronađenom stanju.¹³³ Također, popucale staklene ploče pojedinih prozora katedrale, postavljene 1890. godine, zamijenjene su običnim prozorskim staklom, dok je na nekoliko malih rozeta pročelja i transepta metalna konstrukcija zamijenjena drvenim okvirom.¹³⁴

Najveći zahvat tog razdoblja bio je popravak sakristije katedrale, čije stanje je poradi razaranja u njenoj neposrednoj blizini tijekom Drugoga svjetskog rata zahtijevalo temeljito restauriranje koje je vodio Konzervatorski zavod za Dalmaciju u Splitu (slika 5). U Šibenik je 1947. doputovao arhitekt Harold Bilinić (1894.-1984.), kojemu je prvi pothvat u ovome gradu bila demontaža i ponovna montaža sakristije katedrale (slika 6). On je detaljno snimio sve njene dijelove, a u iduće dvije godine vodio je radove njena rastavljanja i ponovnog sastavljanja. Prilikom demontaže svi su kameni element bili pažljivo numerirani i potom zabilježeni na arhitektonskom snimku objekta, nakon čega su pomno pohranjeni radi što sustavnije ponovne montaže. Iz izvješća ing. Dragana Despota saznajemo nešto više o stanju sakristije: »Pri početku rada na katedrali (vanjskom dijelu) i sakristiji ustanovilo se je, da su temelji glavnih nosivih kolona sakristije popustili, da je glavna srednja kolona pukla po uzdužnom presjeku uslijed jakog opterećenja (kolone slabo dimenzionirane za predviđeno opterećenje), da je glavni kameni arhitrav dužine 4,5 metara a težine 5,5 tona većim dijelom istrunuo, a na lijevoj strani i to upravo na ležištu kolone i puknuo, da su sve zatege usađene u kapitele kolona popustile a kapiteli puknuli, da je segmentova volta disformirana a kamenje iste jednim dijelom bilo polomljeno. Osim navedenog, kamenje, koje je pravilo glavnu konstrukciju zidova jednim dijelom je oštećeno, a glavni vijenac nije postavljen uslijed slabe konstrukcije temelja i nosivih kolona. Konačno, cijela izgradnja sakristije uslijed prije navedenih defekata nagnula se prema vanjskoj strani i prijetila padom.«¹³⁵ Fisković je cijelu konstrukciju sakristije opisao kao tešku gradnju na štakama, kojoj Juraj Dalmatinac nije predvidio trajnu čvrstoću u narednim stoljećima, pa je kao takva zahtijevala temeljite radove. Temelji tri Dalmatinčeva stupca i dva naknadno ugrađena

¹³³ Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949 godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika 1* (1950), str. 172.

¹³⁴ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

¹³⁵ Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34 (2010), str. 16.

pilona bili su duboko učvršćeni.¹³⁶

Počasni konzervator Franjo Dujmović izvijestio je Konzervatorski zavod u Splitu o radovima na ispitivanju temelja stupova, uslijed čega su u iskopanom jarku dubokom 2 metra pronađeni stari zidovi na kojima su stajali temelji stupova, a pored njih i ostaci pločnika. Dujmović je smatrao kako bi se moglo raditi o starom gradskom zidu ili biskupskoj palači koja je u 15. stoljeću bila izgorjela, no govori kako za ove radove zaduženo poduzeće »Izgradnja« nije namjeravalo započeti ta iskapanja i istraživanja.¹³⁷

Nadalje, oštećeni kameni blokovi sakristije zamijenjeni su novima koji su naručeni iz kamenoloma u Zečevu kod Rogoznice¹³⁸, s time da je, u slučajevima u kojima je to bilo moguće, većinom korišten izvorni kamen. Kako bi se dodatno smanjila težina konstrukcije i održala njena dugoročna stabilnost, pojedini kameni blokovi su s unutarnje strane sakristije stanjeni¹³⁹, nakon čega je izvornu oblogu od opeke zamijenio armirani betonom. Također, na mjestu postojeće drvene stropne konstrukcije postavljene su *fert-gredice*, a u svrhu postizanja idealnog izvornog stanja kakvim se pretpostavljalo da je bilo, ravni betonski krov prekriven kamenim pločama zamijenio je četveroslivni drveni krov s crijepom. S istim ciljem izveden je završni antikizirajući vijenac kojeg Nikola Firentinac, najvjerojatnije zbog problema statičko-konstruktivne naravi, nije uspio dovršiti, i čije ostvarenje je bilo moguće tek nakon učvršćivanja sakristije armiranim betonom.¹⁴⁰

Time su 1949. godine glavni radovi bili završeni. Naknadno je uređen prostor iza katedrale poravnanjem kosine pomoću laganog stepeništa, koje je u skućeni prolaz pored apsida i ispod sakristije unijelo ravnotežu i sklad.¹⁴¹

Konzervatorski zavod u Splitu donosio je konzervatorske smjernice za obnovu sakristije uz pomoć izvještaja koje je donosio počasni konzervator Franjo Dujmović, glavni projektant bio je arhitekt Harold Bilinić, a za klesarske poslove bio je zadužen klesar Šimun Dujmović s Hvara.¹⁴² Same radove izvodilo je Oblasno građevno poduzeće »Izgradnja« zajedno s, kako Fisković

¹³⁶ Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika«, 1950., str. 172.; Što se tiče pitanja datacije dva bunjata pilastra, postoji nekoliko veoma različitih teorija. Cvito Fisković drži vjerojatnim da su oni u 17. stoljeću pridodani sakristiji kako bi se njen teret ravnomjernije raspodijelio, dok Alessandro Dudan smatra kako su s istim razlogom ugrađeni tek krajem 19. stoljeća. Međutim, Predrag Marković vjeruje da je dva pilona u tijeku izgradnje sakristije ili nakon njezinog završetka, radi pojave statičkih problema konstrukcije, postavio sam Juraj Dalmatinac. (Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale«, 2010., str. 9-11., 17.)

¹³⁷ Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale«, 2010., str. 17.

¹³⁸ Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić*, 1994., str. 11.

¹³⁹ Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika«, 1950., str. 172.

¹⁴⁰ Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale«, 2010., str. 8-9.

¹⁴¹ Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika«, 1950., str. 172.

¹⁴² Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale«, 2010., str. 17.

ističe, vještim klesarima i graditeljima.¹⁴³

Bilinić se, osim s radovima na sakristiji katedrale, faksimilskom rekonstrukcijom Gradske lože te mnogim drugim zahvatima, bavio i projektima uređenja gradske obale te pojedinih gradskih trgova, među kojima je najveći zahvat predstavljao trg oko katedrale (slika 7). Njegov projekt uključivao je uređenje prostora između Gradske lože i sjevernog pročelja katedrale, te ispred onog zapadnog. Izvedeno je popločenje trga oko katedrale velikim kamenim kvadratnim pločama. Nakon toga je Bilinić, na mjestu starih stepenica koje su povezivale obalu s katedralnim trgom, 1957. godine započeo izgradnju novog zavojitog stepeništa, čiji visoki zid s lijeve strane je potpomagao postepeni nesmetani pogled prema glavnom pročelju katedrale. Cvito Fisković se protivio ovakvoj izvedbi sa željom da se prostor sa zapadne strane katedrale fizički zatvori kako se bi ona, kao i prije rušenja susjednih objekata, vizualno povećala. Na kraju je, s ciljem da upotpuni prostor ispred katedrale, Bilinić 1961. godine dao postaviti spomenik Jurju Dalmatincu, djelo Ivana Meštrovića.¹⁴⁴

2.3. Intervencije provedene 1954., 1961. te 1963. godine

Jedan od problema zamijećen u drugoj polovici 20. stoljeća bile su pukotine na zidnoj plohi, čija je najveća koncentracija bila u područjima uporišta lukova i željeznih spona. U početku se sumnjalo na preveliko opterećenje same građevine, no kasnije je utvrđeno kako je uzrok tim oštećenjima korozija željeznih spona.¹⁴⁵

Ove probleme nastojao je riješiti statičar inž. Jerko Ferić, koji je vodio radove na katedrali u periodu od 1954. do 1963. godine. Prvi zahvat u tom kontekstu uključivao je 1954. godine sanaciju rasteretnog zidanog arhitrava južnog transepta ispod kratkog bačvastog svoda. Arhitrav je sa svoje lijeve strane izgubio uporište i vezu sa sponama te je stoga s desne strane imao ojačano uporište u južnom zidu crkve. Zbog opterećenja uzrokovanog težinom južnog zabata, na arhitravu su se pojavile pukotine i krenuo se rastvarati, uslijed čega je počeo potiskivati istočni zid najbliži južnom zabatu, i to s unutarnje i s vanjske strane. Najveća oštećenja pojavila su se u području ispod lijevog ležišta arhitrava, a kapitel ispod njega bio je odvojen od zidne površine.¹⁴⁶ S obzirom na to da je, izgubivši dio svoje nosivosti, teret s arhitrava prenesen na donje dijelove tog područja katedrale, postala je ugrožena stabilost samog južnog zabata, a samim time i

¹⁴³ Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika«, 1950., str. 172.

¹⁴⁴ Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić*, 1994., str. 23-24.

¹⁴⁵ Ksenija Cicarelli, »Konzervatorski zahvati na djelima Jurja Dalmatinca«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (1982), str. 224.

¹⁴⁶ Isto, str. 224-227.

kupole.¹⁴⁷

S početkom radova na sanaciji najbitnije je bilo ukloniti teret s arhitrava, što je učinjeno umetanjem dvije željezne grede ispod njega, koje su prihvaćene poprečnom željeznom polugom istog oblika. Ona je na vanjštini katedrale učvršćena čeličnom šipkom uz betonski blok u prizemlju biskupske palače. Tako su željezne grede preuzele dio tereta zabata, čime je vraćena ravnoteža i stabilnost tog dijela katedrale (slika 8).

Što se tiče pukotina uzrokovanih hrđanjem željeznih spona, odlučeno je zamijeniti sve željezne zatege eloksiranim aluminijskim sponama jer u suprotnome nije bilo moguće spriječiti koroziju koja je uslijed djelovanja vlage nastajala na predjelima ulaska spona u kamenu konstrukciju. Te intervencije uslijedile su 1961. godine.¹⁴⁸

Godine 1963. su željezne spona u području svoda i kupole (koje su nakon Drugog svjetskog rata na oštećenim mjestima bile učvršćene varenjem) očišćene od hrđe, a ležajevi su im zaliveni olovom (slika 9). Popravljeni su i ključevi spona ugrađenih u vanjske zidove, posebice u apsidalnom području. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu, koji je vodio ove radove, iste je godine obavljao manje popravke s unutarnje strane sjevernog zida katedrale gdje je prilikom postavljanja starih orgulja oštećen lisnati vijenac Jurja Dalmatinca. Saniran je oštećeni dio zida iza orgulja a otučeni vijenac lišća zamijenjen je kopijom koju je izradio akademski kipar Lujo Lozica.¹⁴⁹

Dvije godine kasnije su, na inicijativu biskupa Josipa Arnerića (stolovao od 1961. do 1986.), postavljena elektronska zvona na katedralu te je njena unutrašnjost dodatno osvjetljenja modernom rasvjetom.¹⁵⁰ Također, krajem šezdesetih godina, povodom 900-godišnjice grada, šibenski je akademski kipar Grga Antunac izradio brončane vratnice sjevernog i zapadnog portala s prikazima iz Starog i Novog zavjeta, koje su zamijenile one stare drvene. Nove vratnice akademskog kipara Ante Starčevića postavljene su i na ulaz u krstionicu.¹⁵¹

2.4. Radovi i nadzor Restauratorskog zavoda Hrvatske od 1970. do 1991. godine

Nakon donošenja novoga Zakona o zaštiti spomenika kulture 1960. godine (koji je slijedio prvu uredbu iz 1945. i Zakon iz 1949. godine) iz triju konzervatorskih zavoda zaduženih za spomenike u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj od 1965. godine nastaju regionalni zavodi u

¹⁴⁷ Ksenija Cicarelli, »Konzervatorski zahvati na djelima Jurja Dalmatinca«, 1982., str. 224.

¹⁴⁸ Isto, str. 227.

¹⁴⁹ Isto, str. 228.

¹⁵⁰ Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, 1969., str. 54.

¹⁵¹ Radovan Ivančević, *Šibenska katedrala*, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 1998., str. 48.

Zagrebu, Rijeci, Splitu i Osijeku kojima je koordinirao Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Njima se pridružio Restauratorski zavod Hrvatske, osnovan u Zagrebu 1966. godine.¹⁵²

Taj je Zavod 1970. godine na zahtjev Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu obavio analizu stanja kamenih blokova u predjelu apside s frizom glava i glavnog portala. Zaključeno je da taj slučaj zahtijeva sustavno istraživanje, no da je kamen u unutrašnjosti crkve u znatno lošijem stanju te da je tom području potrebna hitnija intervencija. Sukladno tim razmatranjima predložen je program istraživanja koji je trebao stupiti na snagu 1972. godine, a odobrila ga je Komisija za ocjenu projektnih elaborata pri Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, dok je Republičkoj samoupravno-interesnoj zajednici (RSIZ) upućen za financiranje.¹⁵³

Godine 1972. radilo se na istraživanju najoštećenijih dijelova vanjštine katedrale (slika 10). Na sveukupno 33 uzorka kamena obavljena je kemijska analiza sadržaja soli, rendgenska, mikrobiološka i mineraloško-petrografska analiza te su izrađeni mikroskopski preparati uzorka kamena. Obavljeno je i probno mehaničko čišćenje manjih dijelova kamene površine portala kako bi se moglo ustanoviti stanje kamena ispod patine. Jednaka metoda primijenjena je na frizu s glavama na apsidama, točnije na rozetama između glava gdje se stanje kamena podudaralo s onime na portretima Jurja Dalmatinca, s time da su na tom predjelu učinjena probna restauriranja kamene površine hidrofobizacijom. Ove radove (kao i one narednih godina) izvodili su stručnjaci Restauratorskog zavoda Hrvatske ing. Ljerka Smailagić kao voditeljica radova, te ing. Nevenka Antonov (kemičarka), ing. Dubravka Penavić (konzervatorica-kemičarka), prof. Vinko Štrkalj (povjesničar umjetnosti) i Bernarda Rundek (voditeljica radionice za kiparstvo), uz suradnju s institucijama poput Zavoda za fotogrametriju Geodetskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Republičkog hidrometeorološkog zavoda Hrvatske, Instituta »Geoexpert« poduzeća »Geotehnika«, Instituta za elektroprivredu, te Zavoda za mineralogiju, petrologiju i ekonomsku geologiju Rudarsko-geološko-naftnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (izv. prof. dr. Branko Crnković).¹⁵⁴

Iduće, 1973. godine, istraživanja su proširena na pročelje i unutrašnjost katedrale. Radovi su se sastojali od fotogrametrijskog i geodetskog snimanja, kao i detaljne makroskopske analize kamena u unutrašnjosti koja je uključivala kemijsku i mineraloško-petrografsku analizu. Uz to se bavilo i problemom kapilarne vlage, a učinjena preliminarna istraživanja donijela su rezultate

¹⁵² Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine*, doktorski rad, 2018., str. 226-227.

¹⁵³ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1981.

¹⁵⁴ Isto, 1973.

sljedeće godine, s obzirom na to da je kontinuirano mjerenje kretanja vlage na specifičnim mjestima obavljano u periodu od jedne godine. Učinjena su i laboratorijska ispitivanja prikupljenog 21 uzorka kamena.¹⁵⁵

Godine 1974. obavljeno je kartiranje fotogrametrijskih snimki zapadnog i sjevernog portala, a opsežna laboratorijska istraživanja uključivala su kemijske kvantitativne analize soli u ukupno 38 uzoraka kamena, kao i analizu patine na uzorcima s glavnog portala.¹⁵⁶

Idućih godina pojavili su se problemi prokišnjavanja pokrova i novootkrivenih oštećenja kamena na zidu ispod južnog kora nakon što je bio pomaknut drveni ormar. Oni su ugrožavali statiku tog dijela katedrale. Kako bi se riješio problem prokišnjavanja pokrova, provedena su istraživanja sastava izvorne žbuke i spojnice pomoću kojih je trebalo odabrati odgovarajuću recepturu nove žbuke. Ustanovljen je i sistem stalne cirkulacije zraka u katedrali na temelju tragova pronađenih na doprozornicima prozora kupole. Uz to su probno očišćeni kameni blokovi sjeverne apside i izrađene su studije ostakljenja prozora kupole.¹⁵⁷ Godine 1975. izvedeni su manji konzervatorski radovi na portalu, 1976. je dovršen elaborat o stanju kamena i radilo se na sanaciji dijela pokrova katedrale, a 1977. godine obavljena je statistička stabilizacija unutrašnjosti.

Godine 1978. trebalo je biti izvedeno ostakljenje starih dotrajalih okvira i nova drvenarija, no Komisija za ocjenu projektnih elaborata Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture nakon negativne ocjene projekta nije dala alternativno rješenje problema. Nastavljeni su radovi na sanaciji pokrova apsida, no zbog loših vremenskih uvjeta morali su biti prebačeni na iduću godinu.¹⁵⁸ Tada su zapunjene reške pokrova južnog broda, a nastavljeno je mjerenje temperature i vlage u zidovima, kao i mjerenje brzine i smjera zračnih strujanja.¹⁵⁹

Godine 1980. reške cijelog pokrova južnog broda ponovno su zapunjene novom žbukom jer je onaj od prethodne godine prošao rok trajanja. Novi oluk od bakrenog lima zamijenio je stari, a ugrađena je limarija na spoju zida katedrale i krova biskupije. Obnovljeni su prozori glavne apsida tako da je stara drvenarija uklonjena i zamijenjena pleksiglas pločama, s time da su prethodno rešetke obojene a zaštitne mreže skinute. Nastavljeno je mjerenje temperature i vlage u unutrašnjosti katedrale pomoću termohigrografa zbog učestalosti kondenzacije.¹⁶⁰

Godine 1981. Restauratorski zavod Hrvatske sklopio je ugovor s RSIZ-om, kojim je dogovoren niz potrebnih radova na katedrali. Predviđene su bile intervencije u unutrašnjosti crkve, među kojima se navodila zamjena oštećenih kamenih blokova, kao i popravak stolarije prozora u

¹⁵⁵ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1974.

¹⁵⁶ Isto, 1975.

¹⁵⁷ Isto, 1977.

¹⁵⁸ Isto, 1979.

¹⁵⁹ Isto, 1980.

¹⁶⁰ Isto, 1981.

glavnom brodu. Došlo je doduše do neplaniranih prioriternih zahvata na pokrovu sjevernog transepta koji je ponovno počeo prokišnjavati, pa je u rujnu 1981. započeto s postavljanjem skele i zaštitne ograde. Već idućeg mjeseca započeti su radovi koji su vođeni prema smjernicama dr. Jurja Franciškovića iz Građevinskog instituta. On je, zaključivši kako je tjeme pokrova, otkuda proizlazi problem prokišnjavanja, sastavljeno od tri vanjske i jedne unutarnje ploče, uputio na detaljnu provjeru dokumentacijskih izvora o konstrukciji tog dijela pokrova prije početka obrade reški ploča. U međuvremenu su te reške preventivno zapunjene stiroporom. Preporučeno je također čišćenje reški između ploča pokrova i njihovo popunjavanje vapnenom žbukom, dok je reške između kamenih elemenata luka trebalo zajedno s pukotinama isto tako očistiti i popuniti, a u veće je pukotine trebalo ugraditi komadiće opeke. Slično je valjalo učiniti i s reškama na spoju kamenih blokova luka i ploča pokrova, s time da je taj spoj bilo potrebno dodatno analizirati prije tretmana. Općenito su reške čišćene uglavnom na dubini od 1 do 2 cm, ili do dubine zdravog kamena, a posebna pozornost posvećena je dijelovima na kojima su one bile prethodno ispunjene plastičnim kitom.

Površina ploča očišćena je od nečistoća, pretežito algi i lišajeva, i to mehaničkim metodama, a obrađena je hidrofobnom impregnacijom i biocidnom zaštitom. Time je u studenome 1981. završen rad na sanaciji pokrova sjevernog transepta katedrale, a počelo se razmišljati o izmjeni kamenih blokova ispod južnog pjevališta (slika 11).

U tom periodu ustanovljeno je loše stanje šesnaest prozora lanterne kupole. Stolarija je tada već bila trošna, a na nekim mjestima je kolorirano ostakljenje bilo zamijenjeno prozirnim, dok ga negdje nije ni bilo zbog dotrajalih olovnih okvira. Kako bi se izbjeglo daljnje prokišnjavanje i ugrožavanje vjernika zbog padanja komada stakla, privremeno su izvana učvršćene drvene ploče na dva najoštećenija prozora, a otklonjeni su oni komadi koji su mogli s vremenom otpasti. Započeta je izrada pretpostavljenih izvorno renesansnih prozora (lijevane kružne staklene ploče u olovnom okviru), a s obzirom na vremensku i financijsku zahtjevnost tog projekta predloženo je najprije postavljanje metalne konstrukcije i žičanog stakla s vanjske strane.

Za vrijeme tih radova očišćeni su žljebovi od zaostalog materijala, između ostalog ptičjih fekalija i smeća, koji je sprječavao prodor vode kroz otvore na žljebovima.

Krajem 1981. godine su predstavnik Građevinskog instituta Juraj Francišković, direktor Općinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture Josip Ćuzela, predstavnici RZH ing. D. Penović i ing. J. Velnić te tajnik Biskupskog ordinarijata don V. Jadronja obišli katedralu i pregledali radove. Utvrdili su da su izvedeni u skladu s preporukama, ali da je potrebno kip sv. Tome sa zapadnog portala privremeno ukloniti jer mu je prijetila opasnost od padanja, a da prozore na

tamburu kupole treba zamijeniti novima jer su postojeći bili u kritičnom stanju.¹⁶¹

Godine 1982. zamijenjena je dotrajala prozorska drvenarija željeznim okvirima na šesnaest drvenih prozora kupole. Ti okviri mogli su nositi katedralno ostakljenje i žičano staklo izvana, s time da je privremeno izvedeno samo jednostruko ostakljenje žičanim staklom. Radove je vodio dipl. ing. arh. Josip Velnić, a uz njega su drugi stručnjaci bili dipl. ing. Ljerka Smailagić, akad. kip. Nesto Crčić, vanjski suradnik dr. Branko Crnković, prof. Vinko Štrkalj, dipl. ing. Hrvoje Malinar te dr. Juraj Francišković.¹⁶²

Sljedeće godine nastavljen je rad na izmjeni dotrajalih kamenih blokova u unutrašnjosti katedrale, odnosno u prolazu prema krstionici. Zamijenjeni su kameni blokovi na klupama i zidu s južne strane, a podignuta je i skela za kiparsko-klesarske radove. Isto tako su nastavljena istraživanja uzroka propadanja kamena.¹⁶³

Na jesen 1984. završena su kontinuirana mjerenja relativne vlage i temperature zraka unutar katedrale u zimskom i ljetnom periodu koja su započeta 12 mjeseci ranije. Bila su postavljena četiri aparata za mjerenje vlage – tri u unutrašnjosti i jedan izvana.

Naručeno je 28 komada, točnije 1,9 m³ bračkog vapnenca za zamjenu elemenata sjeverne korske klupe i južnog zida ispod sjevernog pjevališta koji su bili u najlošijem stanju¹⁶⁴, a sljedeće godine najoštećeniji kameni elementi zamijenjeni su novima. Za novougrađene kamene blokove korišten je brački vapnenac.

Laboratorijska istraživanja koja su te godine provedena obavljena su na 29 uzoraka, a analiza je uključivala usporedbu količine topivih soli na kamenu s uzorcima ispitanim 1971. godine. Radilo se i na restauriranju kipa sv. Tome: zahvat je podrazumijevao sljepljivanje rasklimanih dijelova, ugrađivanje nove armature te dopunjavanje elemenata koji su nedostajali.¹⁶⁵

Zbog manjka sredstava 1985. godine nije se moglo po planu nastaviti s odrednicama Programa konzervatorskih istraživanja i radova za razdoblje od 1982. do 1986. godine. Iduće godine radilo se na detaljnom proučavanju problema vlage u unutrašnjosti katedrale. Provedena je statistička analiza mikroklima u crkvi na temelju podataka kontinuiranih mjerenja temperature i relativne vlažnosti u periodu od 1978. do 1984. godine. Ispitana su kretanja i povezanost vrijednosti relativne vlage i temperature zraka u unutrašnjosti i izvana. Rezultat ovih istraživanja bila je detaljna studija termodinamičkih aspekata problema vlage unutar katedrale.

Nadalje, pregledan je već sanirani pokrov katedrale, a izrađen je i program radova za predjele

¹⁶¹ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1982.

¹⁶² Isto, 1983.

¹⁶³ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2369, 1984.

¹⁶⁴ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1985.

¹⁶⁵ Isto, 1986.

pokrova koji još nisu bili restaurirani ili koji su bili neadekvatno sanirani pa su još uvijek prokišnjavali. Predloženo je i rješenje za odvodnju kišnice s katedrale, a nastavljena su i laboratorijska istraživanja sadržaja topivih soli u uzorcima kamena. Iste godine planirana je zamjena oštećenih kamenih elemenata južne oltarne pregrade, no naručeni kamen nije bio isporučen ni do kraja sljedeće godine.

Godine 1987. izvršena je hidrofobizacija novougrađenog kamena na dijelovima sjevernih i južnih korskih klupa, koji su tamo postavljeni prethodnih godina, a u međuvremenu se kamen morao sušiti.

Također, 1987. godine je napravljen i idejni i djelomično izvedbeni projekt ostakljenja svih prozora katedrale. Projekt je rađen na osnovu rezultata mjerenja klime unutar objekta i projekta stabilizacije klime u objektu. Planirana je procjena statike katedrale, ali zbog manjka sredstava ta su istraživanja prebačena na iduću godinu.¹⁶⁶

2.4.1. Studija ostakljenja katedrale 1987. godine

Kada je u Drugom svjetskom ratu u bombardiranju stradala Gradska loža i dio šibenske obale, staklene ploče prozora katedrale postavljene 1890. godine na nekim su mjestima popucale. Oštećeni dijelovi tada su zamijenjeni običnim prozorskim staklima. Nešto kasnije, 1970-ih godina, pločama pleksiglasa zamijenjeno je ostakljenje lunete zapadnog portala katedrale koje je bilo u relativno lošem stanju (slika 12). U tom periodu je Restauratorski zavod Hrvatske odlučio pokrenuti obnovu ostakljenja katedrale čije stanje je zahtijevalo temeljite intervencije. Restauratorima nije bilo poznato kako je točno izgledalo izvorno ostakljenje šibenske stolne crkve, a stručnjaci su držali da su prozori ostakljivani postupno s obzirom na to da je bojano staklo bilo skupo. Potrebno je zato bilo pomno proučiti preostalu dokumentaciju, srodne primjere tih razdoblja u Dalmaciji, kao i materijalne podatke pronađene na licu mjesta. Počelo se raditi na projektu izrade novih prozora, no Komisija za ocjenu projektnih elaborata nije odobrila jednu od ideja predloženih 1978. godine. Dvije godine kasnije s bifora središnje apside uklonjena su prozorska okna, a na njihovo mjesto stavljene su ploče od pleksiglasa, propustivši time otkriti svu ljepotu ovih bifora (slika 13).

Godine 1982. ponovno se pojavio problem prozora, kada su s onih na kupoli počeli padati komadi stakla te su stoga dva prozora sjeveroistočne strane kupole uklonjena i privremeno zatvorena drvenim kopcima (slika 14). Iste godine izvedeno je dvostruko ostakljenje u

¹⁶⁶ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1988.

prozorskom okviru s poprečnim prečkama od lijevanog željeza: s unutarnje strane postavljene su staklene leće ugrađene u olovne okvire, dok je s vanjske strane stajalo zaštitno žičano staklo (slika 15).¹⁶⁷ No to rješenje nije se pokazalo idealnim jer je već nakon pet godina željezni okvir zahrđao.

Godine 1987. napravljen je program obnove cjelokupnog ostakljenja katedrale, uz temeljitu raspravu o odabiru metode. Zaključeno je da su dotadašnje intervencije bile estetski i tehnološki neadekvatne i da se jedinstveni princip ne može primijeniti na svim formama prozora. Odlučeno je da će se prozori oblikovati na način koji je bio često korišten u 15. i 16. stoljeću i koji je, prema shvaćanju stručnjaka, u jednom periodu krasio katedralu, no on nije mogao biti u cijelosti proveden zbog tadašnjeg manjka sredstava. Zato je na probni uzorak ugrađena samo pretpostavljena konstrukcija izvornog ostakljenja, a slična situacija dogodila se i na prozorima kupole. RZH je sukladno tome predlagao jedinstveno ostakljenje katedrale tehnologijom vitraja na temelju detaljne analize katedrale i metode komparacije s drugim građevinama tog razdoblja. Potrebno je bilo u tom procesu očuvati prvobitnu zamisao šarolikosti velike rozete zapadnog pročelja. Primarna težnja bila je ostvariti jedinstveno ostakljenje u cijeloj katedrali, no stilaska dvojnost prozora u njoj nije ostavila mogućnost tehničkog jedinstva, s obzirom na to da su u sjevernom bočnom brodu i na središnjoj apsidi bili zastupljeni gotički i gotičko-renesansi prozori, dok su oni renesansi krasili središnji brod i kupolu, a takva podjela zahtijevala je različite izvedbe ugradnje stakla.

Stručnjaci RZH, odnosno autori ove studije dipl. ing. arh. Krešimir Ivanišević te prof. konz. Vinko Štrkalj, su na temelju primjera iz 19. stoljeća smatrali primjenjivima više raznih varijanti ugradnje bojanog stakla na renesansnim prozorima, dok su prema njihovu mišljenju gotički prozori s mrežištem morali dobiti isključivo rješenje prikladno tom razdoblju, dakle postavljanje staklenih ploča izravno u kamenu okvir i učvršćivanje metalnim šipkama. Predložena je i mogućnost drvenih okvira s drvenim prečkama na renesansnim prozorima, a za primjer te opcije spomenuta je ista tehnika korištena u 15. i 16. stoljeću za prozore koji su se morali otvarati. Ta opcija je po mišljenju stručnjaka RZH bila optimalna jer je podrazumijevala lakšu ugradnju, održavanje i zamjenu, a za razliku od željeznog okvira nije s vremenom prijetila degradaciji kamena. Takvi okviri sjedaju na prozorski otvor izvana radi lakšeg pristupa u slučaju popravaka, ali i učinkovitije zaštite od oborina. Predviđena je i adekvatna zaštita od fizičkih oštećenja

¹⁶⁷ U izvještaju o radovima u 1981. godini (1.03.1982.) stoji, kao što je u prethodnom potpoglavlju navedeno, da su privremeno dva najoštećenija prozora učvršćena drvenim pločama te da su uklonjeni komadi stakla koji su mogli otpasti. U drugom izvještaju o radovima u 1982. godini (31.12.1982.) piše da je te godine zamijenjena prozorska drvenarija na šesnaest prozora kupole, s time da je privremeno izvedeno samo jednostruko ostakljenje žičanim staklom. Iz priloženog možemo zaključiti kako točna datacija i opseg radova s trenutačno dostupnom arhivskom dokumentacijom nisu mogući.

izvana, na tradicionalan način pomoću metalnih mreža koje su montirane na okvire, što zahtijeva češće održavanje i povremenu zamjenu mreža, ali je radi estetskog aspekta ova opcija bila povoljnija.¹⁶⁸

Godine 1988. izvedeno je ostakljenje prozora katedrale, a konzervatorsko-restauratorski radovi vezani uz rekonstrukciju prozora nastavljeni su 1990. godine uz ostakljenje katedralnim staklom renesansnih prozora glavnog broda i kupole.¹⁶⁹

2.5. Zaključna razmatranja o zahvatima provedenima u periodu od 1918. do 1991. godine

Jedan od najznačajnijih zahvata na šibenskoj katedrali u 20. stoljeću su svakako radovi na sakristiji (spoj demontaže, konsolidiranja, rekompozicije i rekonstruiranja) pod vodstvom arhitekta Harolda Bilinića. Statičke poteškoće u ovome slučaju sežu vjerojatno u razdoblje same izgradnje ili neposredno nakon njenog završetka, a rasprava o potrebnim popravcima započeta je pred kraj djelovanja Središnjeg povjerenstva. Već tada je Ćiril Metod Iveković jednim dugotrajnim rješenjem smatrao njeno potpuno rastavljanje i ponovno sastavljanje, po uzoru na Bionijev pristup otklanjanju problema statičkog i konstruktivnog karaktera katedrale iz prve polovice 19. stoljeća. Međutim, iako se već na prelasku s 19. na 20. stoljeće težište počinje prebacivati s historicističkih načela na konzervatorske metode koje poštuju prije svega autentičnost spomenika kulture, što podrazumijeva između ostalog minimalne i isključivo nužne intervencije, Bilinić se (uz pomoć smjernica Konzervatorskog zavoda u Splitu, čiji voditelj je tada bio Cvito Fisković) pola stoljeća kasnije vodi težnjom ka uspostavljanju cjeline i idealne pretpostavljene forme objekta. Bez obzira na to on je, kao i u slučaju faksimilske rekonstrukcije u ratu razorene šibenske Gradske lože, vrlo temeljito pristupio radovima detaljno dokumentirajući svaki demontirani fragment, te je na kraju uspješno riješio višestoljetni problem stabilnosti sakristije katedrale.¹⁷⁰ Ovaj zahvat mogao bi se usporediti s već spomenutim slučajem Titovog slavoluka, jednim od značajnijih primjera rastavljanja i ponovnog sastavljanja spomenika. Tada je, u periodu od 1818. do 1824. godine, pod vodstvom Raffaelea Sterna (1774.-1820.), uz Valadiera i Camporesea, ponovno uspostavljena stabilnost spomenika, uz nadopunu nedostajućih dijelova u drugom materijalu (u travertinu umjesto u bijelom mramoru) te bez

¹⁶⁸ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

¹⁶⁹ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731, 1994.

¹⁷⁰ Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić*, 1994., str. 10-11.

ponavljanja dekoracije.¹⁷¹ Danas je svakako neupitna onovremena potreba statičke sanacije, no sagledavši ovaj zahvat u kontekstu usporedbe s mnogim drugim, znatno ranijim primjerima, možemo postaviti pitanje koliko daleko je zapravo bilo potrebno uputiti se s intervencijama? Predrag Marković potiče nas da se zamislimo nad mogućnošću da je dodatak renesansnog vijenca pretvorio Jurjevu sakristiju u jedno "protorenesansno" djelo. S druge strane možemo sakristiju gledati, slično slučaju same katedrale, kao na spoj dvaju različitih preklapajućih pristupa koji su se očitovali u dvojici protomajstora, jednim koji je utjelovio kasnu gotiku, te drugim koji je sa sobom donio renesansu.¹⁷²

Ovakav podsjetnik na stilsko restauriranje vidimo i u uklanjanju krova s crijepom i uvođenjem armiranog betona u konstrukciju. Ovaj spoj Jurjevog originalnog, Nikolinog predviđenog i Bilinićevog kreativnog autorstva tjera nas da se zapitamo čiju sakristiju mi zapravo gledamo.

U svakom slučaju, sudeći po opsegu i razini zahtjevnosti mnogobrojnih projekata koje je vodio u Šibeniku, neosporna je zasluga ovog cijenjenog arhitekta za današnju vizuru grada, koja proizlazi iz njegova oduševljenja šibenskim ambijentima.¹⁷³

Nešto kasnije, pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, ponovno je vraćena ravnoteža čitavom spomeniku, koja je prethodno bila ugrožena zbog korozije željeznih spona. Ti radovi podsjećaju na važnost konstruktivnih elemenata koji nisu od kamena, te čije postojanje je često zanemarivano u prijašnjim, ali i narednim desetljećima. Jedna od češće spominjanih osobitosti katedrale sv. Jakova je odabir isključivo kamena za njenu izgradnju, no unutar takve percepcije zaboravlja se neizostavnost željeza kao materijala nužnog kako pri izgradnji, tako i pri popravcima, te bez kojeg ovaj spomenik zasigurno ne bi opstao.

Sedamdesetih godina 20. stoljeća, s tehnološkim i metodološkim napretkom, započinje razdoblje popravaka uglavnom manjeg opsega, koji su provedeni na temelju sustavne analize materije uz laboratorijska istraživanja, fotogrametrijska te geodetska snimanja, razne probne metode čišćenja, kontinuirano mjerenje relativne vlage i temperature zraka u unutrašnjosti katedrale, i temeljito dokumentiranje svih navedenih ispitivanja. Tako su u teoriji definirani problemi i nađena rješenja određenih poteškoća na koje je katedrala kontinuirano nailazila. Zaključeno je kako bi se prodor kišnice mogao spriječiti brtvljenjem reški elasto-plastičnim silikonskim jednokomponentnim kitom nakon obrade reški prajmerom za porozne tvari, te da je tamne inkrustacije koje nagrđuju površinu kamena na vanjštini katedrale potrebno čistiti fino raspršenim mlazom vode pod visokim tlakom, te tako očišćenu površinu zaštititi otopinom

¹⁷¹ Marko Špikić, *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*, Zagreb: Leykam International, 2009., str. 68-70.

¹⁷² Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale«, 2010., str. 9.

¹⁷³ Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić*, 1994., str. 9.

akrilata i silikona u organskom otapalu. Smatrano je kako bi se propadanje kamena u unutrašnjosti unošenjem aerosola (koji dijelom dolazi s obližnje obale mora, a dijelom iz tvornica i kućanstava) moglo zaustaviti uporabom zatvorenog ventilacijskog sustava sa sušačem zraka, uz moguću primjenu brtvenog nadtlaka kako bi se spriječio prodor štetnog zraka u unutrašnjost, te potom ugradnjom žlijeba uzduž katedrale kako bi se voda koja se s trga slijevala na donje zidove preusmjerila u kanalizaciju. Uz mnoge odgovore na probleme koje je RZH dao, podrazumijevao se nastavak praćenja stanja kamena i klime te redovito održavanje crkve, što je svakako jedan od najboljih načina preventivne brige za spomenik.¹⁷⁴

Stručnjaci RZH odlučili su se, također, na uklanjanje gotovo potpunog ostakljenja katedrale (osim velike rozete) te predstavljanje vlastitog optimalnog rješenja, propustivši time valorizirati zahvate provedene gotovo stoljeće ranije. Odabrana je metoda postavljanja pretpostavljenog izvornog ostakljenja, temeljena na komparativnoj analizi srodnih objekata 15. i 16. stoljeća, te je na taj način izvedena cjelovita obnova ostakljenja katedrale.

¹⁷⁴ Hrvoje Malinar, »Uzroci propadanja kamena u šibenskoj katedrali«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo* 7 (1996), str. 56-57.

3. Devedesete godine XX. Stoljeća – od ratnih sanacija do Popisa svjetske kulturne baštine

3.1. Granatiranje šibenske katedrale u Domovinskom ratu

Šibenska katedrala specifičan je i veličanstven spomenik ne samo na našim prostorima nego i unutar okvira svjetske baštine. Jedna od značajki koje pridonose njenoj jedinstvenosti je i materijal od kojeg je građena – kamen. Posebnost ove građevine leži u tome što je ona gotovo u cijelosti izgrađena od istog materijala koji je kroz stoljeća propatio zbog prirodnog propadanja, utjecaja atmosferilija, loših restauratorskih intervencija, tvorničkih para koje su korodirale kamenu površinu u razdoblju razvitka industrije, štetnog utjecaja soli zbog neposredne blizine mora, te naposljetku njene specifične konstrukcije. Većinom su to pasivni uzroci oštećenja koja su se pojavila na crkvi, a i ona aktivna učinjena su u najboljoj namjeri, ali s manjkom stručne usavršenosti u razdoblju kada restauratorsko-konzervatorska praksa nije još bila u potpunosti razvijena.

Nesreća koja je pogodila grad Šibenik 17. rujna 1991. imala je za cilj isključivo aktivno razaranje znatno većih razmjera. U artiljerskom napadu Jugoslavenske narodne armije četiri minobacačka projektila kalibra 120 mm završila su u neposrednoj blizini katedrale oštetivši dijelom sjeverno pročelje i apsidalni dio, dok je kamena plastika preživjela udarce šrapnela.¹⁷⁵ Granata s topovnjače izazvala je značajan broj manjih pukotina na zidnoj plohi, kao i razbijena vitražna stakla kupole katedrale, dok su Gradska loža, Muzej grada Šibenika i drugi spomenici u gradu podnijeli znatno veću štetu.¹⁷⁶ Neprijateljska vojska ciljala je na mnogo veće razaranje pa je idućeg dana grad opet napadnut. Ovoga puta katedrala je izravno nastradala, a četiri projektila pogodila su njenu kupolu – tri u južno i jugozapadno polje, a jedan je ošteti pilastar na tamburu (slika 16).¹⁷⁷ »Nema zacijelo ni u jednom jeziku svijeta dovoljno precizne, točne, jake i ubojite riječi koja bi mogla biti pravo ime za onoga koji je izdao barbarsku naredbu da se rušilački teret granata sruči na šibensku katedralu sv. Jakova. Ipak, pred nemoći jezika da dovoljno jasno i sveobuhvatno izrazi dubinu prosvjeda svakog iole kulturnog i civiliziranog bića protiv tog zvjerskog naleta neuljuđenog primitivizma – ne smijemo se obeshrabriti, pokleknuti, odustati.«, riječi su novinarkе Večernjeg lista koje dobro ocrtavaju koliko je Šibenčane, ali i cijelu Hrvatsku,

¹⁷⁵ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 18 (1994), str. 206.

¹⁷⁶ Z.G., »Vandali pucali na Svetog Jakova«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 18. rujna 1991., str. 4-5.

¹⁷⁷ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 206.

pogodio ovaj napad.¹⁷⁸

Izgradnja kupole katedrale sv. Jakova bila je statički i arhitektonski smion pothvat. Osmerokutna u svojoj formi, s osam ploha i osam rebara između njih, u mnogočemu podsjeća na Brunelleschijevu kupolu firentinske katedrale. Promjer baze joj je 3,30 metara, a visoka je šest metara, računajući od vijenca do baze akroterija.¹⁷⁹ Svaka od osam ploha sastoji se od trinaest kamenih ploča kojima debljina varira od vrha prema dnu. Gornji dio ploče je u prosjeku debeo 10 cm, a donji 15 cm sa zubom presjeka otprilike 40x45 mm koji sjeda na donju ploču sprječavajući tako prodor vode kroz reške u unutrašnjost crkve. Većina je ploča u formi izduženog šesterokuta u kojemu su dvije najduže vodoravne stranice paralelne, dok su prva i deveta ploča, gledajući od baze kupole, trapezne forme, a trinaesta je ploča trokutasta. Rebra su, pak, sastavljena od dvanaest kamenih blokova peterokutnog poprečnog presjeka. Od baze prema tjemenu kupole tim se blokovima postupno smanjuje širina, pa su oni tako na dnu široki otprilike 50 cm, dok im se pri vrhu širina smanjuje na otprilike 38 cm. Visina i duljina blokova rebara također varira. U bazi kupole visina im je otprilike 53 cm, a u tjemenu otprilike 45 cm, dok se duljina mijenja od otprilike 76 cm do 15 cm. Poprečni presjek blokova rebara je u formi slova "I", s dva pojasa i hrptom (slika 17). Unutrašnja stranica rebara dekorirana je reljefima ljljana.¹⁸⁰

Kamene ploče umetnute su u utore rebara, a taj je međuprostor u utorima na nekim mjestima ispunjen kamenim tašelima klinaste forme ili punom opekrom u cementome mortu, što je osiguralo prostornu stabilnost kupole. U tjemenu kupole nalazi se zaglavni kamen koji nosi akroterij.¹⁸¹ Na akroteriju stoji limena kugla s vjetrovljom i likom sv. Mihovila na osovini od kovanog željeza, koja služi kao iskrište gromobrana.¹⁸²

Opisani način oblikovanja ploča i rebara omogućio je njihovu stupnjevitu naizmjeničnu montažu.¹⁸³

Veća i manja oštećenja uzrokovana minobacačkim granatama pronađena su na sedam ploča i tri segmenta rebara (slika 18). Na južnom polju kupole oštećene su peta, šesta, sedma i osma ploča uz rebro gledajući odozdo. Na petoj ploči stradao je rub na spoju s donjom pločom, a pukotina koja je ostala bila je školjkaste forme dužine 6 cm i visine oko 1 cm. Ploča iznad nje imala je s gornje strane pukotinu ovalnog oblika udaljenu otprilike 20 cm od rebra. S vanjske strane bila je rupa veličine 46x34 cm, dok je iznutra projektil ostavio pukotinu nešto većih razmjera – 90x60

¹⁷⁸ Mirjana Jurišić, »Na meti su biseri hrvatstva«, u: *Večernji list*, Zagreb, 20. rujna 1991., str. 24.

¹⁷⁹ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 206.

¹⁸⁰ Miljenko Domijan, »Obnova kupole katedrale sv. Jakova«, u: *Juraj : bilten Društva za očuvanje šibenske baštine Juraj Dalmatinac* 7 (2018), str. 32.

¹⁸¹ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 206.

¹⁸² Miljenko Domijan, »Obnova kupole«, 2018., str. 33.

¹⁸³ Isto, str. 32.

cm. S te strane postojala su i oštećenja koja su se radijalno širila oko pukotine. Još jedna rupa, puno većeg promjera, nalazila se blizu jugozapadnog rebra, prema reški između klesanaca, s koje je otpao dio dužine 185 cm, s time da je prilikom odlomljivanja zajedno s njim otpao još jedan manji fragment iste ploče. Uz njen donji rub primijećena su oštećenja izvana i iznutra veličine oko 105 cm. Isti projektil ošteti je i sedmu ploču, ostavivši napuknuće školjkastog oblika duljine 50 cm i visine 10 cm, dok su s unutarnje strane ploče pojedini dijelovi otpali. Osma ploča pretrpjela je slična oštećenja, s velikom pukotinom koja se širila prema reški između klesanaca u rebru, uz još neka manja oštećenja. Na toj ploči popucao je kamen i mort u reškama, a pojedini dijelovi su se rasklimali, dok je iznutra dio ploče otpao.

Na jugozapadnom polju, točnije na njegovoj petoj ploči iznutra, nađene su dvije pukotine dužine oko 25 cm, a na šestoj ploči izvana također su bila vidljiva površinska oštećenja. Iznutra se nazirao prijelom školjkastog oblika, od čega je dio otpao. Na vanjskoj strani sedme ploče također su pronađena oštećenja.¹⁸⁴

Projektil je izravno pogodio i jedno od rebara kupole. Stradao je odozdo sedmi segment, čiji je cijeli jedan dio otpao uslijed pucanja. Taj blok bio je iznutra pomaknut za čak 5 cm prema zapadu, a pukotine su s iste strane bile uočljive po cijeloj njegovoj površini. Šesti i osmi segment istog rebra zadobili su manja napuknuća.

Tambur kupole, preciznije središnji stup njegove jugoistočne strane, također je izravno pogođen i dio tog stupa bio je odvaljen dok je ostatak popucao, od čega je samo jedna trećina ostala relativno neoštećena.¹⁸⁵

Katedrala je pretrpjela i manja oštećenja u nižim zonama. Stradali su mala rozeta na istočnom pročelju, tordirani stup baldahina te ukrašeni polustupovi, kao i vratnice sjevernog portala. Krhotine granata ostavile su brojne pukotine na klesancima sjevernog pročelja te na kamenom bloku ispod apsidalnog friza glava, a prilikom analize oštećenja građevine utvrđeno je da je znatno stradala i zona ispod baze tambura, gdje je najizraženija pukotina uočena u području slavoluka prezbiterija. Zidovi transepta također su bili oštećeni, posebice onaj južni gdje su se pukotine pružale okomito kroz rasteretni luk. Prozori tambura i brodova isto tako zahtijevali su restauriranje, a ni sistem odvodnje kišnice više nije bio u funkciji. Za pojedina oštećenja je bilo teško odrediti jesu li direktno uzrokovana granatiranjem katedrale ili su nastala uslijed djelovanja vremena.¹⁸⁶

Nedugo nakon bombardiranja katedrale oštećeni dijelovi kupole prekriveni su al-folijom radi

¹⁸⁴ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 206.

¹⁸⁵ Isto, str. 207.

¹⁸⁶ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756, 1999.

preventivne zaštite, a najveća pukotina na šestoj i sedmoj ploči privremeno je bila sanirana alu-pločom i silikonom. Sve ove preventivne popravke provela je udruga šibenskih planinara.¹⁸⁷ Kako bi se od potencijalnih daljnjih napada JNA koliko je više moguće zaštitio ovaj spomenik kulture, postavljena je oko najvrjednijih i najugroženijih punktova katedralne vanjštine konstrukcija od skela i daščanih oplata. Osiguran je portal na glavnom pročelju sve do razine velike rozete, bočni portal zajedno sa slijepom arkadom s reljefom, vijenac s glavama na apsidalnom dijelu i prozori na središnjoj apsidi. Konstrukcija je dodatno popunjena vrećama s pijeskom radi učinkovitije prevencije oštećenja uzrokovanih šrapnelom. Slično je učinjeno i s oštećenim pilastrom tambura i kamenom parapetnom pločom prozora (slika 19).¹⁸⁸

Kako bi se pouzdano utvrdilo stanje kupole nakon bombardiranja, kao i radi lakšeg odabira optimalnog i adekvatnog pristupa restauriranju, iznutra i izvana su postavljene skele od drva kako bi se izbjeglo nagrđivanje kamena korodiranjem metala.¹⁸⁹ Vanjska skela uz južnu i jugozapadnu plohu kupole postavljena je u prvoj polovini 1992. godine, relativno brzo s obzirom na to da je grad u tom periodu trpio stalna granatiranja. Ona nije služila samo za bolje utvrđivanje štete, nego i kako bi zaštitila kupolu od vremenskih nepogoda i daljnjih napada JNA, koja je sve do vojno-redarstvene operacije »Oluja« bila stacionirana izvan Šibenika.¹⁹⁰ Krajem iste godine izvedena je i unutarnja skela u južnoj polovici tambura i kupole, nakon prvog očevida štete. Stručnjaci su utvrdili kako oštećenja nisu utjecala na statiku kupole, što je bio važan element u biranju metode sanacije.¹⁹¹

Do kraja 1993. godine detaljno je izmjerena čitava konstrukcija kupole, istražena je tehnika njene izgradnje te je izveden premjer geometrije, čime se otvorio put ka izradi projekta sanacije. Tada se radilo i na preventivnoj sanaciji prozora na sjevernom pročelju, a skinut je gromobran koji nije bio u funkciji. Iste godine učinjena je predstudija zaštite građevine koja nije bila usmjerena isključivo na ratna oštećenja kupole, već su popisana sva oštećenja katedrale nastala prethodnih desetljeća i uslijed granatiranja. Predstudija je uključivala i popis potrebnih radova, zajedno s preliminarnim troškovnikom izvedbe.¹⁹²

Međutim, zbog ratnih neprilika, ali i zbog značenja ovog spomenika, dugo se stručnjaci nisu mogli složiti oko pitanja restauriranja kupole katedrale sv. Jakova. Početkom 1994. godine ekspertna skupina Vijeća Europe pregledala je oštećenja, ali je došlo do razilaska u stajalištima.

¹⁸⁷ Miro Škugor, »Restauratorski radovi na kupoli Šibenske katedrale«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo* 8 (1997), str. 49.

¹⁸⁸ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 696, 4. veljače 1992.

¹⁸⁹ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 207.

¹⁹⁰ Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole katedrale sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Geodetski list* 55(78) (2001), str. 276.

¹⁹¹ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 208.

¹⁹² Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 50.

Jedno od mogućih rješenja bila je zamjena oštećenih ploča, dok su drugi držali da je dovoljno jednostavno pokrpati pukotine u kamenu. I jedno i drugo bila su rješenja koja su kroz povijest konzervatorsko-restauratorskih radova već viđena. Problem manje zahtjevne opcije krpanja oštećenja statičari su vidjeli u dugoročnom riziku od statičkih problema. Metoda zamjene oštećenih ploča zahtijevala je demontažu kupole sve do ploča na kojima su se nalazile pukotine, što zbog konstrukcije kupole drugačije nije bilo izvedivo.¹⁹³ Argument protiv ovog načina bila je s jedne strane vremenska, radna i novčana zahtjevnost, a s druge rizik od dodatnog oštećivanja ploča s obzirom na to da su neke od njih prilikom rekonstrukcije kupole u 19. stoljeću bile dodatno učvršćene poculanskim cementom. Važan faktor u korist ovoj metodi bio je taj što su se tako mogli zamijeniti svi oštećeni elementi kupole, a time bi se u najvećoj mjeri očuvala izvorna zamisao majstora, čemu se težilo i prilikom velikih radova na kupoli u 19. stoljeću. Postojalo je i treće, kompromisno rješenje problema. Predloženo je da se bez demontaže dijela kupole zamijene oštećene ploče i rebra tako da se rebrima koja flankiraju oštećene ploče do tjemena makne kapa, oslobađajući pristup utorima i samim time stvarajući mogućnost izvlačenja ploča. Pri ponovnoj montaži ploča rebro na koje bi ponovno sjedala kapa bilo bi u tom segmentu od dva dijela. Negativna strana ove metode bila je u neizbježnom mijenjaju izvornog konstruktivnog sklopa kupole.¹⁹⁴

U prvoj polovini 1995. godine trebala je biti odabrana ponuda za ostvarenje projekta sanacije kupole koju je pripremila Državna uprava (odnosno nekadašnji Republički zavod). Projekt je uključivao rad na stabilnosti konstrukcije, tehnološke aspekte izvedbe, termodinamičku studiju i ideju za novi gromobran. Predviđeno je demontiranje samo oštećenih dijelova kupole i njihova zamjena faksimilskim rekonstrukcijama uz moguće proteze. Tada je već dovršeno izvješće o stanju tih dijelova kupole, a analiza se vodila ishodima mjerenja ultrazvukom, termografijom i endoskopijom, tijekom čega su pronađene mikropukotine na još tri ploče. Odlučivalo se i o sredstvu za zaštitu kamena nakon što je procijenjena razina njegove čvrstoće i poroznosti.¹⁹⁵ Konzervatori Državne uprave napravili su, u svrhu boljeg razumijevanja detalja konstrukcije kupole, njen model od siporeksa u izvornoj veličini. Taj im je projekt pomogao da preciznije ustanove pojedinosti izgradnje kupole, s obzirom na to da o tom periodu nisu imali sačuvane detaljne dokumentacije.¹⁹⁶ Stručnjaci su time došli do zaključka da je metoda demontaže samo oštećenih ploča i segmenata rebara nemoguća jer bi trebalo pojedina rebra rezati, a u tom procesu bi se vjerojatno oštetile netaknute ploče. Zbog toga je utvrđena odluka o preuzimanju

¹⁹³ Josip Čuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 208.

¹⁹⁴ Isto, str. 209.

¹⁹⁵ Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 51.

¹⁹⁶ Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole«, 2001., str. 274.

pristupa Pietra Zena, odnosno Paola Bionija, te je započeta razrada projekta demontaže kupole od njenog vrha do oštećenih dijelova. Od ukupno 104 ploče i 96 segmenata rebara predviđena je demontaža 56 ploča i 52 segmenta rebara. Trebalo je zamijeniti 7 ploča i 3 segmenta rebara kupole, kao i oštećeni pilastar i parapetnu ploču tambura. Godine 1996. kao nosioc radova angažirana je tvornica »Kamen« iz Pazina, za podizvođače izabrani su klesari Ivica Nižetić i Petar Rajčević te šibensko poduzeće »Izgradnja«, a projekt je izradila tvrtka »D&Z – Zadar«.¹⁹⁷ Državna komisija za obnovu katedrale zajedno je s konzervatorima smatrala potrebnim snimanje postojećeg stanja kupole prije rastavljanja rebara i ploča, kako bi se ti elementi mogli kasnije što vjernije ponovno sastaviti.¹⁹⁸ Geodetske radove prije i za vrijeme sanacije kupole izvodili su stručnjaci »Geodetskog zavoda d.d. Split« koji su bili prisutni tijekom demontaže, zamjene oštećenih elemenata i ponovne montaže.¹⁹⁹

Radovi su započeli 6. rujna 1996. Početak radova zahtijevao je postavljanje unutarnje skele od prezbiterija i ojačavanje one vanjske. Demontaža kupole započela je 22. listopada kada su rastavljeni dijelovi akroterija, a dva dana poslije počela su se rastavljati rebra i ploče.²⁰⁰ Cjelokupni pothvat pratili su lokalni mediji i Hrvatska televizija.²⁰¹ Poteškoće je zadavao cementni mort iz 19. stoljeća na južnoj polovici kupole, no bez obzira na to demontaža je nastavljena prema planu. U sljedeća dva mjeseca radilo se na analizi pomoću ultrazvuka i termografijom demontiranih dijelova kupole, koji su postavljeni uz biskupski dvor unutar ograđenog prostora, kao i onih koje se nije planiralo spuštati s izvornog mjesta. Iz tih istraživanja proizašla je prvotna odluka da se izradi novih 19 ploča i 16 segmenata rebara, a da se četiri ploče saniraju umecima (tašelima). Manje oštećeni dijelovi ploča i rebara koji nisu demontirani, točnije tri ploče i jedan segment rebra, popravljani su injektiranjem s obzirom na to da su oni mogli ostati *in situ* i njihova oštećenja nisu ugrožavala stabilnost kupole. Na akroteriju je zamijenjen treći i sedmi element, a prvi, koji je po svoj prilici bio izvorni, isto je tako popravljen injektiranjem. S obzirom na to da su se sve trinaeste ploče pripasavale na elemente akroterija, kasnije je odlučeno i njih zamijeniti iako nisu bile oštećene. Iz istog razloga zamijenjeni su završni dvanaesti segmenti rebara, njih osam. Na nekim su pločama kasnije ultrazvukom pronađene dodatne napukline pa su i one morale biti zamijenjene. Također je došlo i do početno neplanirane izmjene tri dodatna segmenta rebara kojima je nagrizena bila donja zona s frizom, čime je bila smanjena nosivost, kao i dva segmenta koja su oštećena tijekom demontaže, a koja

¹⁹⁷ Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 51.

¹⁹⁸ Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole«, 2001., str. 273.

¹⁹⁹ Isto, str. 275.

²⁰⁰ Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 51.

²⁰¹ Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole«, 2001., str. 285.

su ionako u 19. stoljeću bila zamijenjena kamenom manje kvalitete.²⁰²

Najviše oštećeni elementi kupole zamijenjeni su novoklesanima, a oni s manjim pukotinama zapunjeni su kamenim umecima. Novoklesani elementi napravljeni su u nezamjetno većim dimenzijama zbog pripasavanja tijekom njihove ponovne montaže.²⁰³ Pojavilo se i pitanje kvalitete novih kamenih ploča. Trebalo je odlučiti hoće li se onim novoklesanima povećati otpornost na opterećenja ili će, kao one izvorne, imati smanjenu vodopropusnost. Odabrana je druga opcija s obzirom na to da naponi u pločama nisu veliki.²⁰⁴ Kamen je za ove popravke vađen iz kamenoloma »Veselje«, istog iz kojeg se vadio kamen za izvornu izgradnju kupole. Vanjske strane ploča obrađivane su grubljom, a unutarnje srednjom martelinom, dok su rebra obrađena također grubljom, a dekorativni friz finom martelinom. U procesu čišćenja dijelova akroterija pronađeni su ostaci pozlate kamene polukugle i astragala u žlijebu prvog elementa akroterija, dok je žlijeb bio plave boje. Nedemontirani elementi kupole očišćeni su od nakupljenog sloja masnoće toplom vodom pod pritiskom, a otkriveno je da je u 19. stoljeću taj podgled bio izjednačen premazivanjem vapnom.²⁰⁵

Dana 20. siječnja 1997. započela je ponovna montaža kupole. Ploče i segmenti rebara naizmjenično su slagani i učvršćeni kamenim klinovima od pete ploče do baze akroterija.²⁰⁶ Ponovno vraćanje saniranih i novoklesanih elemenata kupole na izvorno mjesto izvođeno je pod nadzorom geodetskih stručnjaka koji su svaki element prije ugrađivanja provjeravali visinski i horizontalno, a kada je odstupanje u njihovim pozicijama bilo unutar dopuštenih granica, učvršćivali su se vezivom.²⁰⁷ Prvi element baze akroterija postavljen je nakon montaže jedanaestog segmenta rebra i dvanaeste ploče, nakon čega je postavljen i kameni disk akroterija s čeličnom konstrukcijom na kojoj je bakrena kugla iskrišta i vjetrokaz. Pozlaćena kugla iskrišta, kao i pozlaćeni arkandeo vjetrokaza restaurirani su prije postavljanja. Restaurirana je i polikromija kamene polukugle i žlijeba s astragalima, a u akroterij je postavljen novi nosač vjetrulje od inoksa, odnosno nehrđajućeg čelika, s obzirom na to da je kamena površina bila oštećena korodiranjem metalnih elemenata gromobrana i okapnih cijevi²⁰⁸. Za popunjavanje utora rebara u koje su ulazile ploče, ali i za fugiranje sljubnica između njih, korišten je mort *Emaco resto* na bazi vapna. Montaža kupole završena je postavljanjem petog i šestog

²⁰² Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 51.

²⁰³ Isto, str. 51.

²⁰⁴ Miljenko Domijan, »Obnova kupole«, 2018., str. 37-38.

²⁰⁵ Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 52.

²⁰⁶ Isto, str. 52.

²⁰⁷ Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole«, 2001., str. 285.

²⁰⁸ Miro Škugor, »Tajna zaglavnog kamena: sanacija kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 140.; Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 52.

dekorativnog dijela akroterija te sedmog koji zatvara otvor za nosač iskrišta i vjetrokaza.²⁰⁹ Kupola je nakon montaže očišćena i potom zaštićena hidrofobnim premazom. Na kraju je rastavljeno i ponovno sastavljeno ukupno 86 ploča i 82 segmenta rebara (slika 20).²¹⁰

Što se tiče u granatiranju oštećenog stupa tambura, dio koji je najviše stradao je isječen i zamijenjen tašelom.²¹¹

»Geodetski zavod d.d. Split« uvelike je zaslužan za uspješnu montažu kupole. Strpljivim i marljivim radom stručnjaka postignuta je veća točnost ponovnog sastavljanja elemenata kupole od onog koji je postavio naručitelj, odnosno završnim mjerenjem utvrđena su odstupanja unutar +/- 0,5" u odnosu na zadani kriterij od 2 mm za horizontalna i 1 mm za vertikalna odstupanja.²¹²

Također, 1997. godine izvedena je građevinska sanacija istočnog pročelja crkve od zone friza s glavama do tambura kupole, izmijenjeno je više od 3000 teško oštećenih klesanaca pročelja, zamijenjeni su oštećeni dijelovi male rozete istočnog pročelja te su popravljena manja oštećenja okulusa. Nadalje, otvoren je zazidani prozor stubišta sakristije, izvedene su kamene proteze oštećenja monolitnih stupova i arhitrava iz kamena te oštećenih dijelova vijenaca, te su sanirane vertikalne zatege zidova glavnog broda iznad prezbiterija pomoću novih kamenih umetaka.²¹³

Kako kroz detaljno i pomno proučavanje te promišljanje stručnjaka, tako i kroz rad izvođača koji su odluke proveli u djelo, pokazana je visoka razina ekspertnosti različitih profesija ujedinjenih u jednome cilju. Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine osnovala je Stručni savjet za obnovu katedrale sv. Jakova koji je održao nekoliko sjednica kako bi se što detaljnije raspravilo o najboljem rješenju za ovaj spomenik. Među članovima komisije bili su prof. dr. Radovan Ivančević, prof. dr. Vinko Čandrlić, dipl. ing. kemije Ljerka Smailagić, mr. Miljenko Domijan, dipl. ing. arh. Goran Mikšić, dipl. ing. građ. Milan Crnogorac, dipl. ing. arh. Zvonko Najev, prof. dr. Branko Crnković te don Josip Jadronja. Od ostalih sudionika Stručnog savjeta isticali su se konzervator i viši savjetnik u Državnoj upravi Povjerenstvo Šibenik dipl. ing. arh. Miroslav Škugor te pročelnik Povjerenstva u Šibeniku mr. sc. Josip Čuzela. Sve su to stručnjaci koji svoja nastojanja duguju istaknutom interesu prema ovom osebujnom spomeniku kulture i bez kojih danas katedrala sv. Jakova ne bi jednako čvrsto stajala nad nedaćama i teškim neprilikama kao i davne 1536. godine.

²⁰⁹ Miro Škugor, »Restauratorski radovi«, 1997., str. 52.

²¹⁰ Miljenko Domijan, »Obnova kupole«, 2018., str. 37-38.

²¹¹ Isto, str. 38.

²¹² Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole«, 2001., str. 286.

²¹³ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756, 12. ožujka 1998.

3.2. Nove spoznaje o kupoli i osvrt na provedene intervencije

Navedena oštećenja i razaranja koje je izvela Jugoslavenska narodna armija bila su na kraju samo još jedna prilika da se dođe do novih spoznaja te porasta interesa šire javnosti za katedralu. Tijekom proučavanja štete i rasprave o daljnjim postupcima sanacije otkrivene su neke dotada nepoznate pojedinosti vezane uz konstrukciju kupole. Do sredine 19. stoljeća, kad je ona kompletno demontirana, nije se u potpunosti imao uvid u pojedine konstruktivne detalje, a kako do danas nisu ostale sačuvane studije kupole iz perioda tog velikog zahvata, iste nepoznanice zaživjele su sve do Domovinskog rata. Danas nam je, zahvaljujući ovoj intervenciji, taj zanimljiv pothvat u cijelosti poznat, a samim time je i zamisao Jurja Dalmatinca i izvedeno djelo Nikole Firentinca postalo impresivnije.

Kao što je već objašnjeno, u detalje je utvrđena konstruktivna povezanost elemenata kupole, koja funkcionira na način da se kamene ploče preko bočnih utora s obiju strana nadovezuju na rebra stvarajući tako sustav u kojem svaki element podupire one sebi susjedne. Ploče su tako ukliještene samo kamenom stajale nešto manje od pet stoljeća zbog razlike u njihovoj debljini, a prilikom ponovne montaže kupole u 19. stoljeću dodatno su učvršćene u utore segmenata rebara negdje cementnim, a negdje vapnenim mortom.²¹⁴ Cementni mort je prilikom demontaže kupole zadavao puno više problema zbog svoje iznimne čvrstoće, zbog čega on i nije, za razliku od slučaja spojnice učvršćenih vapnenim mortom, zahtijevao kamene klinove u utorima rebara, već su ti utori bili popunjeni samo komadima opeke i kamena. Zato su i pronađene mikropukotine prvih ploča kupole na granici predjela učvršćenog vapnenim i onog učvršćenog cementnim mortom. Primijećeni su i popravci kapitela i vijenaca tambura koji sežu u 19. stoljeće, i to na nekim mjestima izvedeni umetanjem kamenih proteza koje su se relativno dobro uklopile, a na nekim mjestima realizirani u cementnom mortu koji je rezultirao lošim likovnim formama.²¹⁵

Ustanovljeno je također kako se neke od stranica osmerokutne baze kupole razlikuju u dimenzijama, a i da dimenzije pojedinih ploča i blokova rebara na istim visinama isto tako variraju. Bez obzira na ove razlike, kupola se u svom oblikovanju doima u potpunosti simetričnom.²¹⁶ U cijelosti je utvrđen i redosljed postavljanja ploča i blokova rebara, a otkriveno je kako je akroterij sastavljen od sedam kamenih elemenata, a ne od jednog bloka kamena (slika 21).²¹⁷ Ne samo to, nego se ispostavilo kako je zaglavni kamen akroterija prazan, te da je njegova

²¹⁴ Josip Ćuzela, »Prilog obnovi kupole«, 1994., str. 207.; Miro Škugor, »Tajna zaglavnog kamena, 1997., str. 140.

²¹⁵ Miro Škugor, »Tajna zaglavnog kamena, 1997., str. 143-145.

²¹⁶ Miljenko Domijan, »Obnova kupole«, 2018., str. 34.

²¹⁷ Isto, str. 34.-35.

šupljina dugačka otprilike metar i 10 centimetara, a široka četrdesetak centimetara.²¹⁸

Dakle, ova velika intervencija ne samo da je uspješno izvedena, nego je na svjetlo dana iznijela spoznaje do kojih na drugi način ne bismo vjerojatno još drugo vremena došli.

Po pitanju samog procesa obnove kupole, važno je istaknuti brzu i organiziranu reakciju ljudi iz različitih područja rada koji su se aktivirali oko očuvanja, i na određen način spašavanja šibenske katedrale. Ovdje treba uzeti u obzir situaciju u kojoj se odvijao ovaj proces obnove. Stalna opasnost od daljnjih napada JNA zahtijevala je što bržu zaštitu najugroženijih i najistaknutijih elemenata, a cjelokupno ratno stanje je zasigurno otežalo rad stručnjaka, pa su samim time njihovi postupci u tom razdoblju utoliko značajniji. Vjerojatno je u jednu ruku problematichnije bilo donijeti finalnu odluku o metodi obnove kupole, no ovdje se opet možemo vratiti na Paola Bionija i Središnje povjerenstvo koji dio svoje zasluge prenose i na kraj 20. stoljeća, jer je primjer ovih izrazito uspješnih i adekvatno izvedenih zahvata uvelike potpomogao cjelokupnim radovima na kupoli katedrale nakon Domovinskog rata. U proces obnove kupole nije se ušlo brzopleto, već je odabrana metoda utemeljena na sveobuhvatnim analizama objekta te kontinuiranim raspravama u kojima je sudjelovao velik broj stručnjaka.

Pri odabiru kamena za zamjenu oštećenih ploča i segmenata rebara, odlučeno je voditi se procesom izgradnje kupole, pa je odabran isti kamenolom koji je i tada korišten, te se odustalo od prijedloga da se upotrijebi kamen veće otpornosti. Kako bi se uskladila primarna težnja ka poštivanju autentičnosti objekta s njegovim adekvatnim daljnjim održavanjem, odabrano je kompromisno rješenje sprječavanja prodora kišnice u unutrašnjost, i to učvršćivanjem i fugiranjem sljubnica mortom na bazi vapna, te naknadnim premazivanjem hidrofobnim sredstvom. Takvom odlukom je, koliko je to bilo moguće, spriječeno narušavanje izvornoga, ali je i maksimalno odgođena mogućnost daljnje sanacije ovog kontinuiranog problema šibenske katedrale. Isto tako su (slično preporukama Vicka Andrića za vrijeme najvećih restauratorskih radova 19. stoljeća) kamene ploče prije obrađivanja za ponovnu montažu »odležale« skoro godinu dana kako bi se pobliže utvrdila njihova otpornost te kako bi one same bile otpornije na zimsku hladnoću.²¹⁹

Pitanje je jedino koji je razlog bio zamjeni pojedinih elemenata koji nisu bili oštećeni. S obzirom na to da su se zamijenjene trinaeste po redu ploče i dvanaesti po redu segmenti rebara spajali na elemente akroterija, koji cijelu konstrukciju kupole "zaključava" i finalno učvršćuje, moguće je da iza takve odluke stoji cilj da se osigura maksimalna stabilnost objekta.

U svakom slučaju, pristup ovim zahvatima bio je temeljito promišljen, te je kao takav rezultirao

²¹⁸ MKM – SDKB, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756, 28. listopada 1996.

²¹⁹ Isto

uspjehom.

3.3. Katedrala sv. Jakova i UNESCO

Nakon nominacije šibenske katedrale na popis UNESCO-ove Svjetske kulturne baštine u siječnju 2000. godine, ICOMOS je poslao svoje stručnjake u Šibenik kako bi prije uvrštavanja na Popis na licu mjesta analizirali nominacijski dosje i preporučili svoje mišljenje. Utvrdili su kako se povijesno središte grada Šibenika, koje je zajedno s katedralom sv. Jakova nominirano za uvrštavanje na Popis, odnosi samo na građevine koje okružuju katedralni trg. U didaktičke i znanstvene svrhe preporučili su osnivanje Katedralnog muzeja, a njihova ideja nadmašila je sva očekivanja nešto manje od dva desetljeća kasnije.²²⁰

Smatrali su kako katedrala sv. Jakova zadovoljava tri kriterija za ispunjavanje statusa svjetske kulturne baštine:

I. kriterij, prema kojem ona predstavlja jedinstveno i izvanredno arhitektonsko djelo koje uspješno sjedinjuje gotičke i renesansne forme.

II. kriterij: katedrala u sebi utjelovljuje spoj triju kulturološki različitih utjecaja sjeverne Italije, Toskane i Dalmacije 15. i 16. stoljeća, koji su utjecali na izgradnju konstrukcijski i tehnički impresivnih ostvarenja svoda i kupole katedrale.

IV. kriterij također je primjenjiv na šibensku katedralu jer ona predstavlja autentičan primjer stilskog razvoja u crkvenoj arhitekturi iz gotičkog u renesansno razdoblje.²²¹

Odbor za svjetsku baštinu potvrdio je ova tri kriterija i 2. prosinca 2000. godine katedrala sv. Jakova u Šibeniku službeno je upisana na Popis svjetske kulturne baštine.

Do sredine 2000. godine Konvenciju o svjetskoj baštini potpisale su 164 države članice, a na Popis svjetske baštine upisano je ukupno 690 lokaliteta, od kojih je 529 bilo kulturnih, 138 prirodnih i 23 kulturna i prirodna lokaliteta. Samostalna Hrvatska Konvenciju o svjetskoj baštini potpisala je 1992. godine, a u periodu od 1979. do 2000. godine na Popis je uvršteno pet kulturnih lokaliteta.²²²

Kako bi se na isti popis uvrstila i šibenska katedrala, prije kandidature u sklopu UNESCO-a u Konzervatorskom odjelu u Šibeniku izrađen je 1998. godine opširan dosje o spomeniku.

²²⁰ *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents/> (pregledano 29. kolovoza 2021.), str. 65.-66.

²²¹ Isto, (pregledano 29. kolovoza 2021.), str. 1.

²²² Alemka Vrcan, »Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine«, u: Josip Čuzela, Ariana Kralj, Radovan Ivančević, *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 6.

Povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević postavio je pitanje po čemu se šibenska katedrala razlikuje u moru daleko poznatijih svjetskih sakralnih objekata koje UNESCO nije stavio pod svoju zaštitu, a odgovor je bilo šest svojstava ovog jedinstvenog spomenika navedenih u dosjeu, čime je prof. Ivančević uvelike utjecao na finalnu odluku Odbora za svjetsku baštinu.

Prvo obilježje koje šibensku katedralu čini neusporedivom s drugima je materijal od kojeg je građena – kamen. Ona je jedini primjer sakralne građevine u Europi izgrađene prvenstveno u kamenu bez upotrebe vezivnog sredstva. Drugo svojstvo je tehnika gradnje po uzoru na drvodjelstvo umjesto klasičnim zidanjem. Ovom metodom montaže na preklop ili na utor i pero po mjeri klesanih kamenih blokova ostvaruje se sustav u kojemu svaki kameni element savršeno sjeda u one sebi susjedne. Treću je i četvrtu specifičnu karakteristiku Ivančević vidio u jedinstvu vanjštine i unutrašnjosti. Unutarnji prostor savršeno se odražava izvana, kako u apsidalnom dijelu, tako i na glavnom pročelju, ali i u manjim detaljima poput primjerice pilastara kupole koji su jednako pozicionirani izvana i iznutra. Sukladno ovoj tendenciji gradnje, za razliku od ostalih crkava trolisnog pročelja Italije i Hrvatske, ono na katedrali sv. Jakova nije samo »kulisa«, već u potpunosti ocrta bačvaste i četvrtbačvaste svodove glavnog broda i bočnih brodova. Još jedna posebnost leži u skoro pa potpunoj izvornosti spomenika bez kasnijih dodataka, kojima se malo koji sakralni objekt u povijesti uspio oduprijeti. Genij Jurja Dalmatinca, i ujedno peto specifično svojstvo katedrale, Ivančević je vidio u sposobnosti da ikonografski program reljefa i skulptura učini u potpunosti stilski neodvojivima od arhitekture, osiguravši tako veću otpornost reljefa i skulpture promjenama u kasnijim razdobljima. Šesto i posljednje obilježje čine Jurjeve ikonografske inovacije. Portretima svojih suvremenika on je prebacio skulpturalno težište s portala na apsidalni dio, čime je ujedno upotrijebio rijedak svjetovni i humanistički sadržaj umjesto onog uzvišenog religioznog. Nije se odlučio ni za uvriježeni prikaz Kristovog krštenja na svodu krstionice, nego je na to mjesto postavio prizor Boga Oca i Duha Svetoga te je time ulogu Ivana Krstitelja prepustio svećeniku, a Krista svakome novorođenčetu u obredu krštenja.²²³ Ivančević se u ovim slučajevima dotiče isključivo Dalmatinčevog autorstva, no vrijedi spomenuti barem jedan od doprinosa Nikole Firentinca na primjeru ikonografske kreativnosti tri kipa podno kupole katedrale – sv. Marka okrenutog prema moru poput predstavnika Mletačke Republike, sv. Mihovila kao zaštitnika Šibenika s pogledom prema gradskim obrambenim zdanjima, te sv. Jakova postavljenog iznad glavnog oltara katedrale.²²⁴

Posebnost šibenske katedrale i ingenioznost njenih autora teško je predočiti riječima. Isto je tako

²²³ Radovan Ivančević, »Juraj Dalmatinac i Šibenska katedrala«, u: Josip Ćuzela, Ariana Kralj, Alemka Vrcan, *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 9.

²²⁴ Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku*, 2010., str. 392.

skoro pa nemoguće zamisliti da su jedna mala zemlja i njen grad uspjeli svojom ustrajnošću i inventivnošću u tolikoj mjeri obogatiti baštinu cijeloga svijeta.

Zaključak

Šibenska katedrala s jedne je strane spomenik iznimne posebnosti koji i dan danas svjedoči o inovativnim graditeljima na prelasku razdoblja te neumornoj brizi nadležnih vlasti i samih građana o njenom očuvanju. S druge strane, stoljeća koja dolaze nakon završetka izgradnje katedrale ukazuju nam na niz problema uzrokovanih specifičnim načinom gradnje na relativno malom i neravnom prostoru. Priča o rješavanju tih problema započinje već manje od jednog desetljeća nakon posvećenja katedrale (ili možda već za vrijeme same gradnje) s konkretnijim zapletom u prvoj polovici 19. stoljeća. Glavni pokretač sustavne i aktivne zaštite katedrale bio je Paolo Bioni, čije zalaganje nastavljaju stručnjaci Središnjeg povjerenstva za proučavanje i održavanje starih građevina unutar Habsburške Monarhije. U tom periodu opsežno i financijski zahtjevnih radova su, uz manje zahvate na dekorativnim i konstruktivnim elementima građevine, izvedene demontaže i ponovne montaže kupole i svoda glavnog broda. Zanimljiva je i pomalo neočekivana razina pažnje koju je Austrijsko Carstvo uložilo u ovaj spomenik, no ona se u jednoj mjeri može objasniti austrijskom težnjom ka prisvajanju potencijalnih simbola Svetog Rimskog Carstva. Središnje povjerenstvo nije se zaustavilo na izvođenju nužnih rješavanja problema statike i prokišnjavanja katedrale, pa su krajem 19. stoljeća provedeni i radovi na njezinu uređenju obnovom popločenja i ostakljenja, čime je aktivno djelovanje Povjerenstva zaokruženo u jednu smislenu cjelinu. Kao još jedan detalj u sveukupnoj slici austrijskog zalaganja za zaštitu i cjelovitu prezentaciju dalmatinskog spomenika preuzetog pod okrilje austrijske baštine je i (do danas neostvareno) odobrenje cara Franje Josipa I. za izgradnju zvonika dostojnog katedrale kojeg ona nikada nije imala. Intervencije koje su stručnjaci Središnjeg povjerenstva proveli, ili nastojali provesti, svjedoče o austrijskoj težnji ka pedantnom usavršavanju cjelovitosti ovog spomenika kojega su objeručke prisvojili. Pri tome nisu zazirali od zahtjevnih, te za ono vrijeme naprednih, rješavanja nužnih statičko-konstruktivnih problema građevine, niti od kreativnog uljepšavanja dekorativnih elemenata (primjer restauriranja Jurjevog friza glava). U svakom slučaju, pa makar je u 19. stoljeću i došlo do neizbježnih manjih propusta, austrijskim (kao i onim ranijim) nastojanjima dugujemo to što je ovaj spomenik preživio do naših dana.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije na području zaštite kulturne baštine nastavljaju djelovati već osnovane ustanove (u Splitu je to Konservatorijalni ured za Dalmaciju). Najveća intervencija tog razdoblja je značajan pothvat rastavljanja i ponovnog sastavljanja sakristije katedrale. Arhitekt Harold Bilinić je ovdje problemu pristupio na ponešto kreativniji način,

ostvarivši pretpostavljenu idealnu artikulaciju konstrukcije sakristije dovršavanjem Firentinčevog vijenca i zamjenom četveroslivnog drvenog krova betonskom pločom. Ovaj pristup podsjeća na prijašnje tehnološki zahtjevne intervencije, no razlika je vidljiva u potrebi za ostavljanjem vlastitog autorskog pečata, odnosno u ponavljanju gledišta stilskih restauratora na temelju kojeg je donesena odluka o uvrštavanju nečega što nikada nije postojalo.

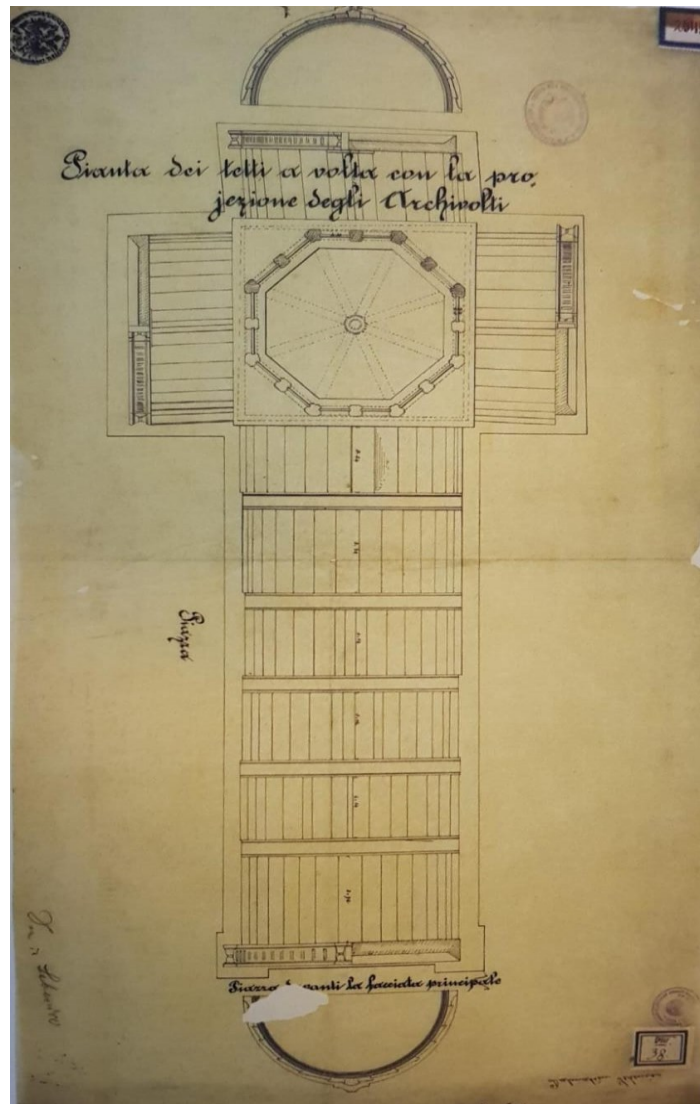
Nešto kasnije pristupilo se i konstrukcijskom ojačavanju dijela građevine zamjenom željeznih zatega, podsjetivši na važnost elemenata koji nisu isključivo od kamena.

Sedamdesetih godina 20. stoljeća brigu o šibenskoj katedrali vodi novoosnovani Restauratorski zavod Hrvatske, koji sustavnom analizom pokušava kročiti dublje u problematiku ovoga spomenika i riješiti poteškoće dugoročnog održavanja materijala s obzirom na izazove koje konstrukcija građevine postavlja. Ovdje je, kroz period od gotovo dvadeset godina, evidentan strpljiv i pedantan rad raznih stručnjaka u svrhu odabira ispravnog, odnosno optimalnog, pristupa održavanju građevine.

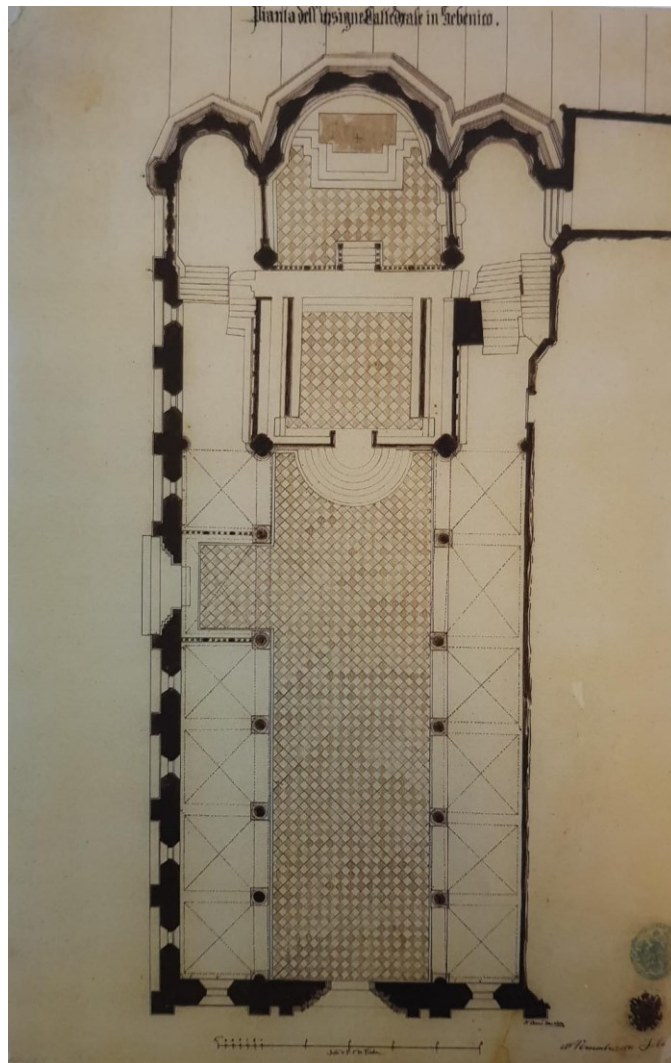
Ratna razaranja u Domovinskom ratu dovode do otvaranja novih pitanja vezanih uz metodologiju sanacije štete, kao i uz izvorni način gradnje kupole. Prilikom granatiranja 1991. godine pogođena je kupola katedrale, te je po drugi puta nakon sredine 19. stoljeća izvedeno rastavljanje i ponovno sastavljanje velikog dijela njene konstrukcije. Tom prilikom je austrijski primjer uvelike utjecao na odluku o pristupu uklanjanja štete, a pojedine nepoznanice o toj velikoj devetnaestostoljetnoj obnovi su tim procesom nadopunjene.

Kao što je već istaknuto, način na koji je katedrala konstruirana te materijal od kojeg je građena, kao i prostor na kojem je podignuta, ali i ratna razaranja, temeljni su razlog manjim i većim zahvatima koji su se na njoj izvodili u protekla dva stoljeća. Pažljivo gledajući svaku od tih intervencija može se ocrtati razvoj konzervatorsko-restauratorskih principa, kao i pristupa raznih nadležnih ustanova, ali prvenstveno se može uočiti važno mjesto koje je katedrala zauzela unutar svakog od vladajućih ustrojenja.

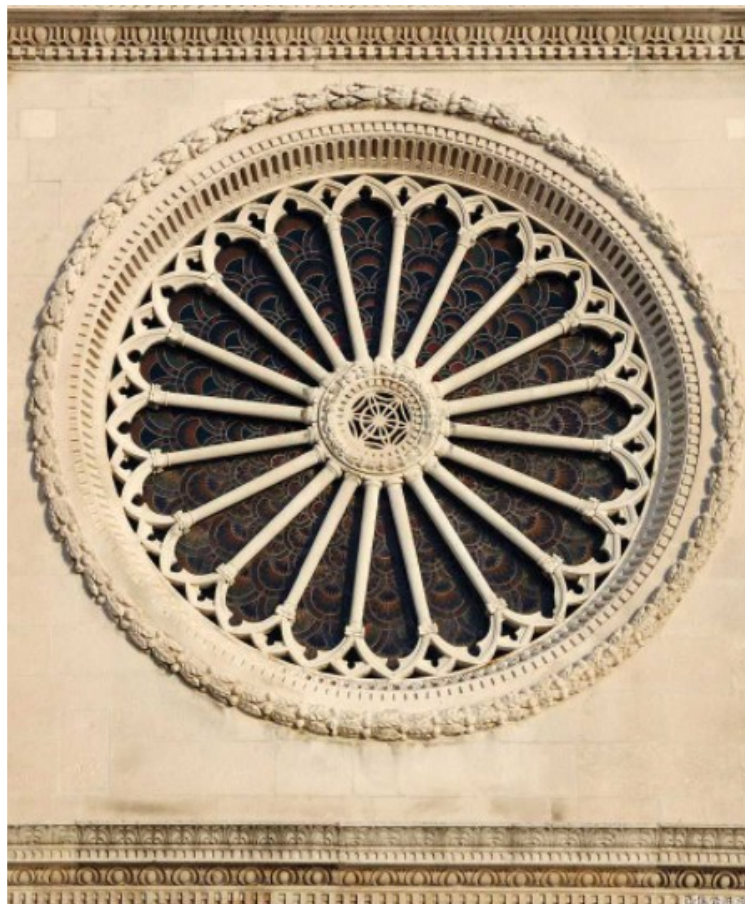
Slikovni prilozi

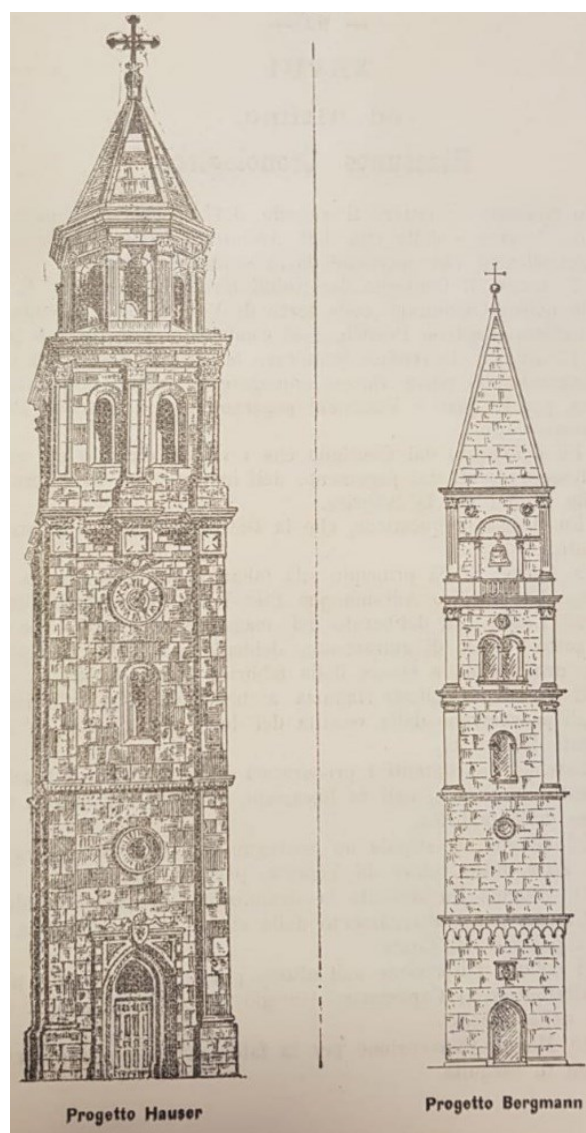
Slika 1. Paolo Bioni, Tlocrt krova katedrale s presjecima kroz svodove, 1845., u: Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku : Prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., str. 33.

Slika 2. Paolo Bioni, Tlocrt šibenske katedrale, 25. XI. 1845., u: Predrag Marković, *nav.dj.*, 2010., str. 32.

Slika 3. Rozeta šibenske katedrale danas, u: <https://hkm.hr/vijesti/katedrala-sv-jakova-u-sibeniku/> (pregledano 3. studenog 2021.)

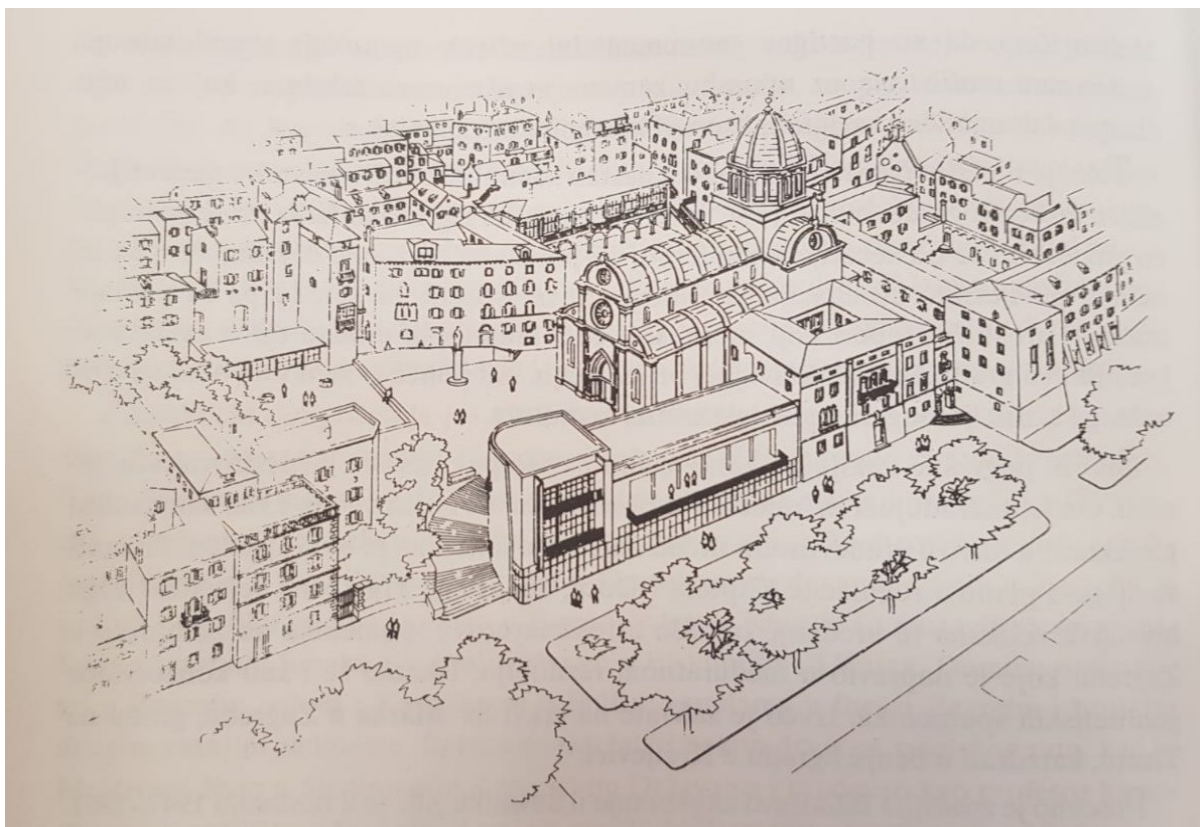
Slika 4. Projekt Aloisa Hausera (lijevo) i projekt Hermanna Bergmanna (desno), u: Antun Josip Fosco, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipi della Curia Vescovile, 1893., [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1873.], str. 91

Slika 5. Sakristija katedrale sv. Jakova prije obnove 1947. godine, u: Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010), str. 8.

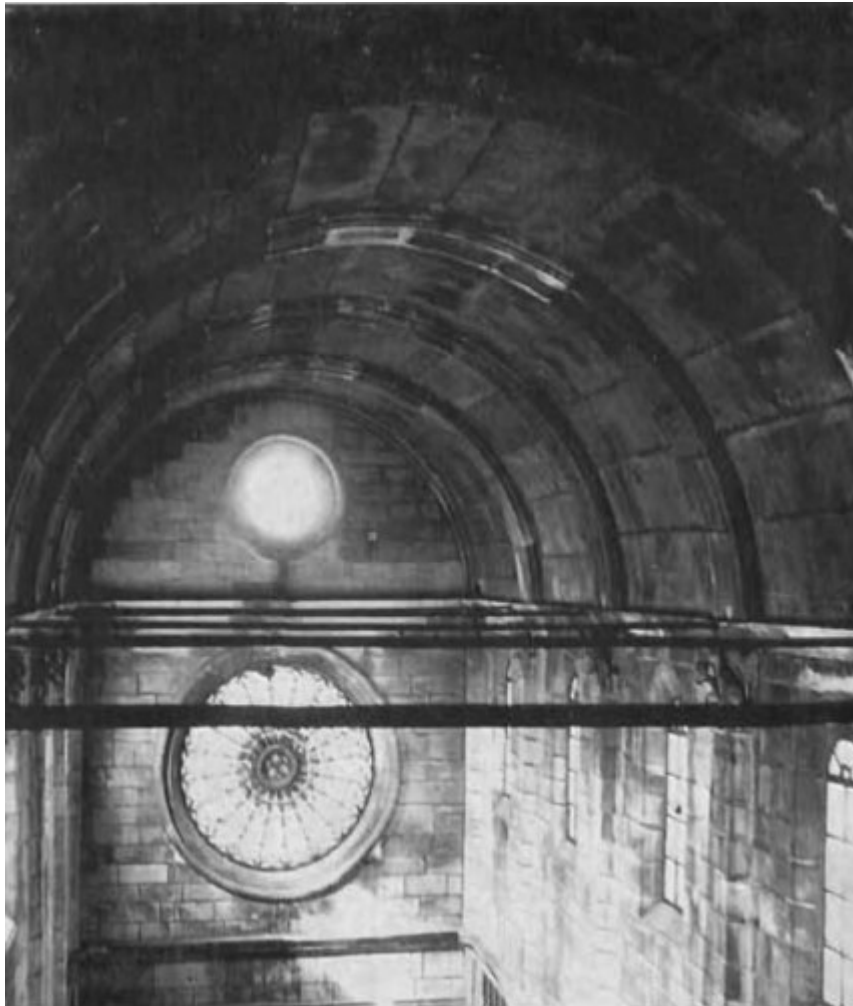
Slika 6. Crtež sakristije katedrale sv. Jakova, Harold Bilinić, 1947., u: Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010), str. 8.

Slika 7. Plan preuređenja prostora oko katedrale (Harold Bilinića, 1961.), u: Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić u Šibeniku*, Šibenik: Društvo arhitekata Šibenik: Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik, 1994., str. 43.

Slika 8. Popravak južnog transepta katedrale 1954. godine, u: Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća: Otkrivanje prošlosti - zalog budućnosti«, u: *Šibenik od prvog spomena : zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, Šibenik ; Zagreb: Muzej grada Šibenika ; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018., str. 524.

Slika 9. Spone glavnoga broda, radovi 1963. godine, u: Ksenija Cicarelli, »Konzervatorski zahvati na djelima Jurja Dalmatinca«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (1982), str. 227.

Slika 10. Detalj sjevernog portala, oštećenja kamena uslijed djelovanja (snimljeno 1971. godine), u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756, 1971.

Slika 11. Strojno mehaničko čišćenje kamenih ploča, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731

Slika 12. Luneta glavnog portala katedrale prije postavljanja pleksiglas ploče 1970-ih godina, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

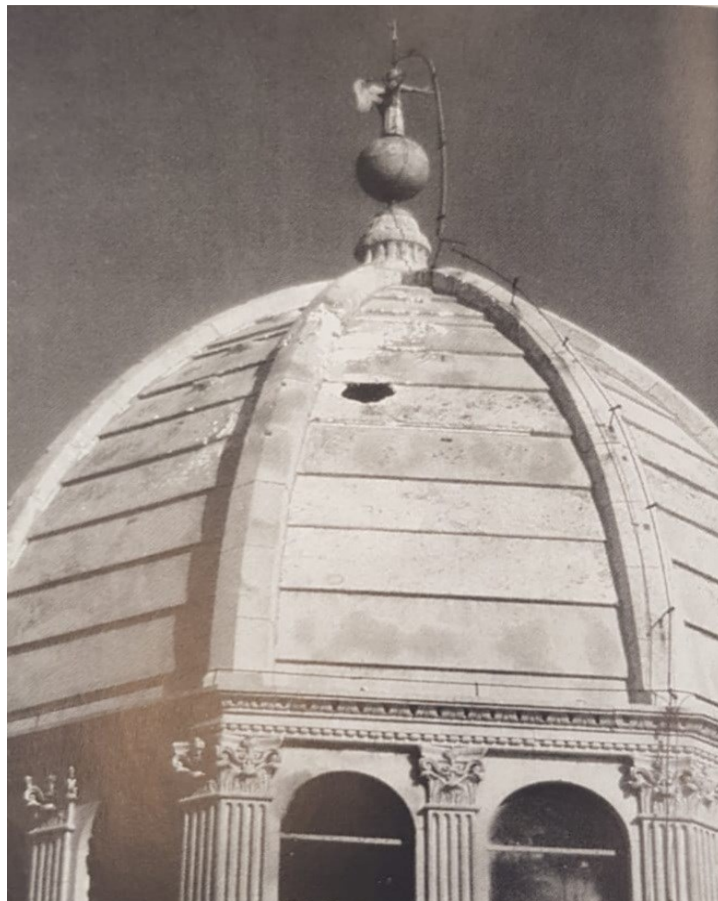
Slika 13. Bifore glavne apside katedrale, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

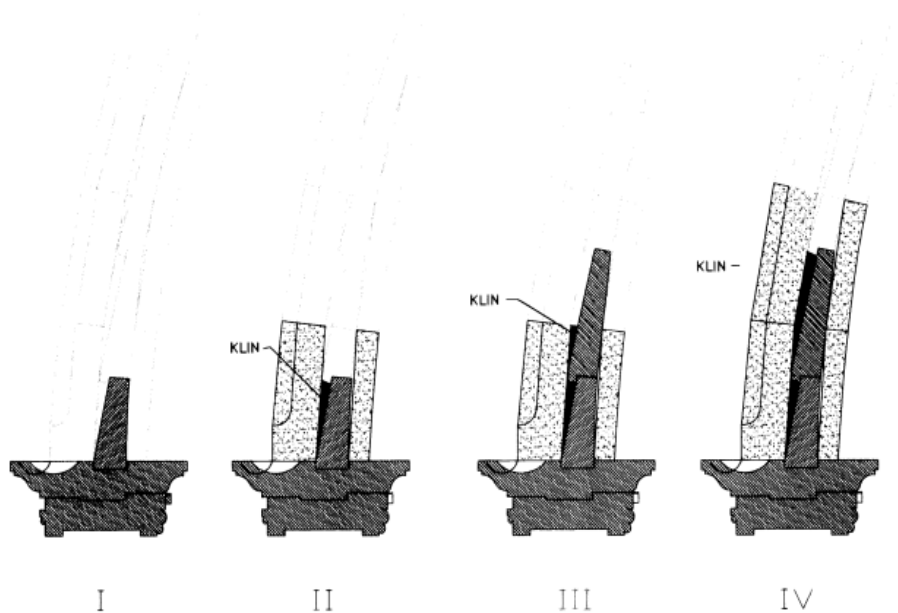
Slika 14. Prozor kupole, stanje ostakljenja iz 1890. godine, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

Slika 15. Prozori kupole, lijevo: ostakljenje iz 1890. godine; desno: ostakljenje iz 1982. godine, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.

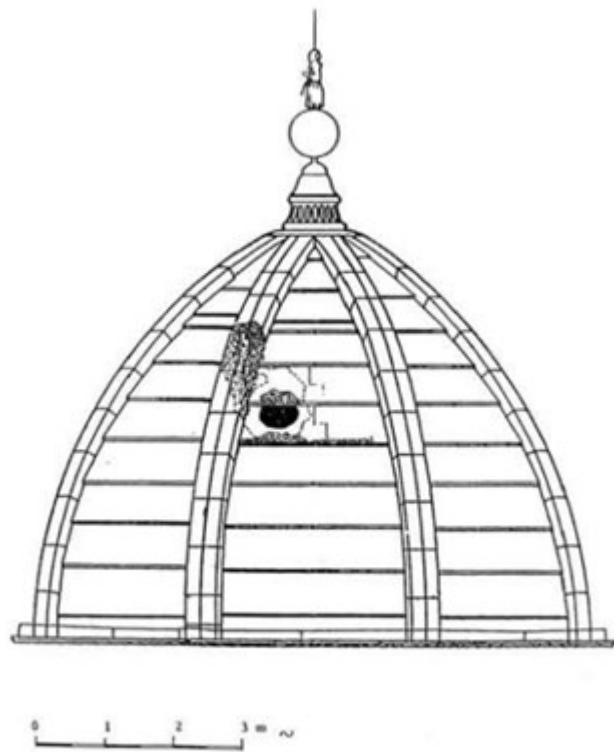

Slika 16. Fotografija kupole nakon granatiranja, u: *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 36.

REDOSLIJED SLAGANJA ELEMENATA KUPOLE M-1:15
 SNIMIO I ISCRTAO : MIRO SKUGOR dia veljaca 1997.

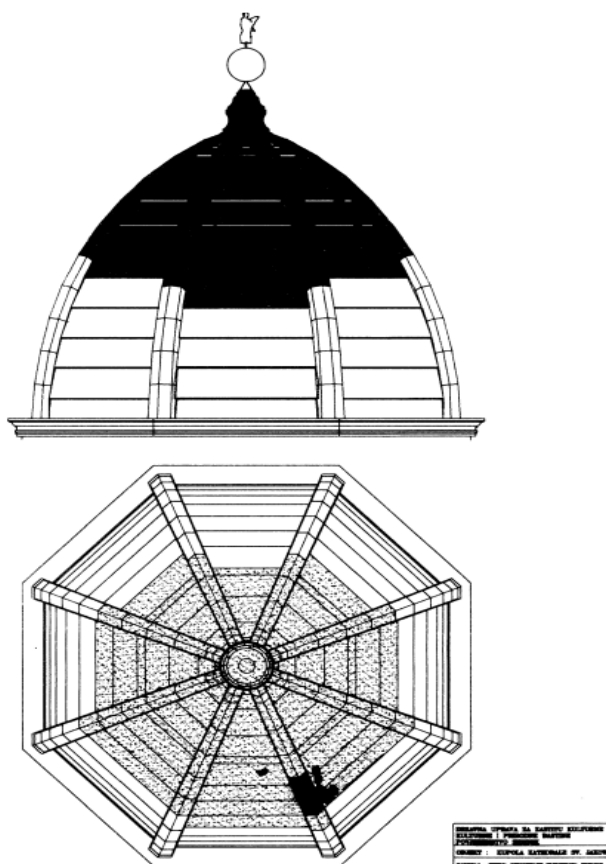
Slika 17. Redoslijed slaganja elemenata kupole, u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents/> (pregledano 2. studenog 2021.), str. 44.

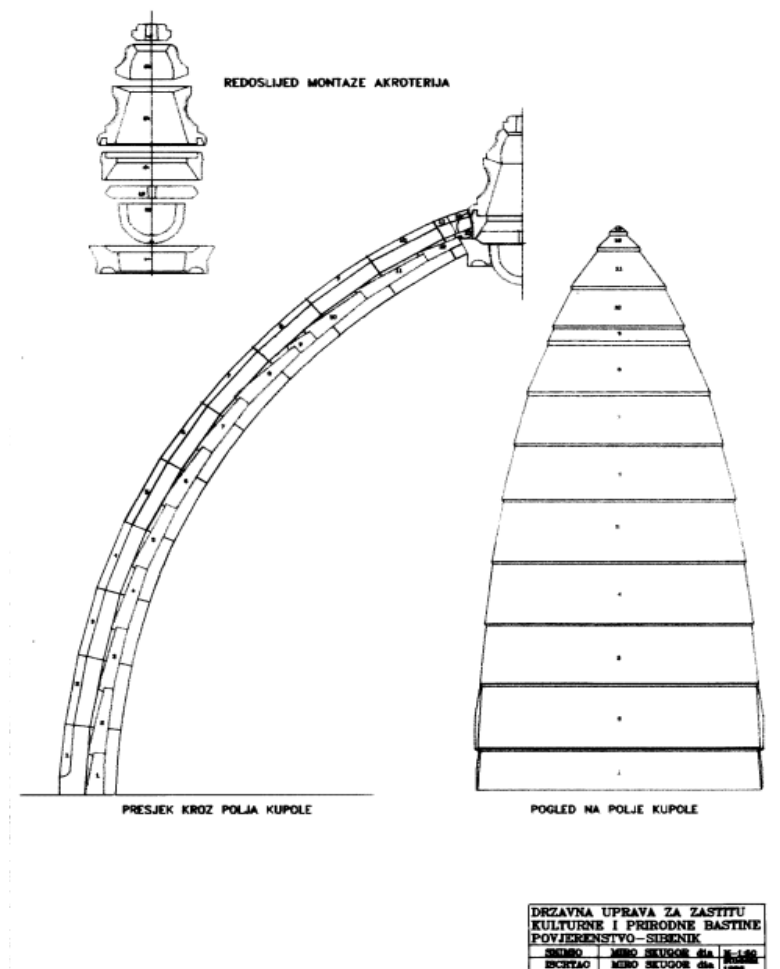
Slika 18. Pogled na kupolu s prikazom oštećenja (crtao B. Fonquernie, d.i.a.), u: Josip Ćuzela, »Prilog obnovi kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 18* (1994), str. 207.

Slika 19. Zaštitna konstrukcija na glavnom pročelju katedrale, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 696, 4. veljače 1992.

Slika 20. Prikaz demontiranih elemenata kupole (gore) te prikaz oštećenja (dolje), u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents/> (pregledano 2. studenog 2021.), str. 41.

Slika 21. Redosljed montaže akroterija, presjek kroz polja kupole, pogled na polja kupole, u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents> (pregledano 2. studenog 2021.), str. 42.

Popis ilustracija

1. Paolo Bioni, Tlocrt krova katedrale s presjecima kroz svodove, 1845., u: Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku : Prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010., str. 33.
2. Paolo Bioni, Tlocrt šibenske katedrale, 25. XI. 1845., u: Predrag Marković, *nav.dj.*, 2010., str. 32.
3. Rozeta šibenske katedrale danas, u: <https://hkm.hr/vijesti/katedrala-sv-jakova-u-sibeniku/> (pregledano 3. studenog 2021.)
4. Projekt Aloisa Hausera (lijevo) i projekt Hermanna Bergmanna (desno), u: Antun Josip Fosco, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipi della Curia Vescovile, 1893., [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1873.], str. 91
5. Sakristija katedrale sv. Jakova prije obnove 1947. godine, u: Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010), str. 8.
6. Crtež sakristije katedrale sv. Jakova, Harold Bilinić, 1947., u: Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34 (2010), str. 8.
7. Plan preuređenja prostora oko katedrale (Harold Bilinića, 1961.), u: Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić u Šibeniku*, Šibenik: Društvo arhitekata Šibenik: Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik, 1994., str. 43.
8. Popravlak južnog transepta katedrale 1954. godine, u: Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća: Otkrivanje prošlosti - zalag budućnosti«, u: *Šibenik od prvog spomena : zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, Šibenik ; Zagreb: Muzej grada Šibenika ; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018., str. 524.
9. Spone glavnoga broda, radovi 1963. godine, u: Ksenija Cicarelli, »Konzervatorski zahvati na djelima Jurja Dalmatinca«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (1982), str. 227.
10. Detalj sjevernog portala, oštećenja kamena uslijed djelovanja (snimljeno 1971. godine), u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756, 1971.
11. Strojno mehaničko čišćenje kamenih ploča, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja

dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731

12. Luneta glavnog portala katedrale prije postavljanja pleksiglas ploče 1970-ih godina, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.
13. Bifore glavne apside katedrale, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.
14. Prozor kupole, stanje ostakljenja iz 1890. godine, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.
15. Prozori kupole, lijevo: ostakljenje iz 1890. godine; desno: ostakljenje iz 1982. godine, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080, 1987.
16. Redosljed slaganja elemenata kupole, u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents/> (pregledano 2. studenog 2021.), str. 44.
17. Fotografija kupole nakon granatiranja, u: *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 36.
18. Pogled na kupolu s prikazom oštećenja (crtao B. Fonquernie, d.i.a.), u: Josip Ćuzela, »Prilog obnovi kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 18* (1994), str. 207.
19. Zaštitna konstrukcija na glavnom pročelju katedrale, u: Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 696, 4. veljače 1992.
20. Prikaz demontiranih elemenata kupole (gore) te prikaz oštećenja (dolje), u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., <https://whc.unesco.org/en/list/963/documents/> (pregledano 2. studenog 2021.), str. 41.
21. Slika 12. Redosljed montaže akroterija, presjek kroz polja kupole, pogled na polja kupole, u: *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000., https://whc.unesco.org/en/list/963/documents (pregledano 2. studenog 2021.), str. 42.

Popis literature

1. Marina Šimunić Buršić, »Gradnja šibenske katedrale«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 50-55.
2. Franko Ćorić, »Razvojne faze i intervencijske koncepcije carskog i kraljevskog Središnjeg povjerenstva na primjerima iz hrvatskih krajeva«, u: *Peristil* 57(1) (2014), str. 127-134.
3. Franko Ćorić, *Carsko i kraljevsko središnje povjerenstvo za proučavanje i održavanje starinskih građevina u hrvatskim zemljama: ustroj, zakonodavstvo i djelovanje 1850. - 1918.*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.
4. Ksenija Cicarelli, »Konzervatorski zahvati na djelima Jurja Dalmatinca«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* (1982), str. 223-228.
5. Anuška Deranja Crnokić, »Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj«, u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 37/38 (2013), str. 25-38.
6. Josip Ćuzela, »Prilog obnovi kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 18 (1994), str. 204-210.
7. Josip Ćuzela, »Radovi na obnovi katedrale Sv. Jakova kroz povijest«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 4-9.
8. Vojko Devetak, *Šibenska katedrala*, Šibenik: Biskupski ordinarijat, 1969.
9. Miljenko Domijan, »Obnova kupole katedrale sv. Jakova«, u: *Juraj : bilten Društva za očuvanje šibenske baštine Juraj Dalmatinac* 7 (2018), str. 28-43.
10. Alessandro Dudan, *La Dalmazia nell'arte italiana : venti secoli di civiltà*, Milano: Fratelli Treves, 1921-1922.
11. Cvito Fisković, »Prilog Jurju Dalmatincu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 15(1) (1963), str. 36-45.
12. Cvito Fisković, »Zaštita i popravak spomenika u Dalmaciji 1945-1949 godine«, u: *Zbornik zaštite spomenika* 1 (1950), str. 161-187.
13. Antonio Giuseppe Fosco, *Documenti inediti per la storia della fabbrica della cattedrale di Sebenico e del suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipografia della Curia vescovile, 1891.

14. Antonio Giuseppe Fosco, *La cattedrale di Sebenico ed il suo architetto Giorgio Orsini detto Dalmatico*, Šibenik: Tipi della Curia Vescovile, 1893., [2. izmijenjeno izdanje; prvo izdanje 1873.]
15. Z.G., »Vandali pucali na Svetog Jakova«, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 18. rujna 1991., str. 4-5.
16. Slavo Grubišić, *Šibenik kroz stoljeća*, Šibenik: Povremena izdanja Muzeja grada Šibenika, sv.4., 1974.
17. Radovan Ivančević, »Juraj Dalmatinac i Šibenska katedrala«, u: Josip Ćuzela, Ariana Kralj, Alemka Vrcan, *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 9-13.
18. Radovan Ivančević, *Šibenska katedrala*, Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić", 1998.
19. Mirjana Jurišić, »Na meti su biseri hrvatstva«, u: *Večernji list*, Zagreb, 20. rujna 1991., str. 24.
20. Duško Kečkemet, *Vicko Andrić – arhitekt i konzervator: 1793. - 1866.*, Split: Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture: Književni krug, 1993.
21. Hrvoje Malinar, »Uzroci propadanja kamena u šibenskoj katedrali«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo* 7 (1996), str. 40-58.
22. Predrag Marković, *Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku : Prvih 105 godina*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
23. Predrag Marković, »Obnova katedrale sv. Jakova u drugoj polovici 19. stoljeća: Otkrivanje prošlosti - zalog budućnosti«, u: *Šibenik od prvog spomena : zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika*, Šibenik ; Zagreb: Muzej grada Šibenika ; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2018., str. 521-545.
24. Predrag Marković, »Sakristija šibenske katedrale: ugovor, realizacija i rekonstrukcija.«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34 (2010)
25. Vincenzo Miagostovich, »Lettere di Paolo Bioni a Pietro Nobile«, u: *Il Nuovo cronista di Sebenico*, Trieste: Tipografia Giovanni Balestra , 1893., str 100-104.
26. Ana Škevin Mikulandra, *Šibenik, katedrala sv. Jakova; Tehničko rješenje obnove i rekonstrukcije prozorske stolarije ispod kupole*, Hrvatski restauratorski zavod, TD 13/15, 2015.
27. Stanko Piplović, »Dokumentacija o šibenskoj katedrali iz XIX. stoljeća«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 10-15.

28. Stanko Piplović, »Nacrti zvonika šibenske katedrale«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 76-79.
29. Miro Škugor, »Restauratorski radovi na kupoli Šibenske katedrale«, u: *Klesarstvo i graditeljstvo* 8 (1997), str. 42-52.
30. Miro Škugor, »Tajna zaglavnog kamena: sanacija kupole katedrale Sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Arhitektura* 50 (1997), str. 137-143.
31. Marko Špikić, *Konzerviranje europskih spomenika od 1800. do 1850. godine*, Zagreb: Leykam International, 2009.
32. Ivo Šprljan, *Arhitekt Harold Bilinić u Šibeniku*, Šibenik: Društvo arhitekata Šibenik: Zavod za zaštitu spomenika kulture Šibenik, 1994.
33. Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*, doktorski rad, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2018.
34. Alemka Vrcan, »Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine«, u: Josip Ćuzela, Radovan Ivančević, Ariana Kralj, *Šibenska katedrala – UNESCO lista svjetske kulturne baštine*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2001., str. 5-6.
35. Joško Zaninović, *Savezničko bombardiranje Šibenika (1943. – 1944.): iz dnevnčkih zapisa Radoja Novaka*, Šibenik: Državni arhiv u Šibeniku, 2017.
36. Danko Zelić, »O Gradskoj loži u Šibeniku«, u: *Ars Adriatica* 4 (2014), str. 299-312.
37. Ivica Žubrinić, »Geodetski radovi na sanaciji kupole katedrale sv. Jakova u Šibeniku«, u: *Geodetski list* 55(78) (2001), str. 273-287.

Arhivski izvori

1. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 101/K, 14. listopada 1918.
2. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 661, 16. travnja 1923.
3. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 747/R, 24. travnja 1923.
4. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 658, 4. ožujka 1924.

5. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 837, 20. travnja 1924.
6. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 925, 24. prosinca, 1925.
7. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 10, 21. siječnja 1927.
8. Ministarstvo kulture i medija RH – Arhiv Konzervatorskog odjela u Splitu, br. 72, 12. travnja 1939.
9. Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2080
10. Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1731
11. Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 2369
12. Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 1756
13. Ministarstvo kulture i medija – Središnja dokumentacija kulturne baštine, Zbirka elaborata zaštitnih radova 696

Internetski izvori

1. Andrić, Vicko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 30. 6. 2021.)
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2622>>
2. Bioni, Pavao. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (pristupljeno 30. 6. 2021.)
<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=7789>>
3. *Cathedral of St James in Šibenik (Nomination file 963)*, UNESCO, 2000.,
<https://whc.unesco.org/en/list/963/documents> / (pregledano 29. kolovoza 2021.), str. 65.-66.
4. Portale del Duomo di Sebenico in Croazia 1870.-1880., <https://www.alinari.it/it/esplora-immagini?query=sebenico> (pristupljeno 27.11.2021.)

Summary

The history of restoration of the Cathedral of St. James in Šibenik fully begins in the first half of the 19th century with Paolo Bioni, who started a story about the systematic solution of problems of constructive-static nature of this building. The aim of this thesis is to present to the reader the two-hundred-year journey of this Cathedral through restoration and conservation approaches on a smaller or larger scale under the leadership of various authorities, from the Central Commission for the Study and Maintenance of Old Buildings within the Habsburg Monarchy, through the Conservation office for the region of Dalmatia, all the way to the founding of today's Croatian Restoration Institute in 1996. About two centuries ago, the Cathedral itself began to enjoy great interest from the general public that recognized its unique value, and thanks to that it has survived in the form and condition in which we see it today.